

Sámebaromehter 2020 – čilgehus sámegiela gielalaš vuoigatvuođaid ollašuvvamis

Vuoigatvuodaministeriija publikašuvnnat, Čilgehusat ja rávvagat 2021:13

Sámebaromehter 2020 – čilgehus sámegiela gielalaš vuoigatvuodaid ollašuvvamis

Laura Arola
Giellagas-instituhtta, Oulu universitehta

Vuoigatvuodaministeriija, Helsset 2021

Julkaisujen jakelu

Distribution av publikationer

**Valtioneuvoston
julkaisuarkisto Valto**

Publikations-
arkivet Valto

julkaisut.valtioneuvosto.fi

Julkaisumyynti

Beställningar av publikationer

**Valtioneuvoston
verkkokirjakauppa**

Statsrådets
nätbokhandel

vnjulkaisumyynti.fi

Vuoigatvuodaministeriija

© 2021 dahkkit ja vuoigatvuodaministeriija

ISBN pdf: 978-952-259-873-8

ISSN pdf: 2490-0990

Bordin Stáhtaráđi hálddahusovttadat, Publikašuvdnabuvttadš

Helsset 2021

Sámebaromehter 2020 – čilgehus sámegielađiid gielalaš vuoigatvuođaid ollašuvvamis

Vuoigatvuođaministeriija publikašuvnna, Čilgehusat ja rávvagat 2021:13	Fáddá	Čilgehusat ja rávvagat
Almustahtti	Vuoigatvuođaministeriija	
Dahkki/-t	Laura Arola	
Giella	davvisámegiella	Siidomearri 77

Čoahkkáigeassu

Sámebaromehter 2020 čielggada sámegielađiid vásáhusaid sámegiela bálvalusain, gielalaš vuoigatvuođaid ollašuvvamis ja gielalaš dovdduin. Dutkamuša jearahallamii válljejuvvojedje vástideaddjin dat olbmot dievas agis (1430), geaid eatnigiellan lea merkejuvvon sámegiella álbmotregistardieđuide. Dutkamuša jearahallamii vástide viđádas (291), geain 64 % ledje sápmelaččaid ruovttuguovllus ja 38 % ruovttuguovllu olggobealde.

Sámegiela bálvalusat ja dain dieđiheapmi vásihuvvoje váilevažžan. Oppalaččat geahčadettiin bálvalusaid oažžašuvvan ii adnojuvvo buorrin, ja ruovttuguovllu gielddainge dušše 7 % atnet bálvalusaid oažžašuvvama buorrin. Measta bealli atnet dili heittohin. Deháleamos sámegiela bálvalussan vásihuvvojit dearvvašvuođa bálvalusat. Das čuovvovažžan leat čuvgehus- ja sosiálabálvalusat sihke boles. Buoremusat bálvalusat leat oažžunsajis ja dain dieđihuvvojit Ohcejoga gielddas. Anáraš- ja nuortalašgillii bálvalusat leat unnán oažžunsajis.

Gielalaš vuoigatvuođat vásihuvvojit dehálažžan, muhto geavadis fuopmášahtti oassi vástideddjiin eai vikka oažžut sámegiela bálvalusaid. Dán sivvan leat čuolmmat bálvalusaid oažžašuvvamis ja doaibmamis, bálvalusain dieđiheamis ja vásihuvvon gielladovdduin. Vásáhus oktasaš gielladovdduin molsašuttai. Ruovttuguovllus goalmmásas vásihe suoma- ja sámegielađiid gaskavuodaid unnimusat buorrin ja measta bealli molsašuddin. Bealli ruovttuguovllus ja goalmmásas eará sajés Suomas eai leat muosáhan vealaheami, ovdagáttuid dahje heađušteami humadettiinaset sámegiela unnimusat ovttaskas háviid.

Áššesánit sámegielađat, sápmelaččat, sámi giellaláhka, gielalaš vuoigatvuođat, sámegiela bálvalusat, sámegiela Suomas, sápmelaččaid ruovttuguovlu, gávpotsápmelaččat

ISBN PDF 978-952-259-873-8 **ISSN PDF** 2490-0990
Áššenummár VN/6256/2019

Publikašuvnna čujuhus: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-873-8>

Saamebarometri 2020 – selvitys saamenkielisten kielellisten oikeuksien toteutumisesta

Oikeusministeriön julkaisuja, Selvityksiä ja ohjeita 2021:13		Teema	Selvityksiä ja ohjeita
Julkaisija	Oikeusministeriö		
Tekijä/t	Laura Arola		
Kieli	pohjoissaame	Sivumäärä	77

Tiivistelmä

Saamebarometri 2020 selvittää saamenkielisten kokemuksia saamenkielistä palveluista, kielellisten oikeuksien toteutumisesta ja kielellisestä ilmapiiristä. Tutkimuskyselyyn vastaajiksi valittiin ne täysi-ikäiset henkilöt (1430), joiden äidinkieleksi väestörekisteritietoihin on merkitty saamen kieli. Tutkimuskyselyyn vastasi viidesosa (291), joista 64 % oli saamelaiden kotiseutualueelta ja 36 % kotiseutualueen ulkopuolelta.

Saamenkieliset palvelut ja niistä tiedottaminen koettiin puutteellisiksi. Yleisesti ottaen palveluiden saatavuutta ei pidetä hyvänä, ja kotiseutualueen kunnissakin vain 7 % pitää palveluiden saatavuutta hyvänä. Lähes puolet pitää tilannetta heikkona. Tärkeimmiksi saamenkielisiksi palveluiksi koetaan terveyspalvelut. Seuraava tulevat sivistys- ja sosiaalipalvelut sekä poliisi. Parhaiten palveluita on saatavilla ja niistä tiedotetaan Utsjoen kunnassa. Inarin- ja koltansaameksi palveluita on vähän saatavilla.

Kielelliset oikeudet koetaan tärkeiksi, mutta käytännössä merkittävä osa vastaajista ei pyri saamaan saamenkielisiä palveluita. Tähän ovat syynä ongelmat palveluiden saatavuudessa ja toimivuudessa, palveluista tiedottamisesta ja koetussa kieli-ilmapiirissä. Kokemus yleisestä kieli-ilmapiiristä oli vaihteleva. Kotiseutualueella kolmannes kokee suomen- ja saamenkielisten suhteet kunnassaan vähintään hyviksi ja lähes puolet vaihteleviksi. Puolet kotiseutualueella ja kolmannes muualla Suomessa ei ole kokenut syrjintää, ennakkoluuloja tai häirintää vähintäänkin yksittäisiä kertoja puhuessaan saamea.

Asiasanat saamenkieliset, saamelaiset, saamen kielilaki, kielelliset oikeudet, saamenkieliset palvelut, saamen kielet Suomessa, saamelaiden kotiseutualue, kaupunkisaamelaiset

ISBN PDF 978-952-259-873-8 **ISSN PDF** 2490-0990
Asianumero VN/6256/2019

Julkaisun osoite <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-873-8>

Samebarometer 2020

Justitieministeriets publikationer, Utredningar och anvisningar 2021:13		Tema	Utredningar och anvisningar
Utgivare	Justitieministeriet		
Författare	Laura Arola		
Språk	nordsamiska	Sidantal	77
Referat	<p>Samebarometern 2020 beskriver de samiskspråkigas erfarenheter av tjänster på samiska, tillgodoseendet av de språkliga rättigheterna samt av det språkliga klimatet. Till svars personer valdes de myndiga personer (1 430) vars modersmål enligt befolkningsregistret är samiska. Enkäten besvarades av en femtedel av de utvalda personerna (291), av vilka 64 procent bor i samernas hembygdsområde och 36 procent utanför hembygdsområdet.</p> <p>Svars personerna upplevde att möjligheterna att få tjänster på samiska och informationen om tjänsterna var bristande. De ansåg att tillgången till tjänster är dålig. Enligt enkäten är hälsovårdstjänsterna de viktigaste tjänsterna på samiska. Därefter kommer bildnings- och socialtjänsterna och polisen. Tillgången till och informationen om tjänsterna är bäst i Utsjoki kommun.</p> <p>På enare- och skolt samiska finns det få tjänster att tillgå. Svars personerna upplever de språkliga rättigheterna som viktiga, men i praktiken försöker bara en liten del av dem få tjänster på samiska. Orsaken till detta är problemen med tillgången till tjänster och tjänsternas funktionalitet, informationen om tjänsterna och det upplevda språkklimatet. Erfarenheterna av det allmänna språkklimatet var varierande. I hembygdsområdet upplever en tredjedel att förhållandet mellan de finskspråkiga och de samiskspråkiga i kommunen är minst bra och nästan hälften att förhållandet är varierande. Hälften av svars personerna som bor i hembygdsområdet och en tredjedel av dem som bor på andra håll i Finland har inte upplevt diskriminering, fördomar eller trakasserier åtminstone några enskilda gånger när de talat samiska.</p>		
Nyckelord	samiska språklagen, tjänster på samiska, de samiska språken i Finland, samernas hembygdsområde, stadssamer, samer, samiskspråkiga, samiska språket, språkliga rättigheter		
ISBN PDF	978-952-259-873-8	ISSN PDF	2490-0990
Ärendenummer	VN/6256/2019		
URN-adress	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-873-8		

Sámi Barometer 2020

Publications of the Ministry of Justice, Reports and guidelines 2021:13	Subject	Reports and guidelines
Publisher	Ministry of Justice, Finland	
Authors	Laura Arola	
Language	North Saami	Pages 77

Abstract

The Sámi Barometer 2020 examines Sámi speakers' experiences of services provided in the Sámi languages, the realisation of linguistic rights, and the linguistic climate in Finland. The survey was conducted among adults whose mother tongue is Sámi according to the Population Information System (1,430). One fifth of the people in the target group (291) responded to the survey, of whom 64 per cent live in the Sámi homeland and 36 per cent in other parts of Finland.

Respondents considered that services available in Sámi and the provision of information about them are inadequate. The availability of services is not considered good. Health services are deemed the most important services that should be available in the Sámi languages. The next important ones are education, social services and the police. Services and information about them are best available in the municipality of Utsjoki. There are few services available in the Inari Sámi and Skolt Sámi languages.

While respondents think that linguistic rights are important, a significant share of them do not, in practice, seek out services in the Sámi languages. This is due to problems with the availability and functioning of the services, the provision of information about the services, and the perceived linguistic climate. The way respondents experience the overall linguistic climate varies a lot. In the Sámi homeland, one in three respondents think that the relations between Finnish and Sámi speakers in their municipality are at least good, while almost half of respondents think that the relations are variable. Half of respondents living in the homeland and one third of respondents living in other parts of Finland have not experienced discrimination, prejudice or harassment when speaking Sámi at least in individual cases.

Keywords Sámi Language Act, services in Sámi, Sámi languages in Finland, Sámi homeland, Sámi people, City Sámi, Sámi speakers, Sámi languages, linguistic rights

ISBN PDF	978-952-259-873-8	ISSN PDF	2490-0990
Reference number	VN/6256/2019		

URN address <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-873-8>

Sisdoallu

1 Láidehus	8
1.1 Duogáš.....	9
1.1.1 Sámegielat	9
1.1.2 Sámegielagat statistihkain.....	10
1.1.3 Sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuodát	13
1.1.4 Ovddit čielggadeamit ja dutkamušat.....	15
1.1.5 Sámegielat bálvalusat	18
1.1.5.1 Gielddat ja gielddaid sámegielat bálvalusat	19
1.1.5.2 Stáhtahálddahusa sámegielat bálvalusat	21
1.2 Dutkamuša dahkanvuohki ja materiála	23
1.2.1 Stivrenjoavku	23
1.2.2 Čuožáhatjoavku	24
1.2.3 Materiálačoaggin ja gažaldatskovvi.....	25
1.2.4 Materiála giedáhallas	27
2 Bohtosat	29
2.1 Materiála.....	29
2.2 Vástideddjiid duogášdieđut	32
2.3 Vástideddjiid giellamáhttu ja gielaid geavahus	34
2.3.1 Giellamáhttu.....	35
2.3.2 Gielaid geavahus	38
2.4 Gielalaš vuoigatvuodát.....	42
2.5 Bálvalusaid oažžašuvvan	44
2.5.1 Gielddaid sámegielat bálvalusat	46
2.5.2 Stáhta sámegielat bálvalusat	53
2.6 Sámegielat bálvalusaid gárgelandárbbut	56
2.6.1 Gielalaš vuoigatvuodáide váikkuheapmi	60
2.6.2 Gielalaš dovddut	62
3 Čoahkkáigeassu	66
4 Loahpas	70
Gáldut	75
Láगत	77

1 Láidehus

Sámebaromehter 2020 lea dutkamuš sámegiela giellalaš vuoigatvuodaid ollašuvvamis. Dutkamuš ollašuhttui vuoigatvuodaministeriija ja Oulu universitehta Giellagas-instituhta oktasašfidnun. Dutkamuša ollašuhttin lei Laura Arola (Ohcejohka). Fidnu ovddasvástideaddji jođiheaddji lei Giellagas-instituhta hoavda Anni-Siiri Länsman.

Vuoigatvuodaministeriija bargun lea čuovvut giellalágaid ollašuhhtima ja guoskadeami sihke addit ávžžuhusaid lánkaásaheami gažaldagain, mat laktásit riikkagielaide. Riikkabeivviide addojuvvo válgáigodagaid mielde rádđehusa muitalus giellalánkaásaheami guoskadeamis (giellamuitalus). Vuoigatvuodaministeriija válmmaštallá giellamuitalusa. Giellamuitalusas gieđahallojuvvojit suoma- ja ruođagiela lassin ankke sámegiella, románagiella ja seavagiella. Muitalusas geahčaduvvojit earret eará giellalánkaásaheami guoskadeapmi, giellalaš vuoigatvuodaid ollašuvvan sihke riikka giellagaskavuodaid ovdáneapmi.

Giellamuitalusa mávssolaš oassi lea riikkavuložiid muosáhus giellalaš rivttiid ollašuvvamis. Riikkavuložiid muosáhusain lea čoggojuvvon materiála giellabaromehteriin. Giellabaromehter váldojuvvui atnui ruođagiela oasis jagi 2004. Sámebaromehter dahkkojuvvoi vuosttaš háve jagi 2016 (Pasanen 2016). Dalle sessojuvvoi, mot sámegiela giellalaš vuoigatvuodaid ollašuvvet sápmelaččaid ruovttuguovllus. Jagi 2020 sámearomehteris leat fárus maid sámegiela ruovttuguovllu olggobealde. Jagi 2020 dahkkojuvvoi maid vuosttaš háve seavagiellabaromehter. Baromehtera materiálat adnojuvvojit giellalaš rivttiid čuovvunindikáhtoriin sihke almmolaš válmmaštallanbarggus, mii laktása giellapolitiikkii.

Dán raporttas ovdanbuktojuvvojit materiálačogggima bohtosat, mat gusket sámegiela bálvalusaid ja sámegiela gielladovduid. 1 logus ovdanbuktojuvvojit sámegiela giellalaš vuoigatvuodaid sihke fáttás ovdal dahkkojuvvon dutkamušat ja čielggadeamit. 2 logus ovdanbuktojuvvo dán dutkamuša dahkanproseassa ja materiála sihke gieđahallojuvvojit guovddášbohtosat, 3 logus lea bohtosiid čeahkkáigeassu ja analysa ja 4 logus ávžžuhusat, mat dán dutkamuša vuodul addojuvvojit sápmelaččaid giellalaš vuoigatvuodaid buorideami várás.

1.1 Duogáš

Dán logus mitaluvvo oppalaš diehtu sámegeologiin ja sin mearis, ovdanbuktojuvvojit sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuođat láhkaásaheamis, ja dahkkojuvvo geahčastat fáttás ovdal dahkkojuvvon dutkamušii sihke sámegeolat bálvalusaid dálá dillái.

1.1.1 Sámegeolat

Suomas hállujuvvojit golbma sámegeola: anáraš-, nuortalaš- ja davvisámegeola.

Anárašgiella lea árbevirolaččat hállujuvvon dušše dáláš Suoma viidodagas, Anárjávrrí lagasbirrašiin. Anárašgiella hállit árvvoštallojuvvojit leat sulaid 450 (Olthuis & al. 2013: 23–30; Olthuis & Trosterud 2015). 1900-logu loahpageahčen anárašgiel servošis dáhpáhuvai jođánis giellamolsun suomagillii, ja 1980-logus orui čielggas, ahte giella jávkkašii. 1990-logu mearrediđolaš giellaealáskahttinbargu goittotge álggii giellaservošis, ja anárašgiella lea fidnejuvvon ealáskahttot váigadis vuolgindilis fuolakeahtta ee. searvedoaimma, giellabeassedoaimma ja bargoahkásaččaide čuoziuvvon giellaskuvlejumiid bokte (gč. omd. Pasanen 2015; Olthuis, Kivelä & Skutnabb-Kangas 2013). Mannan logijagiid lihkestuvvon ealáskahttinbarggus fuolakeahtta anárašgiella dilli lea ain rašši, ja giella lea áitojuvvon.

Nuortalašgiella hállanguovlu lea Suomas Anára gieldda nuortasiin, gosa eanaš Beahccámis evakuerejuvvon nuortalaččain ásaiduhttoje joatkkasoadi nohkama maŋŋel. Suomas nuortalašgiella hállit árvvoštallojit dábálaččat leat 300, muhto pessimisttalaččamus árvvoštallama mielde dušše sulaid 150 (Feist 2015: 22). Nuortalaččaid guovlu joatkašuvvá Ruošša ja Norgga beallái, muhto dálá áigge nuortalašgiella hállit leat Ruošša bealde eanemustá moaddelogi ja Norggas várra eai ollenge. Suomasge nuortalašgiella gielladilli lea geažos áigge hedjonan ođđasisásaidahttima álgima rájes, ja giella lea hui áitojuvvon. Dego anárašgielage dáhpáhusas, giella sirdin ođđa buolvvaide ruovttuin lea gaskkohagaid geavadis boatkanan ollásit, ja giella lea danin hui uhkivuloš. Ealáskahttinbargguin giellamolsuma ovdáneapmi lea maŋemuš áiggiid fidnejuvvon jorgaluvvot, ja aiddo dál leat fas mánát, geat ohppet nuortalašgiella giellabesiin ja ruovttus.

Davvisámegeola lea hubmimearis mielde eará sámegeolaid stuořit. Giella sajádat lea maid geopolitihkalaččat spiehkastatlaš, daningo hubmiesearvvuš juohkása golmma riikka viidodahkii. Suomas davvisámegeola árbevirolaš hupmanguvlui gullet Ohcejoga ja Eanodaga gielddat, Anára gieldda nuorta- ja davveoasit sihke Soađegili gieldda davveoassi. Dábálaččat hubmimearri árvvoštallojuvvo Suomas leat 2000 sulaid, muhto dát lohku orru geardduhuvvon gáldus nubbái juo guhká, iige leat aivve čielggas masa dat álgoálggus vuodđuduvvá. Juohke dáhpáhusas eanaš davvisámegeola giellaservošis lea Norgga bealde,

gos leat árvvu mielde 15 000 hubmi, ja Ruotasge hubmit árvvoštallojuvvojit leat sulaid 5 000. Davvisámegiella lea eará sámegielaide gievrrat sajádagas fuolakeahhtá maid áitojuvvon giella, daningo dan sirdin čuovvovaš buolvvaide lea hedjonan eanaš hupmanviidodaga ja báikkuid boatkanan ollásit. Giela ealáskahttima várás lea dahkkon mánggasuorggat bargu ankke 1980-logu rájes, ja mángga sajés giela sajádat lea lihkestuvvan nannejuvvot ja ovdánan giellamolsun jorgaluvvot.

Suomas hállon sámegiela leat oalle lagas sogalaččat nuppiidasaset. Anáraš- ja davvisámegiela hállit sáhttet dávjá oalle unnánaš hárvjemiin oahppat gulahallat gaskaneaset oalle bures, muhto nuortalašgiela gaska dáidda gielaide lea guhkit. Maiddái anáraš- ja davvisámegiela gaskavuoda áddehallamii váikkuha hálliid suopmaniid gaska nuppiineaset, ja ovdamearkka dihte davvisámegiela hubmi Ruota ja Norgga bealde ii vealttakeahhtá ipmirdivčče anárašgiela.

Gánnáha fuomášit, ahte sierra sámegielaide hállimearit vuodđuduvvet árvvoštallamiidda, eaige dárkilis dieđut leat oažžunsajis. Dasa lassin 'giela hálli' doaba lea áitojuvvon gielaide dáhpáhusas juo iešalddes mángga láhkai dulkomis, daningo dákkár giellaservošiid gullet sihke giellamáhtuset ja giellageavahanválljemiiddiset dáfus hui mánggalágán olbmot. Measta buot sámegiela hubmit leat guovtte- dahje mánggagielaide, ja sii hálddašit maid ássanriikkaset álbmotgiela juogo eatnigiellan dahje ankke measta eatnigielaide láhkái; earenoamážit nuorat ahkebuolvvaide gaskavuodas ain hárvvibuin sámegiella leat gievrrat giella. Nuppe dáfus revitalisašuvnna mielde hálliservošiid leat olu giela ráves olmmožin dahje vaikkobe giellalávguma bokte oahppan geavaheaddjit. 'Sámegiela' meroštallama ja árvvoštallama problematihkas gc. omd. Pasanen 2015: 40–42, 73–76 ja 163–170.)

1.1.2 Sámegeielagat statistihkain

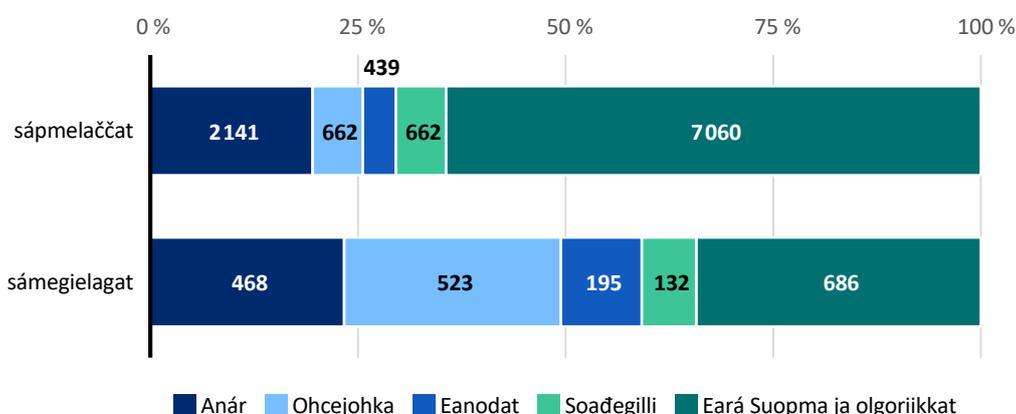
Suomas sápmelašvuohta meroštallojuvvo sámegielaide (Láhka sámedikis 974/1995). Sápmelažžan dárkkuhuvvo lágas olmmoš, guhte atná iežas sápmelažžan, dainna eavttuin:

- ahte son ieš dahje su váhnemiin dahje áhkuin dahje ádjáin unnimusat okta lea oahppan sámegiela vuosttaš giellanis; dahje
- ahte son lea dákkár olbmo manjisboahhti, guhte lea merkejuvvon duottar-, vuovde- dahje guolásteaddjisápmelažžan eanan-, vearroguoddin- dahje heaggagirjjis; dahje
- ahte unnimusat okta su váhnemiin lea merkejuvvon dahje livččii sáhtán merkejuvvo jietnavuoigadahtton olmmožin sámi parlameantta dahje sámedikki válggain.

Jagi 2019 Sámedikki válggaid áigge dahkkon statistihkaid mielde sápmelaččaid mearri Suomas lei 10 759 (Sámediggi 2019). Sis sápmelaččaid ruovttuguovllus ásse 3406, ruovttuguovllu olggobealde Suomas 6 681 ja olgoriikkain 672. Ruovttuguovllus ásse nappo dušše vuollái goalmmás (31,7 %) Suoma sápmelaččain; guovllu olggobealde ássi sápmelaččaid mearri lea šaddan garrasit 1960–1970-loguid rájes (Heikkilä & al. 2019: 16).

Jagi 2019 sámegiella lei merkejuvvon 2004 olbmo eatnigiellan álbmotdiehtovuogádahkii, mii dávista 18,6 % meari Suoma sápmelaččain. Sámegielagin merkejuvvon olbmot eai juohkás oppanassiige dássedit sámi álbmoga gaskavuhit. Ássangielddaid juohkašumit spiehkastit mearrideaddji láchkái, go veardiduvvojit gaskaneaset eatnigiellanis sámegielat álbmoga (álbmotdiehtovuogádaga dieđuid mielde) ja sámi álbmoga (Sámedikki 2019 mielde). Dego skovádagas 1 boahdá ovdan, sápmelaččaid ruovttugieldda gielddain¹ ássat sámegielagiin juobe sulaid guokte goalmmásasa, muhto oba sámi álbmogis dušše okta goalmmásas.

Skovádat 1. Sámegielat álbmoga ja sámi álbmoga juohkašupmi ássangielddaid mielde j. 2019.

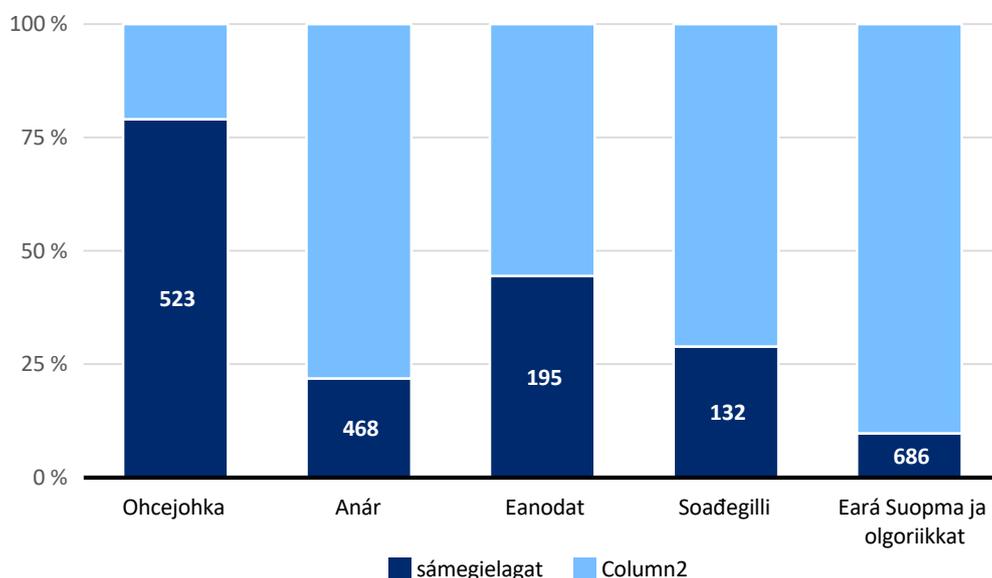

Sámegielat álbmot lea nappo hui vuoimmálaččat čoahkkanan sámiid ruovttuguvlui, vaikko seamma ii guoskka sámi álbmoga ollislaččat. Vuorddehahti lea, ahte ruovttuguovllu olggobealde giella ii sirdás čuovvovaš buolvvaide seamma láchkai go ruovttuguovllus, daningo ruovttuguovllu olggobealde gillii lea mihá unnit doarjja birastahtti giellaservošis,

¹ Sápmelaččaid ruovttuguovlu gokčá Eanodaga, Anára ja Ohcejoga gielddaid ollislažžan ja Soađegili gieldda davveoasis Sámi bálgosa viidodaga. Statistihkkaguovddáža almmustuhttin diehtovuoduin, mat gusket álbmotráhkadusa, ii sirrejuvvo Sámi bálgosa viidodat ja Soađegili gieldda statistihkkadieđuin, mat gusket eará osiid ássiid, nu ahte dán oktavuođas sáhtá sessojuvvot dušše dilli sámiid ruovttuguovllu gielddain (oba Soađegili gielda mielde lohkojuvvon).

árrabajásgeassimis ja skuvlaoahpahas. Nuppe dáfus maid sámi guovllu gielddaid gaskkas leat mearkkašahhti erohusat dan dáfus, man stuora oassi gielddas ássi sápmelaččain leat merkejuvvon eatnigielaset mielde sámegielagin. Earenoamážit Ohcejoga gielddas oassi lea mearkkašahhti allat. Juohke sajes ruovttuguovllu gielddain sámegielagiid oassi sámi álbmogis lea mihá stuorit go guovllu olggobealde ássi sámi álbmoga gaskavuodas (gč. Skovádat 2).

Skovádat 2. Álbmotdiehtovuogádahkii eatnigiellan sámegielagin merkejuvvon olbmuid oassi sámi álbmogis j. 2019.²

Gánnáha fuomášit, ahte álbmotdiehtovuogádaga eatnigiella merkemat eai atte rivttes gova sámegielat álbmoga mearis. Eatnašat dain, geaid eatnigiellan lea girjejuvvon sámegiella, leat eahpitkeahhtá maid duođalašvuodas sámegielat olbmot. Nuppe guvlui danveardásaš jurddabođuš ii liikká sáhte dahkkojuvvot: vaikko sápmelaš olbmo eatnigiella lea girjejuvvon suomagiella, de son sáhtá dattege máhttit sámegiella njuovžilit dahje leat juobe sámegiella eatnigiellan hálli. Dása leat mánnga suja. Mearkkašahhti oassi sámegielagiin leat guovtteeatnigiellagat, muhto álbmotdiehtovuogádahkii sáhtá girjejuvvot dušše okta eatnigiella, vaikko vejolašvuolta mánngga giella merkemii leage čielggaduvvon

² Skovádat 2 vuodđuduvvá statistikkaguovddá ja Sámedikki (2019) almmustuhttin dieđuide Suoma sápmelaččaid mearis guovlluid mielde. Skovádat doallá sisttis veaháš ovttageardánahtti navdosa, man mielde buot álbmotdiehtovuogádahkii eatnigiellanis sámegielagin merkejuvvon olbmot livčče maid olbmot, geat Sámedikki (2019) statistikkain lohkkajuovvojit sápmelažžan. Aivve juohke olbmo dáhpáhusas dát ii jáhku mielde doala deaivása, muhto spiehkastagat ležžet goitge dan meare hárvanaččat, ahte dain lea dušše unnán, juos ollenge statistikkalaš mearkkašupmi.

(Riekteministeriija 2020). Oassi sámegielaigiin eai dovdda vejolašvuoda girjet sámegiela eatnigiellan heaggadieđuide dahje eai ane ášši dárbblašlažžan. Dieđut eai leat maid sierra buolvadagaid gaskkas veardidangelbbolaččat, daningo sámegiella leat álgán merkejuvvot viidáseappot eatnigiellan álbmotdiehtovuogádahkii easka jagi 1992 rájes sámi giellaláhka fápmuiboahhtima mielde (Pasanen 2016: 12). Earenoamážit boarrásit sámi álbmoga gaskavuodas lea dábálaš, ahte eatnigiellan lea merkejuvvon suomagiella olbmo duođalaš gielladuogážiis fuolakeahtta. Sámeielat álbmoga mearri lea nappo duođalági mielde stuorit go heaggadieđuin ovdan boahtti 2004 heakka. Nubbi buncarakkis lea, ahte ovdal jagi 2013 sierra sámegielaiddat gaskkas eai leat sirrejuvvon álbmotdiehtovuogádagas, eaige dieđuid vuodul sáhte danin oppanassiige árvvoštallojuvvot sierra sámegielaiddat hubmimearit. Dán dihte maid eanemusain dán čielggadeami válljašumi olbmuiin ii sáhte diehtit, leago gažaldagas eatnigiellanis davvisáme-, anáraš- vai nuortalašgielat olmmoš.

1.1.3 Sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuodát

Sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuodát bohtet vuodđolágas (17.3 §), man mielde sápmelaččain vuoigatvuodta iežaset giela ja kultuvrra doalaheapmái. Vuoigatvuodát leat dorvvastuvvon vuolit láhkaásahemiin, main dehálepmosat leat sámiid giellaláhka 1086/2003, vuodđooahpahušláhka 628/1998, árrabajásgeassinláhka 540/2018, sámediggeláhka 1995/974, láhka riikkaráđio Yle doaimmas 1380/1993 ja lágat buohcci sajjadagas 785/1992 sihke sosiálahuolaha áššehasa sajjadagas ja vuoigatvuodain 812/2000.

Sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuodát nannejuvvoje sierra Suomas vuosttaš geardde jagi 1992 (Láhka sámegiela geavaheamis eiseválddiid olis 516/1991). Jagi 2004 álggus rájes bođii fápmui ođđa gokčevaččat sámi giellaláhka. Dan mielde sápmelaččas lea vuoigatvuodta dikšut áššiid sápmelaččaid ruovttuguovllus sihke sierra nammaduvvon doibmiiguin oba riikkas. Sámi giellaláhka dorvvasta namalassii sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuodaid, ja sápmelaččain dárkkuhuvvojit dat olbmot, geat meroštallojuvvot siterejuvvon sámedikkis addojuvvon lágas. Lága 7 § nanne sápmelažžii vuoigatvuoda almmuhit sámegiela eatnigiellan álbmotdiehtovuogádahkii. Sámi giellaláhka dorvvasta gielalaš vuoigatvuodaid oba Suomas ja dasa lassin gielalaš vuoigatvuodaid sápmelaččaid ruovttuguovllus. (Sámi giellaláhka 1086/2003). Ruovttuguovlu lea meroštallojuvvon sámediggelágas, ja dasa gullet Ohcejoga, Eanodaga ja Anára gielddat sihke Soađegili gieldda davveoassi dahjege Sámi bálgosa viidodat. Sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuodát leat čielgasit viiddibut sápmelaččaid ruovttuguovllus go dan olggobealde.

Giellaláhka geatnegahtta eiseválddiid fuolahit, ahte bálvalusaid ollašuttima várás leat dárbbahassii sámegiela bargit. Juos sámegiela bargit eai leat, eiseválddit fertet fuolahit dulkomis sámegiela ja suomagiela gaska. Lága ulbmilin lea, ahte “sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuodát ollašuttot almmá dan haga, ahte daidda dárbbáša sierra doarjalit. Sámi

giellalága 3 §:s daddjojuvvo lága guoskat “anárašgiela, nuortalašgiela dehe davvisámegiela adnon gielas dahje válđoáššálaš čuožahatjoavkkus sorjádettiin. (Sámi giellaláhka 1086/2003.) Giellalága ollašuvvan galgá maid bearráigehččojuvvot vai sáhttet plánejuvot sámegielaat bálvalusat guhkes áigge plánemiin, ovdamearkka dihte nu ahte álggahuvvojit buriin áiggiin dárbbášlaš rekryterenproseassat. Vealahangiellu ovtaveardásašvuotta mielde guoská maid bálvalusaid. Eiseválddit fertejit árvoštallat ovtaveardásašvuotta ollašuvvama doaimmasteaset ja riepmat dárbbášlaš doaimbajuide ovtaveardásašvuotta ovdideami várás (Ovtaveardásašvuotaláhka 1325/2014).

Árrabajásgeassinláhka geatnegahtá gielddaid ordnet mánáid beaivedikšuma sámegillii: “Giela ferde fuolahit das, ahte máná sáhtá oážžut árrabajásgeassima máná eatnigillii suoma- dahje ruotagillii dahje sámi giellalága (1086/2003) 3 § 1 čuoggás dárkkuhuvvon sámegielain” (540/2018). Vuodđoohpahušlága mielde fas “Sápmelaččaid ruovttuguovllus ássi sámegiela máhtti ohppiid oahpahuš addojuvvo galgá addojuvvot eanaš sámegielain” (Vuodđoohpahušláhka 628/1998). Gánnáha mearkkašit, ahte árrabajásgeassimis ja oahpahušas lea olu earáge doaimma go ieš beaivedikšun ja oahpahuš, ja giellaláhka guoská maid eará dán doaimma dalle, go sámegielaat olmmoš lea dahkamušas eiseválddiin.

Riikkaradiolága Yle 7 § bealistis geatnegahtá Yleisradio Oy fállat bálvalusaid sámegielaide (Láhka Yleisradio Oy:s 1380/1993). Eatnigiela vuhtii válđin lea lágas buohcci sajádagas ja vuoigatvuodain (785/1992) sihke lágas sosiálfuolahusa áššehasa sajádagas ja vuoigatvuodain (812/2000). Lámesolbmuid bálvalanlága mielde áššehasas lea vuoigatvuotta oážžut dárbbášettiinis dulkoma eatnigiela mielde.

Sámi guovllu olggobealde gielalaš vuoigatvuodát gusket eanaš mánáid, geain lea vuoigatvuotta eatnigielaat beaivedikšumii ja skuvllas guovtti vahkkodiiimmu veardde iežaset eatnigiela dievasmahtti oahpahušsii. Dása lassin giellaláhka dorvvasta vuoigatvuotta dikšut áššiid dihto riikkaviidosaš eiseválddiiguin sámegillii. Sápmelaččaid ruovttuguovllu olggobeale gielddat eai sáhte oážžut stáhtadoarjaga sámegielaat oahpahušsii, dego sápmelaččaid ruovttuguovllu gielddat. Dat eai maid oáččo sámegielaat olbmuid vuodul bajiduvvon stáhtadoarjaga bahuduvvon stáhtadoarjaga eaige dat sáhte ohcat sámegielaat sosiála- ja dearvvašvuotabálvalusaid buvttadeapmái dárkkuhuvvon sierra mearreruđa dahje árrabajásgeassima ordnemii sierra lassioasi. Sápmelaččaid kultur- ja giellabeassedoibmii mieđihuvvo ruhtadeapmi oba riikii.

Sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuodát leat meroštallon sierra lágain sierra vugiid mielde. Sámi giellalágas meroštallon gielalaš vuoigatvuodát gusket buot sámediggelága dárkkuhan sápmelaččaid. Gielalaš vuoigatvuodát sámi giellalágas gusket buot sámediggelága dárkkuhan sápmelaččaid. Gielalaš vuoigatvuodát sámi giellalága mielde eai leat čadnojuvvon álbmotdiehtovuogádahkii merkejuvvon eatnigillii (Näkkäljärvi 2007: 14). Árrabajásgeassinlágas goitge vuoigatvuotta sámegielaat árrabajásgeassimii lea

čadnojuvvon máná eatnigillii ja vuodđooahpahuslágas sámegiela máhttui. Sámedikki mielde (Sámediggi 2013) dás dárkkuhuvvo namalassii máná juridihkalaš eatnigiela, ja sosiála- ja dearvašvuhtaministeriija sámediggái jagi 2011 addin cealkámuša mielde juridihkalaš eatnigiellan lohkkujuvvo heaggadieđuide almmuhuvvon eatnigiella (Lehtola & Ruotsala 2017)³. Liikká árrabajásgeassinlága dárkilis ákkain dárkkánuhttojuvvo, ahte geavadis máná vuoigatvuodas oažžut árrabajásgeassima eatnigielas mielde mearridit máná váhnemat dahje eará fuolaheadjit. Maiddá veahkkevuoigatvuohtaolmmoš lea cealkán, ahte vaikko álbmotdiehtovuogádahkii merkejuvvon diehtu addá gievrras čujuhusa olbmo eatnigielas, de diehtu ii okto sáhte atnit mearrideaddjin guorahaladettiin vuoigatvuoda sámegielat árrabajásgeassimii ja dan ordnenvuohkái.⁴

Juohke eiseválddis lea geatnegasvuohta bearráigeahččat sápmelaččaid giellavuoigatvuodaid ollašuvvama iežas doaimmas. Dása lassin sámi giellalága ollašuvvama bearráigeahččat riekteministeriija ja sámediggi. Sámediggi almmustuhtá válgaáigodagaid mielde mitalusa sámi giellalága ollašuvvamis. Sámedikki attii vuosttaš sámi giellalága mitalusas jagi 2008. Maŋemuš mitalus lea válgaáigodagas 2016–2019.

Sámi giellaláhka geatnegahtá sámegiela máhtu duođašteami gielladuođaštusain. Čuolbmámus lea, ahte gielladutkosa sáhtá čađahit dušše davvisámegielas. Dán fuomášahtii Näkkäljärvi juo jagi 2007, muhto dilli lea ain seamma:

Anárašgielas ja nuortalašgielas ii sáhte čađahuvvot almmolaš gielladutkkus. Gielladutkkus lea plánejuvvome, muhto gáibiduvvon sihke čálalaš ja njálmálaš dutkkusmateriála váilu dego maid dutkosa árvoštallitge. Sámi giellalága hárrái lea čuolbman, ahte sámi giellaláhka gáibida giellamáhtu duođašteami gielladuođaštusain, mii fas lea veadjemeahtun vehádatsámegielaide ja bidjá daid hálliid skunihis sajádahkii bargoohcandilis. (Näkkäljärvi 2007: 25.)

Nuortalaš- ja anárašgillii sáhtá goitge čađahuvvot sámegiella eatnigiellan dahje vieris giellan stuđeantaiskkus ja dain gielain sáhtá maid čađahit oahpuid universiteahtas.

1.1.4 Ovddit čielggadeamit ja dutkamušat

Sámegielat bálvalusain ja sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuodaid ollašuvvamis lea eatnat diehtu oažžunsajis.

3 HE 40/2018 vp

4 EAO 18.12.2013, dnr 410/4/12, guoskadettiin sámegielat árrabajásgeassima

Sámi giellalága (1086/2003) 29 § mielde Sámegiela doaimmahat ovttas Sámedikki ásahan giellaráđiin addá válgaáigodagaid mielde Sámediggái mitalusa sámegiela láhkaásaheami guoskadeamis sihke sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuođaid ollašuvvamis ja gielladiliid gárggiideamis. Stáhtaráđi ásahusa sámi giellalága ollašuhhtimis (12.2.2004/108) 4 § mielde sámi giellaláhkamitalus laktojuvvo Sámediggelágas addojuvvon lága (974/1995) 7 §:s dárkkuhuvvon Sámedikki mitalussii stáhtaráđđái. Sámi giellaláhkamitalus addojuvvui vuosttaš háve 2008, ja dan vuođđun lei viiddes čilgehus *Saamen kielilain toteutuminen vuosina 2004–2006 (sámás: Sámi giellalága ollašuvvan jagiid 2004–2006)* (Näkkäljärvi 2007).

Čielggadeami čuožahatjoavkun ledje stáhta ja gielddaid eiseválddit ja sámi organisašuvnna ja -searvvit, mat gulle vuosttaš sámi giellalága ollái (Näkkäljärvi 2007: 12–13. Dutkamuš buktá oidnosii duođalaš váilliid giellalága ollašuvvamis. Sámegielat bargit ledje sihke gieldda ja stáhta sektoris áibbas ilá unnán, dulkonbálvalusaid ordnen ádjánii olu sajiin ilá guhká, ja giellaláhka dovdojuvui hejot ja dieđu juohkin dan birra lei unnán. Buot heajumusat ollašuvve anáraš- ja nuortalašgiela hálliid gielalaš vuoigatvuođat.

Sámedikki (2017) raporta *Saamen kielilain toteutuminen vuosina 2012–2015 (sámás: Sámi giellalága ollašuvvan jagiid 2012–2015)* mielde sámi giellalága ollašuvvan ii leat olus buorránan ovddit seassanáigodaga ektui logi jagi ovdal. Giellalága dovdamuš lea bálvalusaid fálliid gaskavuodas ain heittot. Gažaldahkii vástidan gielddaid, stáhta ja almmushálddaha vástideaddjit atne giellalága ollašuvvama mánggga ládje hástaleaddjin. Ođđaseamos giellamitalus lea áigodagas 2016–2019 (Sámediggi 2020).

Fuopmášahttimus veardidansadji Sámebaromehterii 2020 lea njeallje jagi ovdal ollašuhhton Sámebaromehter 2016 (Pasanen 2016), mas dutkojuvui sámi giellalága ollašuvvan riikkavuloža oaidninvuogis. Seassama deaddu lei sosiála- ja dearvvašvuođa bálvalusain. Čielggadeamis sessojuvui, mot sierraahkásaččat ja sámi guovllu sierra gielddain ássi sámegiela muosáhe iežasgielat bálvalusaid mearkkašumi ja oažžašuvvama. Metodan lei jearahallat telefonna bokte gávccilogi 20–80-jahkásaš olbmo, geaid eatnogiella lei álbmotdiehtovuogádahkii merkejuvvon sámegiella. Dánnai čielggadeami bohtosat čujuhe, ahte sámegiela gielat vuoigatvuođat sámegiela bálvalusaide ollašuvvet oalle hejot. Buoremus dilli lei davvisámegiela Ohcejoga gielddas, heajumus fas Soađegili gielddalaččain sihke anáraš- ja nuortalašgiela hálliin. Oppalohkái dušše uhca oasáš vástideddjiin ledje ožžon sosiála- ja dearvvašvuotabálvalusaid muhtin sámegiela. Earenoamáš čuolbmájin vástideaddjit oidne sámegiela vuorrasiidda ja mánáide čuoziuvvon bálvalusaid váiluma. Nuppe dáfus olbmot ledje duhtavaččat daidda sámegiela bálvalusaide, mat ledje oažžunsajis. Dutkamuša mielde bálvalusaid oažžašuvvan lei vástideddjiid mielas muhtun veardde buorránan dutkamuša ovddit jagiid rájes. Eanaš vástideddjiin atne dehálažžan vuoigatvuođa sámegiela bálvalusaide.

Sámegielaat bálvalusaid dili lea čielggaduvvon maid jagi 2017, go sosiála- ja dearvašvuohtaministeriija dingui Davvi-Suoma sosiálasuorggi máhttoquovddáža sámi ovttagas gártema dálá dili bálvalusain, mat leat fáldahkan sámi mánáide, nuoraide ja bearrašiid (Lehtola & Ruotsala 2017). Raporttas buktojuvvojit ovdan bálvalusfálaldaga givrodagaid ja gárgelandárbbuid sihke addojuvvojit ávžžuhusat bálvalanváilliid deavdimá várás. Seassama čuožahahkan ledje bealit, mat buvttadit sámegielaat bálvalusaid sápmelaččaid ruovttuovllu olggobealde Roavenjárggas, Oulus, Tampere, Jyväskylä ja oaivegávpotguovllus. Raportta materiálan leat ovddit čilgehusat sihke bálvalusaid buvttadeddjiide dahkkojuvvon šleađgaboastajarahallamat.

Eanemusat ášši čilgehusain gusket vuosttažettiin dahje duššefal sápmelaččaid ruovttuovllu, muhto dutkanfidnus *SÁRA – Saamelaisten hyvinvointi ja yhdenvertaisuus (sámás: SÁRA – Sápmelaččaid buresbirgejupmi ja ovtaveardásašvuohta)* (Heikkilä & al. 2019) dutkojuvui Suoma ruovttuovllu olggobealde sápmelaččaid buresbirgejupmi ja árggas birgen sihke sosiála osolašvuohta. Bohtosiid mielde sámegiela sajádat lea heittot sápmelaččaid ruovttuovllu olggobealde. Sámegielaat bálvalusat leat uhccán, ja dat rádjášuvvet lagamusat davvisámegielaat árrabajásgeassinbálvalusaide ja giellabeassedoibmii; eará surgiid bálvalusat sihke anáraš- ja nuortalašgielaat bálvalusat illá oba gávdnojitge. Eai oba lágaiguin dorvvastuvvon gielaat vuoigatvuođat eai beare dávjá ollašuvva sámi guovllu olggobealde, áinnas uhcit báikegottiin. Daningo servodatlaš doarjja lea hui uhccán ja gielaat vuoigatvuođat ollašuvvet hejot, de sámegiela doalaheapmi sámi guovllu olggobealde sorjá ovttaskas olbmuid ja bearrašiid válljemiin ja čovdosiin. (Gč. maid Lehtola & Ruotsala 2017; Arola 2014).

Oahpahuš- ja kulturministeriija ásahan sámegielaat ja sámegielaat oahpahuš gárgehanjoavku bargá 2020-2021 sámegielaat árrabajásgeassin- ja oahpahušbálvalusaid gárgeheami várás. Barggu oassin lea ráhkaduvvon raporta sámegielaat árrabajásgeassima ja oahpahuš bargiidilis ja skuvlendárbbuin (Arola 2020). Raportta mielde sámegielaat bargiid vátni lea guovddášbuncarakkis sámegielaat árrabajásgeassin- ja oahpahušbálvalusaid ollašuhhtimis ja gárgeheamis, ja konkrehta oahpahuš ja árrabajásgeassima lassin dat váttásmahtá maid eará bálvalusaid (omd. ohppiid fuolahusa) fállama sámegielaat mánáide ja nuoraide. Gárgehanjoavkkus čielggaduvvojit maid doaimbijut sápmelaččaid sosiála. ja dearvašvuohtasuorggi bargoveaga oazžašuvvama dorvvasteami várás.

Seamma láhkai jeavddalaš giellavuoigatvuođaid bearráigeahču dahká áššedovdikomitea, mii doaimma Eurohpá ráđi olis, ja bearráigeahččá guvllolaš gielaat ja vehádatgielaat eurohpalaš vuodđogirjji (giellavuođđogirjji) ollašuhhtima lahttoriikkain. Maidá Suopma lea vuolláičállán vuodđogirjji ja lea geatnegahtton reporteret gielaat dilis. Maŋemuš áššedovdikomitea ávžžuhusat (Ministarkomitea 2018) daddojuvvo, ahte sámegielaat oasis lea dáhpáhuš ovdáneapmi oahppamateriálaat gárgeheamis ja giellabesiid doaimmamis. Liikká sámegielaat geavaheamis leat ain čuolmmat earenoamážit dearvašvuohtafuolahusas

ja sosiálabálvalusain. Áššedovdikomitea maid ávžžuha, ahte sámegielaht oahpahus galggašii viiddiduvvot maid ruovttuguovllu olggobeallái, gos badjel 60 % sápmelaččain ássat.

Čoahkkáigeassun sáhtta gávnnavuvvot, ahte sámegielaht bálvalusaid dilli ja sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuođat leat čielggaduvvon gokčevaččat ja guhkes ágegaskkas. Čielggadusaid bohtosat leat visot ovttalágánat ja dat sáhttet čohkket oktii čuovvovaččat:

- Sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuođat ollašuvvet hejot.
- Stuurimus sivva dasa, ahte gielalaš vuoigatvuođaid eai ollašuva, lea sámegielaht bargoveaga vátni.
- Eará sujat sámegielaht bálvalusaid heajos dássái lea eiseválddiid diehtemeahtunvuohta sámi giellalágas, unnán dieđiheapmi sámegielaht bálvalusain sihke váillit bálvalusaid anolašvuođas.
- Sámegielaht gielalaš vuoigatvuođaid ollašuvvamis leat erohusat guovlluid ja joavkkuid mielde: buoremusat ollašuvvet davvisámegielaht vuoigatvuođat Ohcejogas, heajumusat fas anáraš- ja nuortalašgielaht vuoigatvuođat sihke davvisámegielaht vuoigatvuođat Soađegilis.
- Sámegielaht mearri šaddá, geat ássat ruovttuguovllu olggobealde, muhto sis leat hui unnán gielalaš vuoigatvuođat ja vejolašvuođat atnit sámegielaht bálvalusaid.

1.1.5 Sámegielaht bálvalusat

Vaikko oppalaš govva sámegielaht bálvalusaid dilis lea seilon seammán giellalága álgojagiid rájes, de sámegielaht bálvalusaid oažžašuvvamis leat seassanáigodagas dáhpáhuvvan maid earáhuvvamat. Gokčevaš čielgehus sámegielaht bálvalusaid dilis lea oažžumis sámedikki giellamuitalusas (Sámediggi 2020) sihke ruovttuguovllu oasis sámi guovllu gielddaid oktasaš giellastrategiija várás dahkkojuvvon čielggadeamis (Miettunen 2020). Daningo gažaldagas lea unna giellaservodagaš, de lea vejolaš govvidit juohke gieldda ja stáhta hálddahusa bálvalanovttadaga vejolašvuođa bálvalit sámegillii oalle dárkilit juobe olmmošdásis. Ođđaseamos giellamuitalusas čielgá, mainna gielain sámi giellalága geatnegahttin eiseválddi fierbmesiiddut leat oažžumis ja mot sámegielaht bálvalus livččii muđuid ordnejuvvon. Bálvalusat, mat dás gieđahallojuvvojit, gusket gieldda ja stáhtahálddahusa giellalága vuollásaš bálvalusaid.

Sápmelaš lámes olbmuid vuoigatvuođaide lea giddejuvvon fuomášupmi raporterenáigodaga áigge. Fáttás leat dáhkkojuvvon dutkamušat (Olsen, Heinämäki ja Harkola 2017) ja addojuvvon cealkamušat (Sámediggi 2018), ja ovdamearka dihte DBL siidduin lea fáttás artihkal (Ruotsala 2019). Sámegielaht lámes olbmuid vuoigatvuođat iežasgielaht bálvalusaide

ollašuvvet hui hejot. DBL Lámes olbmuid bálvalusaid giehtagirjjis lea almmustuhttojuvvon čoahkkáigeasut davvisámegillii, anárašgillii ja nuortalašgillii jagi 2019.

1.1.5.1 Gielddat ja gielddaid sámeielat bálvalusat

Sápmelaččaid ruovttuguovllus fuopmášahttimus bealli, mii fállá sámeielat bálvalusaid lea gielda. Sámi ruovttuguovllu gielddat earránaddet nuppiineaset sihke olmmošmeari ja sápmelaččaid ja sámeielat olbmuid oasi mielde.

Ohcejohka (1215 ássi) lea davvisámegiela hállanguovlu ja Suoma áidna gielda, gos sápmelaččat leat eanetlohkun. Gieldda ássiin 54 % leat sápmelaččat ja eatnigiellan sámeigiela hállit leat 43 % álbmotdiehtovuogádaga mielde. Gieldda fierbmiesiddut ja dieđiheapmi doibmet guovtti gillii. Gieldda buot hálddahussurggiin leat sámeielat bargit, muhto gelbbolaš sámeielat bargiin lea vátni earenoamážit sosiála- ja dearvvašvuoda bálvalusain ja čuvgehusbálvalusain. Sámebaromehter 2016 mielde ássit vásihe, ahte sámeielat bálvalusat fidnejuvvojit buoremusat Ohcejogas, muhto maiddá Ohcejogas mánggat guovddášbálvalusat leat dušše suomagillii dahje oažžumis dulkoma bokte (Pasanen 2016: 39). Sámi guovllu gielddaid giellastrategiija čielggadeami (Miettunen 2020: 49) gieldda olbmuid jearahallamis Ohcejoga bálvalusain loktejuvvoje ovdan dearvvašvuoda bálvalusat (earenoamážit doavttir), čuvgehusbálvalusat sihke teknikkalaš doaimma ja ealáhusdoaimma bálvalusat. Ohcejoga gieldda fuolastuhtti áššin ledje váilevaš sosiála- ja dearvvašvuoda bálvalusat – earenoamážit dikšundárbbu árvoštallan – sihke čuvgehusdoaimma bargiidilli. Ohcejogas earenoamáš lea maid Norgga ráji lagasvuolta, man dihte muhtin bálvalusaid lea vejolaš fidnet sámegillii ráji nuppe bealde. Ohcejogas lea leame sámeielat friddjaáigge doaibma, girjerádjodoaibma sihke nuoraidbargu.

Anáris (6 922 ássi) hállujuvvojit golbma sámeigiela: anáraš-, nuortalaš- ja davvisámegiella. Gieldda ássiin leat 31 % sápmelaččat, muhto dušše 6,7 %:s sámeigiella lea merkejuvvon eatnigiellan álbmotregistarii. Mearkkašahtti sivva dása lea, go Anára gielddas hállujuvvojit anáraš- ja nuortalašgiella, mat leat duodalaččat áitojuvvon gielat ja giela sirdáseapmi eatnigiellan lea gaskkas boatkanan logijagiide. Anáraš- ja nuortalašgiela hállit leat goitge eanet go dat, geaid eatnigiellan juobbágoabbá gielain leat merkejuvvon álbmotdiehtovuogádahkii. Bálvalusaid fállan gokčevaččat buot golmma gillii lea earenoamáš hástaleaddji. Gieldda fierbmiesiddut leat buot gielaide, muhto dieđiheapmi sierra sámeielain molsašuddá. Sámebaromehter 2016 mielde Anáris sámeielat bálvalusat leat heittogit oažžunsajis (Pasanen 2016: 39). Giellastrategiijabarggu čielggadeamis (Miettunen 2020: 32–36) daddjojuvvo, ahte gieldda bargoveagas leat olbmot, geat máhttet sierra sámeielaid, sihke hálddahas ja sierra bálvalussektoriin. Sámeielat bálvalusat leat earenoamážit sosiála- ja dearvvašvuoda suorggis ja čuvgehusbálvalusain, muhto sosiála- ja dearvvašvuotabálvalusain čuolbman lea áššehasa ja sámeigiela máhtolaš bargoveaga

deaivvadeapmi. Friddjaáigge ja nuoraiddoaimma bálvalusain sámegielat bálvalusa fállan lea hástaleaddji bargu.

Eanodagas (1 849 orru) hubmojuvvon sámegiella lea davvisámegiella. Suohkana orruin 23,7 % leat sápmelaččat ja 11 %:s lea sámegiella merkejuvvon eatnigiellan álbmotdiehtovuogádahkii. Suohkana fierbmesiiddut leat suomagillii; sámegillii leat dušše muhtin dieđáhusáššit ja diehtu das, ahte sámegillii sáhtta dikšut earániid sosiálabálvalusain ja hálddahusa bálkáčáliin sihke dulkka bakte. Sámebaromehtera 2016 (Pasanen 2016: 39) vástideddjiid mielde Eanodaga sámegielalaš bálvalusat ledje oba mihá unnán.

Soađegili (8 300 orru) giliin Vuohčču lea davvisámegielalaš guovlu. Soađegili gieldda orruin 5,5 % leat sápmelaččat ja sámegiella lea merkejuvvon eatnigiellan álbmotdiehtovuogádahkii 1,6 %:s orruin. Sámi bálgesa (Vuohčču) viidodagas sápmelaččaid oassi lea stuorit. Gieldda fierbmesiiddut leat suomagillii; siidduin lea muhtin dieđáhus sámegillii. Sámebaromehtera 2016 vástideddjiid mielde sámegielalaš bálvalusaid dilli lea gielddas heittot (Pasanen 2016: 39). Giellastrategiijačielggadeami mielde (Miettunen 2020: 43) Soađegili gielddas sámegielalaš bálvalusat leat čoahkkanan eanaš Vuhčču. Soađegili gieldda viidodagas sámegielalaččaid assimilašuvdna lea leamaš guhkin, muhto manemus jagiid giellaaláskahttin lea leamaš jođán, ja bálvalusdárbbut Soađegili gieldda viidodagas leat earáhuvvan jođánit. Soađegili gielddas lea oažžunsajis muhtin davvisámegielalaš bálvalus agáiduvvan olbmuide ja mánáide, muhto eará bálvalusat eai jur gávno.

Positiiva gárggiideapmin sáhtta namuhit, ahte sápmelaččaid ruovttuguovllu gielddat leat gárgehišgohtán sámegielat bálvalusaideaset. Sámi guovllu gielddaid oktasaš giellastrategiijabarggus (Miettunen 2020) ráhkaduvvui gielddaid mielde ulbmilplána, man mielde gielddat gárgehit sámegielat bálvalusaid oažžašuvvama, giellalága dovdamuša ja sámegielat bálvalusain dieđiheami. Giellastrategiijabarggu ollašuhttin lea dál johtáhuvvon buot gielddain. Giellastrategiijabargui leat gullan konkrehta doaimmat sámegielat bálvalusaid čuoziheami ja koordinerema várás. Dát leat ee. sámegielat bálvalusain dieđiheapmi, sámegielat bargiid giellamáhtu merken oidnosii gieldda fierbmesiidduin ja áššehasbálvalusas, dárbbalaš váilevaš skoviid gárten ja jorgaleapmi sámegillii, giellagursadárbbuid gárten, skuvlen giellalága birra sihke dulka- ja jorgaleaddjiresurssaid gárten. Ohcejoga ja Eanodaga gielddat leat máksigohtán fuopmášahtti láhkái bajiduvvon sámi giellalasi, man ulbmilin lea dorvvastit sámegielat bargiid ja bálvalusa fálliid oažžašuvvama. Anára ja Soađegili gieđahallet ášši bárrásiin.

Sápmelaččat ássat miehtá Suoma. Sámi ruovttuguovllu olggobealde gielddaid ordnen sámegielat bálvalusat leat eanaš sámegiella oahpahus ja árrabajásgeassinbálvalusat. Sámegielat árrabajásgeassinbálvalusaid lágidit Roavenjárgga, Oulu ja Helssega gávpogat. Friddja čuvgehusbarggu sámegiella gurssaid leat lágidan ankke Oulu, Roavenjárgga, Jyväskylä

ja Durdnosa rávesolbmuidskuvllat. Fuomášaveara lea, ahte ovdamearkka dihte sámegiela álgogursa ii goitge dávis sámegielat olbmo dárbbuide.

Tabeallas leat buktojuvvon ovdan stuorimus sámi guovllu olggobeale sámi čoahkkaneamit sihke sápmelaččaid ja daid olbmuid mearri, geain lei sámegiella merkejuvvon eatnigiellan álbmotregistarii jagi 2019 dieđuid mielde. Loguin lea oaidnimis, ahte maid sámi guovllu olggobealde lea earru das, man stuora oassi sápmelaččain leat merken sámegiela eatnigiellan.

Tabealla 1. Sápmelaččat ja olbmot, geain sámegiella lea eatnigiellan álbmotregisttardi-
eđuin stuorimus čoahkkanemiin sámi guovllu olggobealde 2019. Gáldu; Statistihkkaguo-
vddáš, Heikkilä et al. 2019

	Sápmelaččat	Sámegiella eatnigiellan álbmotdiehtoregistaris	Álbmotregistara eatnigelagiid oassi sápmelaččain
Roavenjárga	520	173	33 %
Oulu	352	133	37 %
Helsset, Espoo, Vantaa	480	104	21 %
Tampere	89	17	19 %
Turku	64	12	18,7 %

Loguid dáfus Oulus ja Roavenjárggas sulaid goalmmásas sápmelaččain lea sámegiella merkejuvvon eatnigiellan álbmotregistarii, go oaivegávpotguovllus, Tampere ja Turku dušše sulaid viđadasas. Dás fertejit váldojuvvot vuhtii álbmotregisttareatnigiela čuolmmat, dahjege ii sáhte vuohttit, ahte sámegiela hállit duođalašvuodas livčče almmuhuvvon mearri. Gorriproseanta sáhtá dattege adnot sullan, daningo SÁRA-dutkamušas veardiduvvui sápmelaččaid mearri olbmo iežas almmuhan eatnigillii, ja dänge dáhpáhusas Oulu ja Roavenjárga loktane čielgasit ovdan eanemus sámegielalaččamus čoahkkaneapmin (Heikkilä et al. 2019: 115).

1.1.5.2 Stáhtahálddaha sámegielat bálvalusat

Čuovvovaččat buktojuvvojit ovdan tabeallahámis dat dieđut, mat leat oazžunsajis stáhtahálddaha sámegielat bálvalusain. Seassanáigodaga áigge muhtin stáhtahálddaha eiseválddit leat buoridan sámegielat bálvalusaideaset. Tabeallas lea liikká oaidnimis, ahte mángga eiseválddis váilot ain vuodđogáibádusat sámegielat gielalaš vuoigatvuođaid ollašuvvamii, iige ovdamearkka dihte buot fierbmesiidduin leat oba diehtu das, mot áššehas sáhtá dikšut áššiid sámegillii. Earenoamáš čuolmmaid leat dagahan viiddesvuđot sirdáseapmi riikkaviidosaš suoma- ja ruoŋagielat bálvalannummáriidda sihke áššiid dikšuma

fierpmis lassáneapmi almmá dan haga, ahte sámegiela áššiid dikšun fierpmis livččii dahkkojuvvon vejolažžan.

Tabella 2. Stáhta bálvalusaid oažžašuvvan sámegillii. Gáldu: Sámediggi 2020 ja eiseválddiid fierbmesiiddut.

Eiseváldi	Diehtu sámegillii áššiid dikšumis	Sámegiela fierbmesiiddut	Vejolašvuohta dikšut áššiid sámegillii
Heahteguovddáš	—	davvisámegiela rávvagat heahtenummárii čuojaheamis, várradieđáhusat sámegillii	—
Álbmotealáhátlágádus	lea	fierbmesiidduin diehtu golmma sámegillii, elektrovnnaš áššiid dikšun ii vejolaš	davvisámegillii
Sámi (Lappi) gádjunlágádus	—	—	dulkonvejolašvuohta
Sámi (Lappi) EJB-guovddáš	—	Bissovaš siiddut davvisámegillii, nuortalašlága áššit nuortalašgillii	dulkon, áššegirjorgalusat
Sámi (Lappi) guovlohálddahušoaimmahat	—	Bissovaš siiddut davvisámegillii	dulkon, áššegirjorgalusat, okta sámegiela bargi
Sámi (Lappi) gearretriecti	—	fierbmesiidduin diehtu buot sámegielaide	dulkon, áššegirjorgalusat
Sámi magistáhta / Digi- ja álbmotdiehtodoaimmahat	davvisámegillii áššiid dikšumis	—	oktii vahkus davvisámegillii
(Sámi) (Lappi) bággobearranduaimmahat	—	—	vejolaš
Eananmihtidanlágádus	—	Eananmihtidanlágádusa fierbmesiiddut davvisámegillii, muhto áššiid dikšunvejolašvuohta fierpmis lea dušše suomagillii.	?
Mela	lea	davvisámegillii ja sisdoallu lea maid anáraš- ja nuortalašgillii	vejolaš
Bálgosiid ovtastus	—	davvisáme- ja anárašgiela sisdoalut	vejolaš
Darvi-Suoma duollu	—	—	vejolaš

Eiseváldi	Diehtu sámegillii áššiid dikšumis	Sámegielaat fierbmesiiddut	Vejolašvuohta dikšut áššiid sámegillii
Boles	—	oassi elektrovnnalaš áššiid dikšumis lihkostuvvá davvisámegillii	Roavenjárggas okta davvisámegielaat boles
Rádjebearráigeahčču	—	Bissovaš siiddut ja skovit davvisámegillii	?
BE-bálvalusat	sámegillii mitaluvvo, mot sáhtta dikšut áššiid suomagillii	dieđihangihpa	Ohcejogas
Vearrohálddahus	lea	Guovddášskovit davvisámegillii, rávvagat eará sámegielaide. ležas Vearro-bálvalus suomagillii (deavdinrávvagat govaiguin sámegillii)	Avvilis ja telefovnna bokte oktii vahkus

1.2 Dutkamuša dahkanvuohti ja materiála

Dán logus mitaluvvo dutkanproseassas, adnojuvvon vugiin ja čoggojuvvon materiálas.

1.2.1 Stivrenjoavku

Dutkamuš válmmaštallojuvvui ovddit Sámebaromehtera (Pasanen 2016) ja johtáhuvvon ruohtagiela giellabaromehtera vuodul. Giellabaromehterbarggus lea stivrenjoavku, man ovddasvástádussan lea baromehtera ollašuvvan, dutkandieđu almmustahttin ja bohtosiiguin ávkkástallan gielalaš vuoigatvuođaid ja giellapolitihka gárgeheamis. Stivrenjoavkku bargun lei:

- 1) mearridit gažaldagain, mat gusket baromehtera sisdoaluid ja metodologiija
- 2) mearridit gažaldatollisvuođain
- 3) čuovvut baromehtera válbmaneamii ja doaibmat dutkiid doarjjan válmmaštallamis

Stivrenjoavkku deaivvademiin giedahallojuvvoje guđege baromehtera dutkangažaldagat, čuožatjoavkku oazžašuvvan sihke áššit, mat laktásit materiála čoaggimii ja giedahallamii.

Stivrenjoavkku lahtut ledje:

sierraáššedovdi Vava Lunabba (sd.) 1.8. 2020 rájes Linda Lindholm	vuoigatvuodaministeriija
njunuáššedovdi Mikko Aaltonen	vuoigatvuodaministeriija
sierraáššedovdi Panu Artemjeff	vuoigatvuodaministeriija
giellaáššiidráđđi Corinna Tammenmaa	vuoigatvuodaministeriija
hoavda Kaisa Alanne	Bealljehemiid lihttu
spesiáladutki Pasi Saukkonen	Helssega gávpot
dutkanjođiheaddji Marianne Pekola-Sjöblom	Suoma giel dalihttu
dutki Annika Pasanen	Helssega universiteahitta
dutki Marina Lindell	Åbo Akademiiija
dutkanjođiheaddji Lauri Rapeli	Åbo Akademiiija
dutki doseanta Päivi Rainò	Humanisttalaš ámmátallaskuvla

1.2.2 Čuozáhatjoavku

Čielggadeami ulbmilin lea gártet sámegiela bálvusaid ollašuvvama ja geavaheddjiid muosáhusaid bálvusain nu viidát go vejolaš, ja danin čuozáhatjoavkun välljejuvvoje buot sámegiela dievasahkásaš olbmot Suomas. Čielggadanbarggu materiála čoggojuvvui iešheanalís devdojuvvon gažaldatskoviiguin, mat ledje sihke báber- ja fierbmehámis.

Vuođđojoavkku čoakkusin välljejuvvoje buot olbmot dievasagis, geaid eatnigiellan lea álbmotdiehtovuogádagas merkejuvvon sámegiella. Dát lea geavadis áidna joavku, man dutkamušii sáhtá välljet, juos ulbmilin lea fidnet nu stuora oasi sámegiela giin go vejolaš. Sámedikkis lea iežas válgalogahallan olbmui, geain lea jietnavuoigatvuoha Sámediggeválggain, muhto dát registtar ii dávistivčče dárbui, daningo lahkage buot sápmelaččat eai leat sámegiela. SÁRA-dutkamušas (Heikkilä et al. 2019: 110–11) vuođđojuvku gullan sápmelaččain, geat ellet sámi guovllu olggobealde, sámegiella lei albmotdiehtovuogádahkii merkejuvvon eatnigiellan 13 proseanttas. Jearahallamii vástidan 14 % almmuhe áidna eatnigiellanis muhtin sámegiela, muhto dása lassin 17 % almmuhe eanet go ovttá eatnigiela, dá bálaččamusat davvisámegiela ja suomagiela. Dát addá veaháš čujuhusa das, man muddui sámegiellan eatnigiellanis muosáheadjit leat sáhtán báhcit eret dán dutkamušas sámi guovllu olggobealde, go lea váldon mielde dušše álbmotregistara eatnigiellamerkemat.

Čoggosii gullama joksama várás Digi- ja álbmotdiehtodoaimmahagas ohccojuvvui lohpi dieđuid čoaggimii álbmotdiehtovuogádagas. Čoaggimii čáhkaduvvoje čoaggimuttu

buot olbmot dievasagis, geaid eatnigiellan lea álbmotdiehtovuogádahkii merkejuvvon sámegiella. Čoaggin doalai sisttis olbmuid namma- ja čujuhusdieđuid, ruovttugieldda sihke álbmotdiehtovuogádahkii merkejuvvon eatnigiella. Dasa lassin dihtui fidnejuvvui čoggosii gullevaš olbmuid statistihkalaš juohkašupmi, muhto riegádanjagat eai lean ovttahttimis eará heaggadieđuide.

Sámegiellat olbmuid joksán válljejuvvon vugiin lea hástaleaddji. Dego ovdal daddjojuvvui, álbmotdiehtovuogádaga eatnigiella dieđuin leat váillit, mat váikkuhe dutkamušá ollašuttimii. Válljejuvvon čoggosiin sáhtii fidnejuvvot dušše oassi čuozáhatjoavkkus, daningo oasis sámegiellagiin álbmotdiehtovuogádahkii registrerejuvvon olbmuid eatnigiella lea suomagiella.

1.2.3 Materiálačoaggin ja gažaldatskovvi

Materiála čoaggima várás ráhkaduvvui gažaldatskovvi guoktin veršuvdnan: veaháš gáržžit jearahallan ássiide sápmelaččaid ruovttuguovllu olggobealde (ČUOVUS 2) sihke veaháš viiddit jearahallan ruovttuguovllu gielddaid ássiide (ČUOVUS 1). Guokte veršuvnna jearahallamis dárbbášuvvoje, daningo mearkkašahtti oassi sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuođain lea fámus dušše sápmelaččain ruovttuguovllus, eaige buot gažaldagat, mat gusket sámegiellat bálvalusaid, leat danin guovllu olggobeale ássiide relevánttat.

Buohkaide čoggosii boahtán olbmuid sáddejuvvui boastta bokte jearahallanskovvi oktan sáttareivviin. Sáttareivves vástideaddjái mitaluvvui maid URL-čujuhus (internet-čujuhus), mas vástideaddji skovi sáhtta fitnat deavdime elektrovnnalaččat. Konfaluhtas lei fárus vástidanreive, mainna bábervástáduskovvi sáhtii doaimmahuvvot Giellagas-instituhtii Oulu universitehtii.

Materiálačoaggima plánema áigge árvoštallojuvvui, mot fierpmis vástideapmi galggašii teknikalaččat dahkkojuvvot. Álgoálgosaš dutkanplána dagadettiin ii lean vel árvoštallojuvvon fierbmeskovi geavaheapmi, muhto barggu ovdáneami mielde čielggai, ahte oassái vástideddjiin fierpmis vástideapmi lea milloseabbo molssaeaktu ja sáhtta danin lasihit vástádusaid mearri. Fierbmejearahallan ollašuttujuvvui Webropol-programmaide. Čuozáhatjovkui gulakehtes vástideddjiid garvima várás fierbmejearahallama URL-čujuhus ii juhkkojuvvon áibbas almmolaččat, muhto dat dieđihuvvui buohkaide geat gulle čoggosii jearahallanskovi sáddenreivves. Eahpevuogálaš dahje čádjidahtti vástádusaid vejolašvuhta árvoštallojuvvui hui unnin, vaikko fierbmeskovvá prinsihpas basttii vástidit gi beare, geas lei dieđustis skovi URL-čujuhus.

Skoviid ja álbmotdiehtovuogádaga addin čoggosa čujuhusaid čáliheapmi ostojuvvui olggobeale fitnodagas. Skovit ja vástidankonfaluhtat bostejuvvoje Oulu universitehtas. Dán

barggu divššui dutkanassisteanta Sonja Tanhua. Skoviid bosten ádjánii geavada buncaraggáid dihte ja danin skoviide juo merkejuvvon vástidanbeaivemearri 8.11.2020 lei oassái vástideddjiin ilá fargga jearahallama boahtima maŋnel. Vástidanáigi jotkojuvvui 15.11.2020 rádjái. Ferte fuopmášit, ahte vástidanáigi ii dás fuolakeahtá lean beare guhkki daidda vástideddjiide, geaidda konfaluhtta ollii easka hui lahka álgoálgosaš vástidanáiggi nohkama dahje dan maŋnel. Dát lea sáhttán váikkuhit vástádusaid mearrái.

Dutkamusa materiála čoaggimis dieđihuvvui guovtte háve Yle Sápmi bokte: dutkamusas oppalohká 28.10.2020 ja vástidanáiggi guhkideamis 9.11.2020. Dasa lassin vástidanáiggi guhkideamis dieđihuvvui Facebookas giliid ja sámi guovllu gielddaid álbmotkanálad bokte sihke sámi servviid siidduid bokte. Dieđáhusas mitaluvvui, ahte jearahallamii lea vejolaš vástidit, vaikko ii livčče ožžon jearahallama boasttas. Muhtin oktavuoda váldin bođii dieđáhusaid maŋnel ja oktavuoda váldán olbmuide addojuvvui fierbmeskovi URL-čujuhush. Čielggadanbarggu dahkki maid árvoštalai ovddit Sámebaromehteris (Pasanen 2016: 16) fidnejuvvon vásáhusaid vuodul, ahte anáraš- ja nuortalašgielat vástideddjiid mearrái sáhtá báhcit čoggosis unnin. Dán dihte vástádusskovit čálihuvoje maid nuortalaččaid siidačoahkkima sajiide sihke bivdojuvvui juohkit Nuortalašráđi sihke anárašgiela searvvi *Anarâškielâ servi* šleađgaboastalisttus.

Skovi ráhkadus ja gielat

Skovvi ráhkaduvvui geavahuvvon jearahallangažaldagaid vuodut, mat geavahuvoje Sámebaromehter 2016 olis, sihke jagi 2020 giellabaromehtera ruotagielagiidda čuozihuvvon skovi vuodul. Skovvi viggojuvvui plánet nu ovttalágánin go vejolaš ruotagielagiidda čuozihuvvon skoviin, vai materiálat livčče maid muhtin oassái veardidangelbbolaččat. Ollásii seamma gažaldagat eai liikká sáhttán geavahuvoje giellaservošiid ja gielladiliid sierralágánvuoda dihte. Sámebaromehter 2016:s geavahuvvon gažaldagaid ektui earut ledje stuoribut, daningo ovddit baromehter vuojulduvai dearvvašvuoda bálvalusaide ja dan materiála čoggojuvvui telefonjearahallamiiguin iige skoviiguin.

Nummárastojuvvon gažaldagat ledje 36 (sápmelaččaid ruovttuguovllu gielddaid vástideddjiide) dahje 34 (eará vástideddjiide). Nummárastojuvvon gažaldagaid lassin skovis ledje dihto sajiin kommeantagiettit, maidda sáhtii deavdit lupmosit, ja maidda vástideaddjit sáhtte čállit iežaset fuomášumiid lupmosit. Fierbmeskoviin ledje nummárastojuvvon gažaldagat danveardásaččat 46/43; teknihkalaš sivaiddi dihte muhtin báberskovi gažaldagat ledje ferten juhkkujuvot guovtti gažaldahkan fierbmeveršuvnnas, ja kommeantagiettit, mat devdojuvoje lupmosit ferteje čáhkaduvvot fierbmeskovvá sierra nummárastojuvvon gažaldahkan. Fierbmeskoviid gažaldagaid sisdoallu lei ovttalágán báberskoviin.

Skoviid gažaldagat ledje temáhtalaččat juhkkovuvvon čieža oassái:

- vuodđodieđut
- giellamáhttu
- gielaid geavahus
- gielalaš vuoigatvuođat
- almmolaš bálvalusaid oazžašuvvan sámegillii
- sámegielat bálvalusaid gárgelandárbbut
- gielladovddut vástideaddji gielddas

Go materiála veardiduvvo Sámebaromehter 2016 -dutkanmuššii, de fuomášuvvo, ahte ovddit baromehter lei materiálačoaggima dáfus gáržžit. Jagi 2016 Sámebaromehteris ledje 20 gažaldaga njealji oasis:

- duogáš (8 gažaldaga)
- gielalaš vuoigatvuođat (3 gažaldaga)
- almmolaš bálvalusaid oazžun sámegillii (5 gažaldaga)
- sámegielat bálvalusa gárgelandárbbut (4 gažaldaga)

Dego ovddabealde bođii ovdan, sierra sámegielat leat álbmotdiehtovuogádagas sirrejuvvon easka jagi 2013 rájes. Birgetmeahtun eanetloguin, 95 %:s, čoggosa olbmui lea álbmotdiehtovuogádahkii eatnigiellan merkejuvvon dušše sirremeahtun “sámegiella”. Daningo ii lean vejolaš diehtit, man golmma sámegiella jearahallan galggašii guđege vástideaddjái sáddejuvvo, de gártojuvvui čuovvovaš čovdosii: Ohcejoga, Eanodaga ja Soađegili ássiide sáddejuvvoje davvisámegielat ja suomagielat gažaldatskovit, muhto Anára gieldda ássiide ja eará báikkiin Suomas ássiide jearahallanskovit sáddejuvvoje buot golmma sámegillii ja suomagillii. Juos olbmo sámegiella lei álbmotdiehtovuogádagas sirrejuvvon, skovvi sáddejuvvui diehttelas dan gillii sihke suomagillii. Ohcejoga, Eanodaga ja Soađegili gieldda ássiid buohta mearriduvvui, ahte sidjiide eai sáddejuvvo anáraš- ja nuortalašgielat skovit, daningo njeallje skovi lea stuora mearri bábir ja nuppe dáfus lei juo ovddalgihit dieđus, ahte namuhuvvon gielddain orrot dušše muhtin ovttaskas anáraš- ja nuortalašgielat olbmot. Suomagielat skovvi gávnnavuvvui dárbbaslažžan sáddet buohkaide, daningo lahkage visot sámegielagat eai máhte lohkat ja čállit sámegiella, eaige visot čálalaččatge giella máhttit leat hárvánan hálddahušgiella sátnerádjui sámegillii.

1.2.4 Materiála gieđahallan

Boastavástádusson bohtán skovit bibmojuvvoje seamma Webopol-diehtovuđđui, main addojuvvon šleađgavástádusat juo ledje. Barggu dikšo Giellagas-instituhta dutkanveahkit. Vástádusskovit ja vástideddjiid čujuhusdieđut eai ovttahtton, nu ahte vástideddjiid

anonymavuohta seallui. Skovvedáhta vurkejuvvui Giellagas-instituhta arkiivii, mas dat sirdojuvvo servodatdieđalaš diehtoarkiivii. Álbmotdiehtovuogádagas fidnejuvvon čoakkus jávkaduvvui materiálačoaggima maŋgel.

Jearahallanskoviin čoggojuvvon šleađgamateriála gieđahallojuvvui Webropol-prográmma bargoneavvuiguin sihke Microsoft Excel -prográmmain. Materiála analyserejuvvui sihke kvantitatiivvalaččat ja kvalitatiivvalaččat. Kvantitatiivvalaš gieđahallamis galgá váldojuvvot vuhtii, ahte aitosáš statistihkalaš vuogit eai adnojuvvon materiála gárživuođa dihte. Ollislaš materiála dahká vejolažžan muhtin statistihkalaš jurddabohtosiid dahkama, muhto go dat leat juhkkujuvvon vuollejoavkkuide, ovdamearkka dihte giełldaide, materiála leat ilá unni statistihkalaš seassamii. Materiála gieđahallamis materiála sturrodat lea váldojuvvon vuhtii ja dalle, go vuodđomateriála lea unni, ovdanbuktojuvvojit omd. sula addi lahkaárvvut dárkilis proseantaosiid sajes. Gánnáha fuopmášit, ahte vaikko sulaid 300 jahallanvástádusa materiála sáhttá orrut statistihkalaččat unni, de dutkančuozáhaga ektui gažaldagas lea fuopmášahtti stuora dáhta: sámegielagat Suomas leat ollislaččatge unna jovkkoš, iige Suoma sámegielagiin leat dutki dieđuid mielde ovdal čoggojuvvon dán stuoru dutkanmateriála.

Rabas gažaldagaide boahtán vástádušat ja kommeantagittiide čállojuvvon fuomášumit leat jorgaluvvon suomagillii, juos dat siterejuvvojit dán raporttas. Vaikko mánga ášši livčče bealuštan sámegielat originálakommeanttaid almmustuhttima, de vástideddjiid anonymavuođa suddjema dihte välljejuvvui jorgalus. Jorgalusaid lea dahkan dutki ja anáraš- ja nuortalašgiela dáhpáhusas dutki lea dárkkistan dulkomis riektavuođa giellaáššedovdis. Siterejuvvon kommeanttain ii maid mitaluvvo, man gillii dat lea álgoálggus čállojuvvon, daningo anáraš- ja nuortalašgillii vástideddjiid mearri lea hui unni. Davvisámegiela vástideaddjit leat eanet, muhto čáli suopmanguovlu ja riektáčállima dássi sáhtáše leat spesifiserejuvvon dieđut.

2 Bohtosat

Dán logus buktojuvvojit ovdan baromehterjearahallamis fidnejuvvon guovddášbohtosat. Ovdanbuktojupmi lea juhkkjuvvon skovi mielde osiide vuodđodieđut, giellamáhttu ja giela geavahus, gielalaš vuoigatvuodát, almmolaš bálvalusaid oazžašuvvan sámegillii, sámegielat bálvalusaid gárgelandárbbut ja gielladovddut vástideaddji ruovttugielddas.

2.1 Materiála

Materiála čoahkkana jearahallanskovvá juogo báhpriin dahje fierpmis vástidan vástideddjiid vástádusain.

Sápmelaččaid ruovttuguovllu jearahallamii vástide 187 olbmo ja eará Suoma jearahallamii 104 olbmo, dahjege oktiibuot jearahallamii vástide 291 olbmo. Vástideddjiin ankke 95 % (270 vástideaddji) bohte aitosaš čoggosis. Dasa lassin fierbmekovvá vástide 15 olbmo, geat almmuhe, ahte sii eai leat vuostávdán reivve dutkamuša birra, sihke 6 olbmo, geat eai vástidan gažaldahkii reivve boahtimis. Oassi dáinnai vástideddjiin leat sáhtán gullat čoggosii. Dasa lassin 17 skovi bohte nu manjit, ahte dat eai sáhtán čáhkaduvvot dutkanmateriálii. Dutki liikká geahčai dáidnai vástádusaid čađa ja fuomášii, ahte dat eai olus spiehkas almmolaš linnjás.

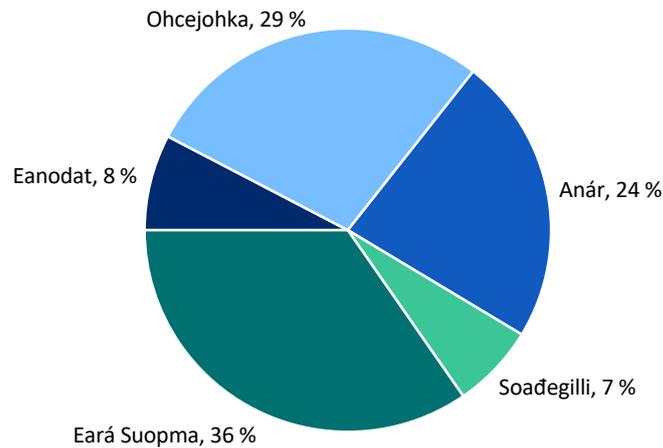
Dain, geaidda jearahallan sáddejuvvui, vástide 19 % dahjege measta viđádas. Vástidanproseanta ii iešalddes lea beare allat, muhto dávista goitge jearahallandutkamušaid oppalaš vástidanaktiivavuoda dálá áigge. Sámi guovllu olggobeale olbmuid dutkan SÁRA-fidnus sáddejuvvui jearahallanskovvi buohkaide 18 jagi deavdán sápmelaččaide gv. guovllus; vástádusproseanta lei 23 % (Heikkilä & al. 2019: 84). Dán jearahallama veaháš vuolit vástádusproseanta sáhtá laktásit jearahallamiid bostemii ja čoaggináigedávvala čuoilmaide. Jearahallan ollašuhhtui geardegearahallamin, iige vástitkeahtá guođđán olbmuide sáddejuvvon muittuhus. Vástádusproseanttas ii leat olus erohus ruovttuguovllu ja eará Suoma gaskkas, eaige beare stuora erohusat maid ruovttuguovllu sierra gielladaid gaskkas, dego Tabeallas 3 bohtá ovdan.

Tabealla 3. Jearahallama vástádusproseanta guovlluid mielde ja ollislaččat.

Gielda / guovlu	Olbmot čoggosis	Reivve ožžon vástideaddjit	Eará vástideaddjit	Vástádusproseanta
Eanodat	129	23	—	18 %
Anár	330	55	8	17–19 %
Soađegillii	102	13	3	13–16 %
Ohcejohka	369	82	2	22–23 %
Ruovttuguovlu okb.	930	174	13	19–20 %
Eará Suopma	500	97	7	19–21 %
Olles čoakkus okb.	1430	270	21	19–20 %⁵

Ollislaš vástádusprosentii sáhtta váikkuhit dat, ahte oassi reivviin lei vástideddjiin easka jur ovdal reivii merkejuvvon máhčanbeaivvi, iige diehtu jotkojuvvon vástidanáiggis joksas buohkaid. Goappaš jearahallamiidda eanaš vástádusain bohte báberskovvin. Fierbmevástidanvejolašvuođa geavahe 26 vástideaddji goappašiin joavkkuin, dahjege 25 % eará Suoma vástideddjiin ja 14 % ruovttuguovllu vástideddjiin.

Skovádat 3. Jearahallamii vástideddjiid juohkašupmi guovlluid mielde.

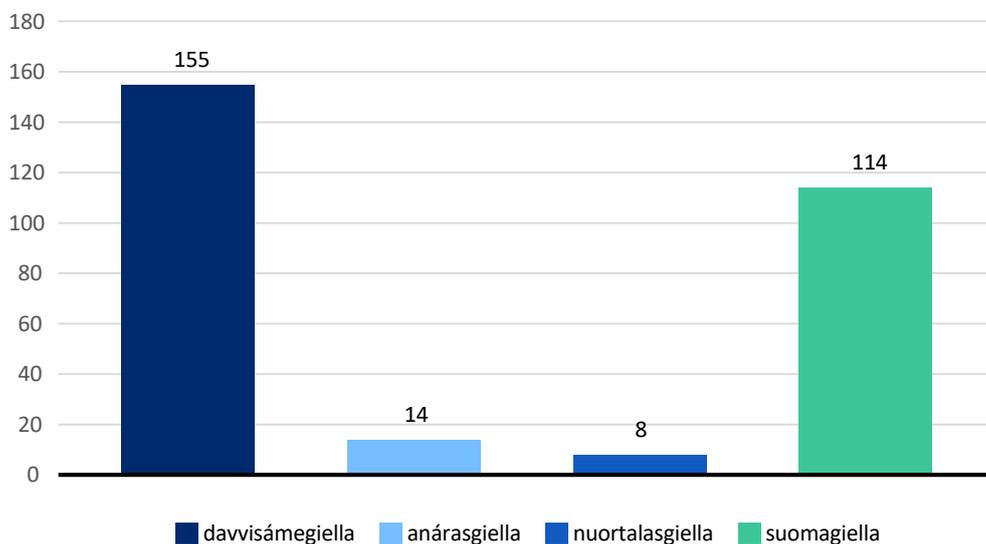
⁵ Biedganeapmi proseanttain govvida dan, leatgo mielde dušše ii-vástidan olbmot, geat leat almmuhan iežaset ožžon skovi (vuosttaš proseantalohku) vai buot gieldda viidodagas vástidan olbmot (nubbi proseantalohku).

Vástádusaid guvllolaš juohkašupmi materiálas oidno Skovádagas 3. Materiálas leat mearálaččat eanemus vástideaddjit sápmelaččaid ruovttuguovllu olggobealde sihke Ohcejogas. Eará Suoma vástideddjiin sulaid bealli leat Roavenjárggas, Oulus, Helssegis ja Tamperes. Stuorimus vástideaddjjoavkkut leat Roavenjárggas ja Oulus, sulaid viđadas goabbasisge.

Buorre gažaldat lea, man dihte sulaid 80 % olbmui guđđe vástitkeahhtá jearahallamii. Ákkat sáhttet leat mán̄ga. Ságstallamiin dutkiin ággan lea namuhuvvon earret eará dat, ahte ii ieš ane ášši dehálažžan, váibbasvuhta dutkamušaide ja skoviide sihke dat, ahte ii jáhke dutkamuša váikkuhit sámegielat bálvalusaide.

Skovvá lei vejolaš vástidit njealji gillii: suoma-, davvisáme-, anáraš- ja nuortalašgillii. Sámegillii vástide 177 vástideaddji, 61 % vástideddjiin. Lohku sáhtta adnojuvot alladin, go váldojuvvo vuhtii, ahte sámegiela čálalaš máhttu ii leat eandalii boarrásit ahkeluohkái diehtelasvuhta. Dárkilit dieđut skovi giellaválljemis bohtet ovdan Skovádagas 4.

Skovádát 4. Jearahallanskovi giela válljen vástideddjiid gaskavuodas.

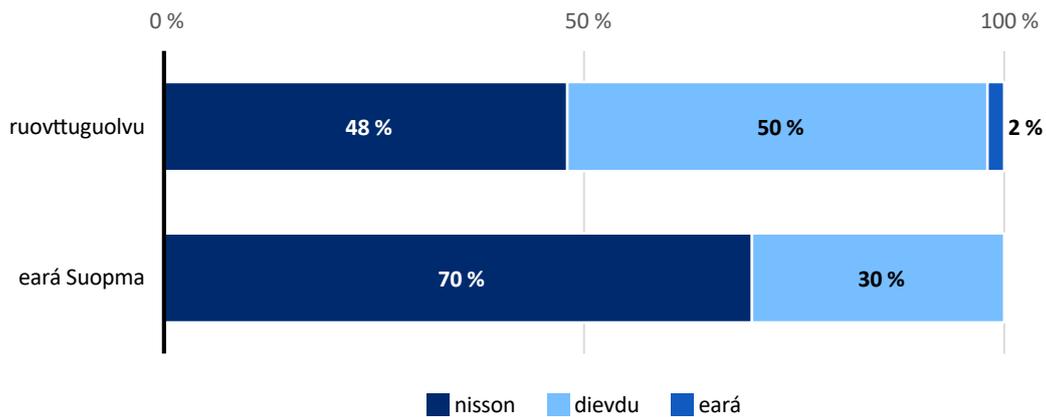
2.2 Vástideddjiid duogášdieđut

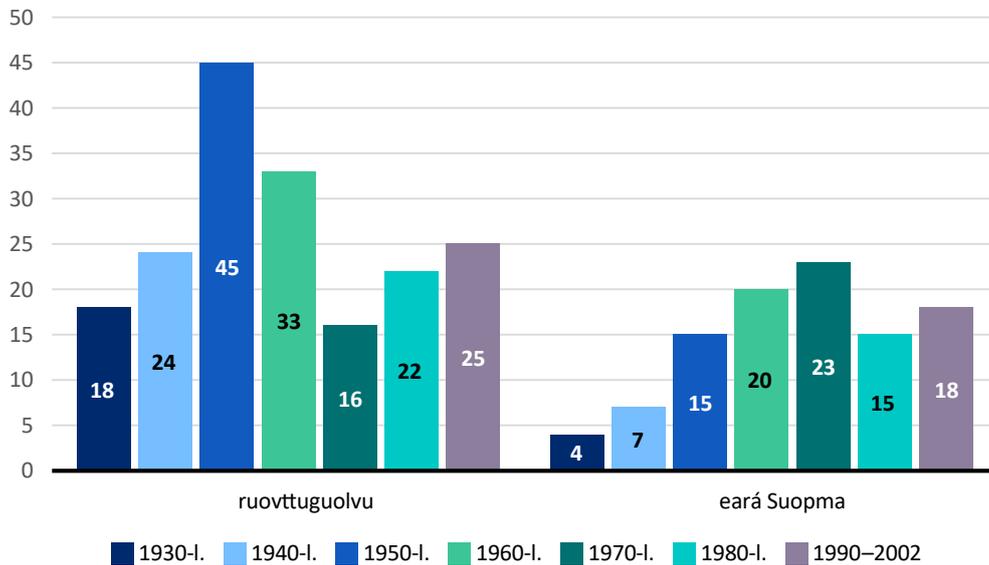
Dán oasis gieđahallojuvvojit dat dieđut, mat fidnejuvvoje skovi duogášdiehtoosis. Dieđut addet gova das, mainna lágiin vástideaddjit ovddastit dutkanjoavkku ja čuozáhatjoavkku.

Ahke- ja sohkaallejuohkašupmi

Vástideddjiid sohkaallejuohkašupmi lea stádis ruovttuguovllus; eará sajes Suomas vástideddjiin 2/3 ledje nissonolbmot (gč. Skovádat 5). Maiddá ruovttuguovllu ja eará Suoma vástideddjiid ahkejuohkašumit spiehkastit nuppiineaset; ruovttuguovllus agáiduvvan olbmuid oassi lea stuorit ja nuppe dáfus 1970-logus riegeádan olbmuid oassi unnit (gč. Skovádat 6).

Skovádat 5. Vástideddjiid sohkaallejuohkašupmi.

Skovádat 6. Vástideddjiid ahkejuohkašupmi rieččanlogijagiid mielde.**Vástideddjiid skuvlendássi ja sajuštuvvan bargoeallimii**

Ruovttuguovllu vástideddjiid skuvlendássi lea čielgasit eará Suoma vuollegit: njealjádas lea čađahan dušše vuodđo- dahje álbmotskuvlla, go eará sajés Suomas dušše 5 %:s váilu unnimusat nuppi dási dutkkus. Eará sajés Suomas bealis vástideddjiin lea allaskuvladutkkus, go ruovttuguovllus dávisteaddji oassi lea 30 %. Sápmelaččaid ruovttuguovllus fuopmášahtti ealáhus lea luondduealáhus (17 %), go

fas ruovttuguovllu olggobeale vástideddjiin dat ii leat. Eará sajés Suomas bálkábargu (60 %) addá eanet dietnasa go ruovttuguovllus (41 %).

Álbmotregistarii merkejuvvon eatnigiella

Tabella 4. Čoggosa ja vástideddjiid álbmotdiehtovuogádahkii merkejuvvon eatnigielat

eatnigiella álbmot- diehtovuogádagas:	oba čoggosa osolaččat	jearahallamii vástideddjiid iežaset oaidnu:
sámegiella	1 354 (95 %)	81 (31 %)
davvisámegiella	41 (3 %)	133 (49 %)
anárašgiella	17 (1 %)	13 (5 %)
nuortalašgiella	17 (1 %)	10 (4 %)
suomagiella	—	20 (7 %)
ii diehtu	—	10 (4 %)
oktiibuot	1 429	270

Dain vástideddjiin, geaidda jearahallanskovvi lea sáddejuvvon, daningo sis lea álbmotregistaris eatnigiellan sámegiella, 7 % almmuhii registarii merkejuvvon eatnigiellan leat suomagiella ja 4 % eai diehtán, mii giellaid álbmotregistaris lea. Čoggosis 95 %:s lea merkejuvvon eatnigiellan sámegiella ja dušše 5 %:s sámegiella lei sirrejuvvon davvisáme-, anáraš- ja nuortalašgiellan. Vástideddjiin 133 dahjege bealli almmuhe, ahte sin álbmotregistarii merkejuvvon eatnigiella lea davvisámegiella, vaikko oba čoggosis dát gal lei duodalašvuodas dušše 41 dahjege 3 %:s dáhpáhusain ja vuorddaárvvu ollislaš vástidanproseanta mielde livččii sulaid 10 vástideaddji, geain lea davvisámegiella eatnigiellan. Almmuhuvvon álbmotregistarii merkejuvvon eatnigielaid čuovggas orošii maid leame nu, ahte measta buohkat (13/17) čoggosa anáraččat livčče vástidan jearahallamii, muhto dát gal illá doallá deaivása. **Lea čielggas, ahte fuopmášahtti oassi vástideddjiin eai dieđe, mii sidjiide lea merkejuvvon eatnigiellan ja oassái lea maid merkejuvvon boasttodiehtu.** Oassi eai dieđe, ahte sis lea sámegiella eatnigiellan. Fuopmášahtti oassi gáddá, ahte eatnigiella lea merkejuvvon giellaguovdasaččat, vaikko merken lea dušše sámegiella. Dutki fidnii maid čoaggima áigge eatnat oktavuoda váldimiid, main jerrojuvvui, manin sámegiellat olmmoš ii leat ožžon jearahallama. Measta buohkain dain dáhpáhusain čilgehussan lei, ahte eatnigiellan álbmotregistarii lea merkejuvvon suomagiella. Dát bohtosat addet miellagiddevaš gova das, man ruossalas diehtu álbmotregistarii merkejuvvon eatnigiella addá sápmelaččaid eatnigielladilis.

2.3 Vástideddjiid giellamáhttu ja giellaid geavahus

Dán oasis sihttojuvvui vástideaddji iežas árvvoštallan su giellamáhtus ja das, gos son lea oahppan sámegiella ja beassan dasa sisa. Vástideddjiin jerrojuvvui iežaset árvvoštallan giellamáhtus buot golmma Suomas hállojuvvon sámegiellas sihke suomagiellas.

2.3.1 Giellamáhttu

Vástideaddjit bivdojuvvoje sierra árvvoštallat a) njálmmálaš máhtu, b) čálalaš máhtu ja c) ipmirdeami guđege gielas⁶. Ceahkkálas lei viđaceahkát ja giellamáhttu árvvoštallojuvvui ceahkkálasain ollásit – bures - duhtadahtti láhkái – veaháš – in ollenge. Dasa lassin skovis lei kommeantagieddi, man sáhtii lupmosit deavdit, giellamáhttogažaldagaid maŋnel.

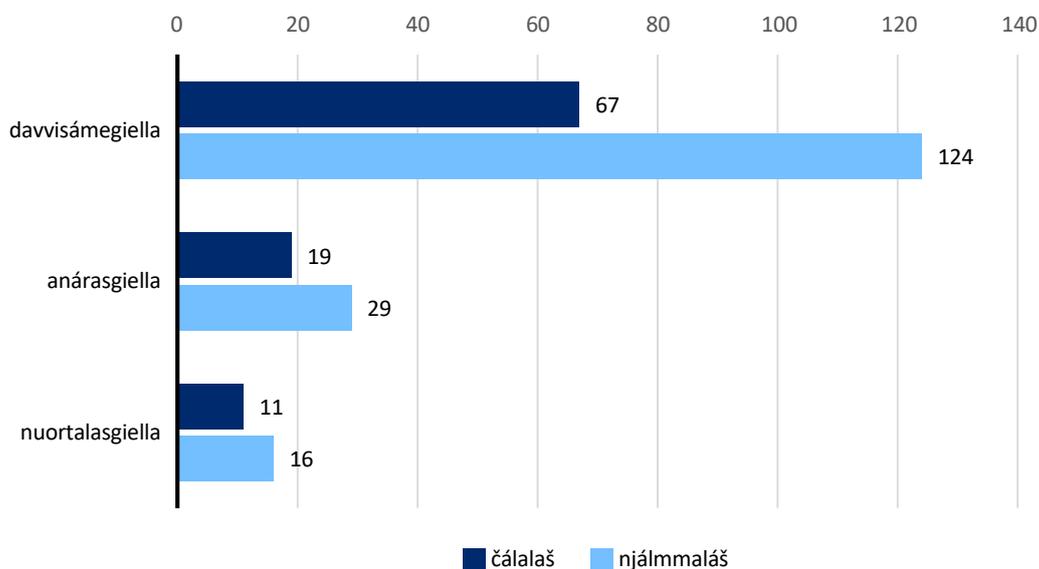
Giellamáhtu iešraporteren ii sáhte adnojuvvot objektiivvalaš govvádussan giellamáhtus, daningo dat ii sáhte mihtiduvvot mainnage lágiin dákkár materiálačoaggimis. Gažaldat leage vástideaddji iežas muosáhusas giellamáhtustis. Iežas muosáhussii sáhttet váikkuhit máŋga dagaldaga earenoamáš dalle, go gažaldat lea áitojuvvon gielas, man sirdáseapmi buolvvas nubbái lea leamaš boatkaneame, giella lea leamaš skuvlaoahpahusgiellan easka oalle oanehaš, giela girjegiella lea nuorra ja giela oinnolašvuohta servodagas lea leamaš mearkkašmeahtun.

Giellamáhttu sámegeielain

Skovádagas 7 leat ovdanbuktojuvvon dat vástideaddjit, geat leat raporteren iežaset máhttit unnimusat duhtadahtti láhkái. Dán raporttas giela ‘hálli’ rádji lea biddjon *duhtadahtti* njálmmálaš giellamáhttui. Ráji livččii maid sáhttán bidjat dasa, ahte vástideaddji almmuha iežas máhttit giela unnimusat bures, muhto dákkár ráddjemiin oassi hálliin báhcá garvemeahttumit eret. Guhkes assimilašuvdnapolitiikka maŋnel sápmelaččain lea dávjá heajos gielalaš iešdovdu ja sii sáhttet árvvoštallat iežaset giellamáhtu heajubun go dat lea, ovdamearkka dihte go eai leat oahppan giela skuvllas. Dutki lea fuomášán maid sámegeiela servošis máŋga anekdohtalaš vásáhusa, main sámegeiela eatnigielat hálli árvvoštallá giellamáhtus “headjun”. Dávjá dáinna čujuhuvvo dasa, ahte hálli ii leat fidnen oahpu iežas gielas ollenge dahje son ii dovdda hálldahuslaš ja akademalaš ođđasániid. Hálli ráddjen daidda, geat vásihit iežaset hállat unnimusat duhtadahtti láhkái, ráddje datnai garvemeahttumit muhtin giela hálliid eret, dego maid daid, geain lea passiivvalaš giellamáhttu dahje gievrras dovddaldatčanastat gillii, muhto ii aktiivvalaš giellamáhttu. Muhtin vástideaddjit (vuollái 10) raportereje, ahte eai máhte eaige ádde mange sámegeiela ollenge.

6 Davvisámegeielat fierbmeskovis lei boasttosátni “bures” -sáni sajes, mii lea sáhttán váikkuhit oassái bohtosiin.

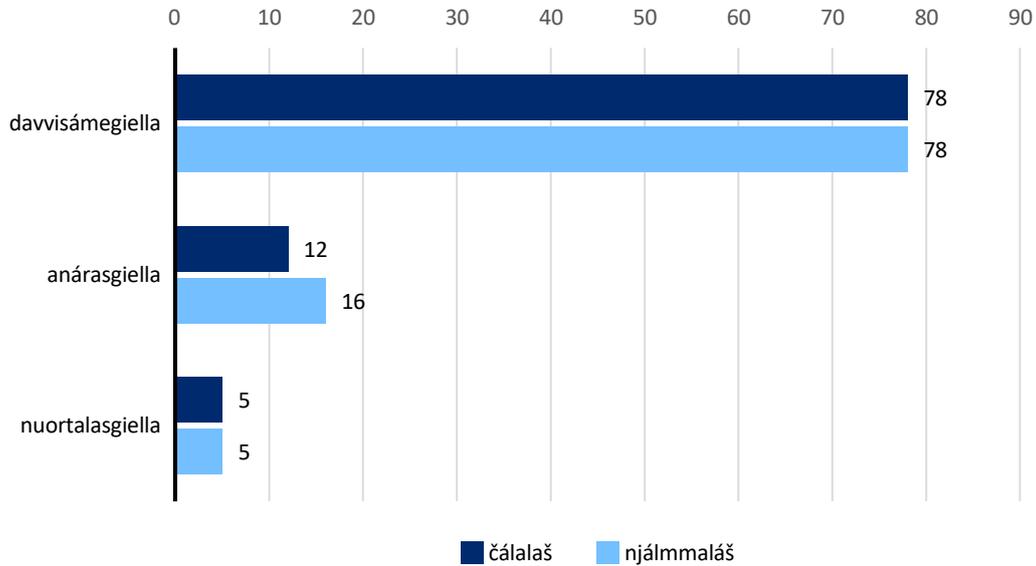
Skovádat 7. Ruovttuguovllu vástideaddjit, geat almmuhit iežaset máhttit sámegiela unnimusat duhtadahtti láhkái.

Eanaš vástideddjiin leat sámegiela hállit. Davvisámegiella lea eanemus máhttojuvvon giella. Buot sámegielain njálmmálaš máhttu lea čálalaš máhtu mihá gievrrat ruovttuguovllus. Badjel 90 % ruovttuguovllu vástideddjiin raportere iežaset máhttit muhtin sámegiella njálmmálaččat unnimusat duhtadahtti láhkái. Ruovttuguovllu vástideddjiin 124 dahjege guokte goalmádasa almmuhit iežaset máhttit

davvisámegiella njálmmálaččat unnimusat duhtadahtti láhkái, muhto dušše bealli dáin, 67 dahjege buorrái goalmádas, čálalaččat. Vástideddjiin 29 dahjege sulaid 15 % almmuhit iežaset máhttit anárašgiella njálmmálaččat unnimusat duhtadahtti láhkái ja logádas čálalaččat. 16 vástideaddji dahjege vuollái 10 vástideddjiin raportere iežaset máhttit nuortalašgiella unnimusat duhtadahtti láhkái ja 11 vástideaddji čálalaččat.

Skovádat 8. Vástideaddjit, geat almmuhit iežaset máhttit sámegiela unnimusat duhtadahtti láhkái ruovttuguovllu olggobealde.

Eará Suoma materiálas vástideddjiin sulaid 90 % máhttet unnimusat ovtta sámegiela duhtadahtti láhkái njálmmálaččat. Vádjit 80 olbmo dahje golbma vástideaddji njealjis oidnet iežaset máhttit davvisámegiela unnimusat duhtadahtti láhkái sihke njálmmálaččat ja čálalaččat. Ferte fuomášit, ahte njálmmaláš ja čálalaš máhtus ii leat ruovttuguovllu olggobealde fuopmášahtti erohus. Eará sajés Suomas ássiid ahkejuohkašupmi, skuvlendási ja vástideddjiid válljašuvvan váikkuha dán áššis fuopmášahtti láhkái, daningo boadus lea aivve nuppelágán go ruovttuguovllus. Dulkomis lea maid, ahte ruovttuguovllu olggobealde jearahallamii leat vástidan dat, geain lea nanu giellamáhttu. Dušše muhtin vástideaddji (5) oaidnet iežaset máhttit nuortalašgiela duhtadahtti láhkái. 16 vástideaddji háallet anárašgiela unnimusat duhtadahtti láhkái ja čállet 13.

Suomagiela máhttu

Vástideddjiid vásáhus iežaset suomagiela máhtus lea eanaš buorre. Ruovttuguovllu vástideddjiin sulaid 60 % oidnet iežaset máhttit suomagiela ollásit ja goalmmádas njálmmálaččat. Vuollái 50 % oidnet iežaset máhttit suomagiela ollásit ja goalmmádas bures. Vástideddjiin 86 % ádde suomagiela unnimusat bures, 61 % ollásit. Eará sajés Suomas 88 % oidnet iežaset máhttit suomagiela ollásit ja 99 % unnimusat bures. Eará sajés Suomas suomagiella raporterejuvvo máhttit čálalaččat ollásit 78 % ja bures 16 %.

Go raporterejuvvon giellamáhttu veardiduvvo, de fuomášuvvo, ahte vástideddjiid buoremusat máhttin giella lea suomagiella. Galgá goitge fuomášuvvot, ahte dákkár

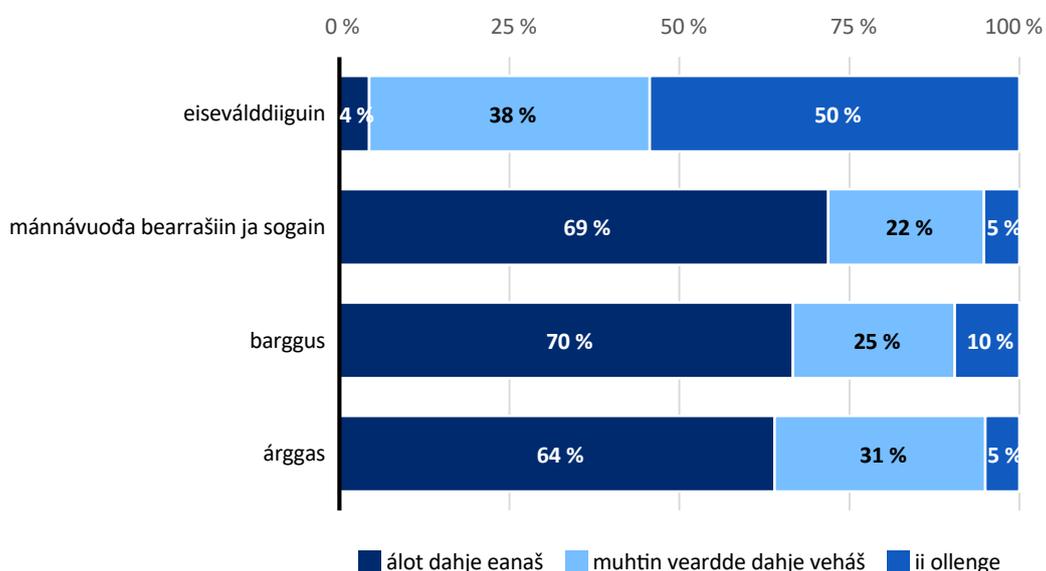
veardádallan ii dán materiálas leat jierpmálaš, daningo buot vástideaddjit leat vástidan buot sámegeleaid giellamáhttoárvvoštallamii, eaige dušše dasa, mii guoská sin iežaset giela. Vástádusain lea mávssolaš, ahte ruovttuguovllus dušše sulaid 60 % vásihit iežaset áddet ja máhttit suomagiela njálmálaččat ollásit. Juos geahččat ovdamearkka dihte Ohcejoga vástádusaid, 58 % geahččá iežaset áddet davvisámegelela ollislaččat ja 51 % suomagiela. Eanodagas 70 % vástideddjiin gehččet ipmirdit davvisámegelela ollásit ja 57 % suomagiela. Vaikko sámegelelaga váldogelela máhttu ii váikkut vuoigatvuhtii oažžut sámegelelat bálvalusaid, de lea čielggas, ahte bunearaggát sámegelelaid bálvalusaid ordnemis leat earenoamáš mávssolaččat dán diliin. Earenoamážit aheolbmuid sosiála- ja dearvvašvuohtabálvalusain sáhttet leat dilit, main suomagielat bálvalus ja sámegelelat áššehas eai deaivvat ja dilli sáhtta bidjat vára vuollái juobe buohccedorvvolašvuođa. Eará sajes Suomas vástideddjiid muosáhan suomagiela máhttu lea mihá alit go ruovttuguovllus. Dát laktása diehttelas vástideddjiid ássanbirrasii, ahkeráhkadussii ja skuvlendássái.

2.3.2 Gielaide geavahus

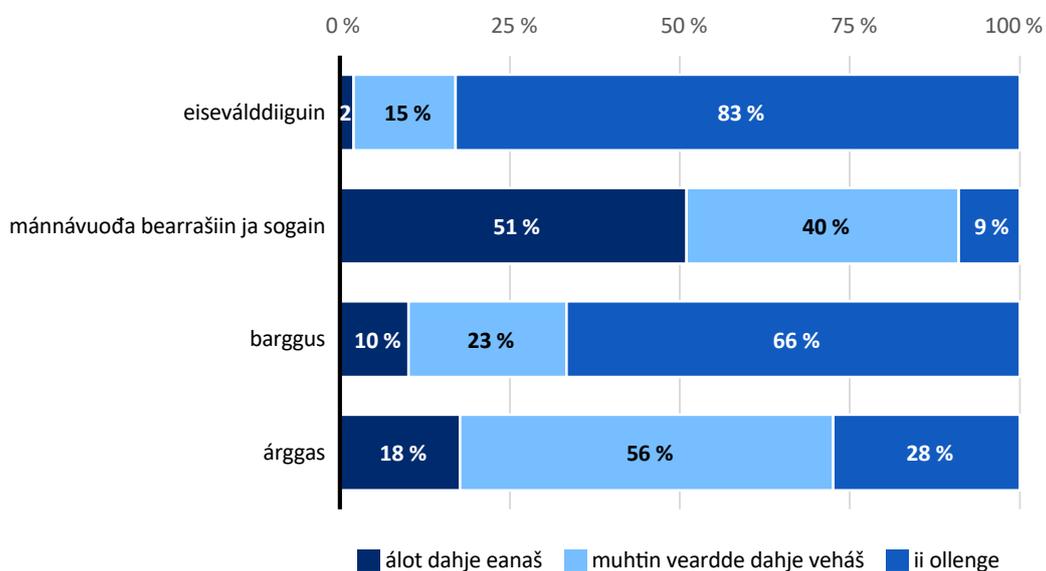
Dán oasis geahčaduvvojit sámegelela geavahus ja giellaválljemat vástideddjiide ovdanbuktojuvvon gažaldagaid ja sin addin vástádusaid čuovggas.

Ruovttuguovllu vástideaddjit geavahit sámegelela olu iežaset árgaeallimis. Ruovttuguovllus 63 % vástideddjiin geavahit árggasteaset ja 50 % bargoeallimisttiset unnimusat eanaš sámegelela. Measta 70 % geavahit mánnávuođa bearrašiin ja fulkkiiguin eanaš sámegelela. Čalbmáičuohcci lea, ahte eiseválddiiguin divššodettiin áššiideaset 3 % geavahit eanaš sámegelela, 13 % muhtin veardde, 25 % veaháš ja bealli eai ollenge. Vástádusain boahtá čielgasit ovdan, ahte vástideaddjit eai geavat eiseválddiiguin giela, man muđuid geavahit eanaš iežaset eallimis.

Skovádat 9. Sámegeiela geavahus ruovttuguovllus.

Skovádat 10. Sámegeiela geavahus ruovttuguovllu olggobealde.

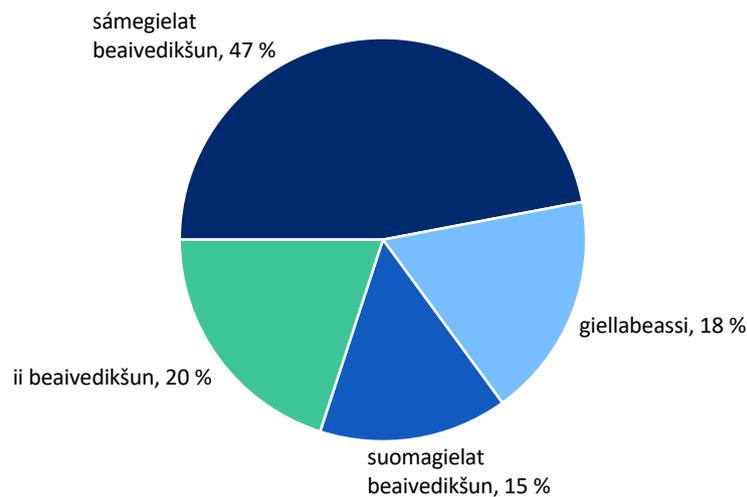
Ruovttuguovllu olggobealde sámegeiela geavahus orru leame hui earálágán. Giella lea hárveolbmoss geavahasus álo dahje eanaš barggus dahje eiseválddiiguin, muhto goitge vádjit viđadas árgabeaivvis. Viđadas eai geavat sámegeiela árgabeaivvis ollenge. Deháleamos sámegeiela geavahanarena sámi guovllu olggobealde lea mánnávuođa bearaš. Heahkastuhtti

máŋggas geavahit sáme giela maid barggusteaset: goalmmádas vástideddjiin geavahit sáme giela bargguineaset anŋke muhtimin.

Mánáid árrabajásgeassima ja skuvlaoahpahusa giella

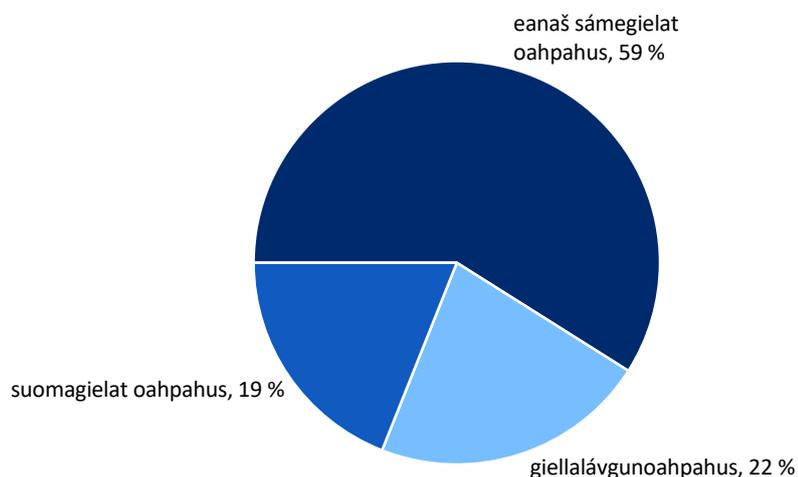
Vástideddjiin jerrojuvvui, mangielat beaivedivššus dahje skuvllas sin mánát leat. Dán gažaldahkii válljašuvve vástideaddjin dat, geain leat mánát. Sierra sáme gielat leat dán vástádusain biddjon oktii vástideddjiid unna mearáža dihte. Vástideaddjimeari dihte dieđut addet sula.

Skovádat 11. Vástideddjiid mánáid beaivedikšungiella ruovttuguovllus.

Ruovttuguovllus bealli vástideddjiin almmuhe iežaset mánáid leat sáme gielat beaivedivššus. Muhtimat almmuhe iežaset mánáid leat suomagielat beaivedivššus dahje giellabeasis.

Skovádat 12. Vástideddjiid mánáid skuvlagiella ruovttuguovllus.

Ruovttuguovllus measta 2/3 muitale iežaset mánáid leat sámegiela oahpahušas. Muhtin vástideaddji muitalii iežas máná leat giellalávgunoahpahušas ja muhtin suomagielat oahpahušas.

Muhtin vástideaddjit maid kommentereje skuvlaoahpahušas dili. Kommeanttain speadjalastá fuolla sámegiela oahpahušas ollašuvvamis ja das, mot skuvla doarju sámegiela. Vástádusain bohtá maid ovdan dat dihttojuvvon ášši, ahte sámegiela sierraohpahušas dahje skuvlavázzima doarjja ii gávdno.

Davvisámegiela oahpahuš, mii ii ollašuva ja skuvlabeaivi lea eanaš suomagillii. Lohpiduvvon sámegillii muhto lohpadus ii ollašuva.

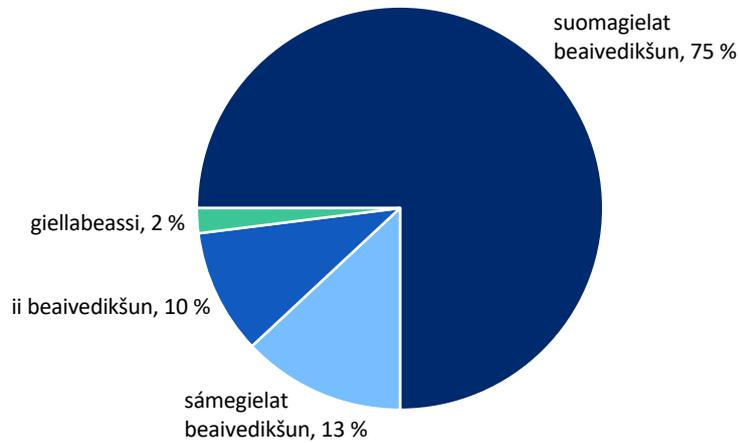
Skuvllas giellabiras lea headju. Mánát, geat leat ovdal hupman sámegiela gaska-neaset, hupmagohtet skuvllas suomagielat, vaikko leatge sámegiela oahpahušas.

Mu máná lea suomagielat luohkás, ággan leat oahpanválttisvuođat.

Lea leamaš sámegiela oahpahušas, muhto ii leat birgen, go ii ožžon doarjaga.

Ruovttuguovllu olggobealde vástideddjiid mánát leat eanaš suomagielat árrabajásgeassimis.

Skovádat 13. Vástideddjiid mánáid árrabajásgeassima giella ruovttuguovllu olggobealde.

Skovádagas 13 oidno, ahte vaikko riekti sámegielat beaivedikšui prinsihpas lea fámus ássanbáikkis fuolakeahhtá, de sámi guovllu olggobealde dat ollašuvvá hárvve. Vástideddjiid mánáid oahpahusgiela sámi guovllu olggobealde ii dárbbáš gieđahallat sierra, daningo lea dieđus, ahte oahpahus sámegillii lea dušše Helssegis.

2.4 Gielalaš vuoigatvuodát

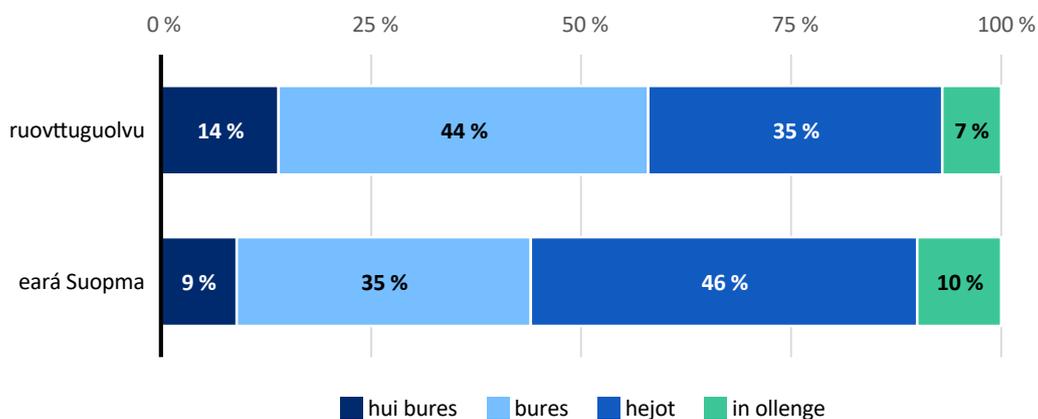
Dán oasis gieđahallojuvvojit dat gažaldagat, mat vástideddjiin jerrojuvvoje gielalaš vuoigatvuodain. Skovis dán fáttás ledje golbma gažaldaga:

- Mun bures dovddat iežat gielalaš vuoigatvuodaid ja sámi giellalága?
- Man dehálažžan anát gielalaš vuoigatvuodaid?
- Man dávjá oččodat almmolaš bálvalusaid sámegillii?

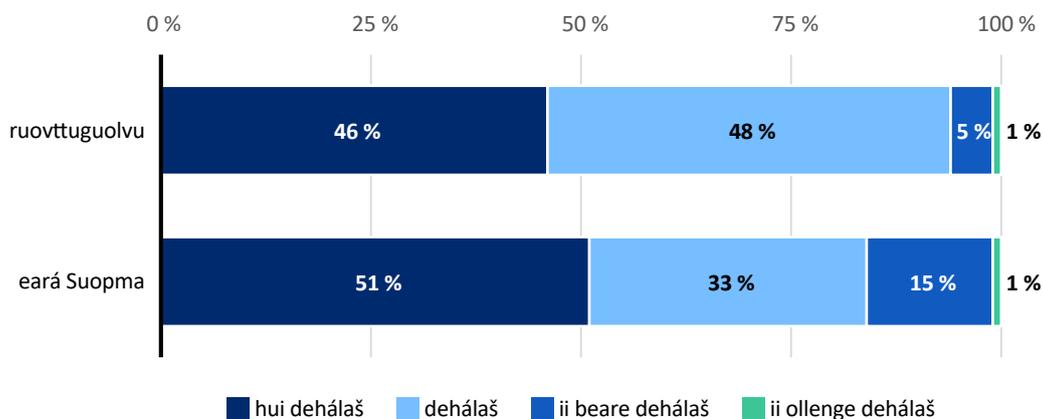
Gažaldagat leat seammát go jagi 2016 Sámebaromehteris.

Ruovttuguovllus buorrái bealli ja ruovttuguovllu olggobealde vadjit bealli leat vástidan iežaset dovdat gielalaš vuoigatvuodaideaset unnimusat oalle bures. Sulaid logádas vástideddjiin eai iežaset mielas dovdda gielalaš vuoigatvuodaid ollenge. Goalmmádas ruovttuguovllus ja vadjit bealli ruovttuguovllu olggobealde mitalit iežaset dovdat gielalaš vuoigatvuodaideaset hejot.

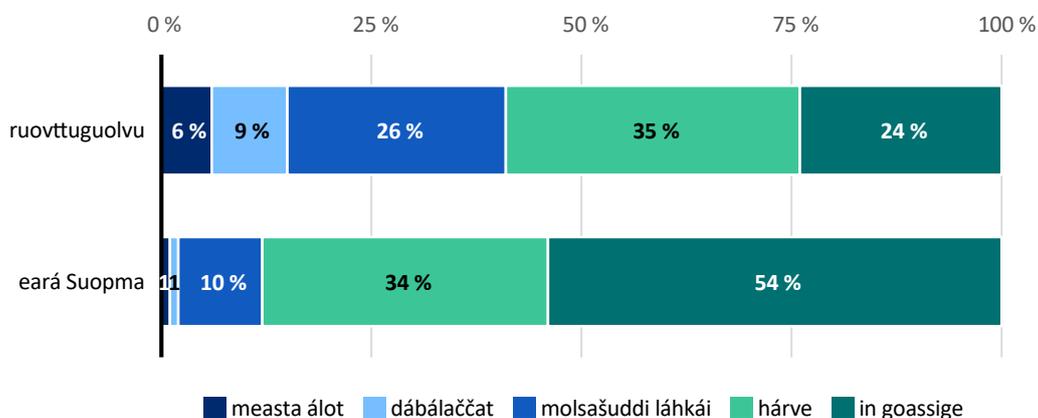
Skovádat 14. Vástideddjiid áddejupmi das, man bures sii dovdet sámi giellalága.

Skovádat 15. Vástideddjiid oaidnu das, man dehálažžan sii atnet gielaláš vuoigatvuođaid.

Bealli vástideddjiin atnet gielaláš vuoigatvuođaid hui dehálažžan. Unnimusat dehálažžan gielaláš vuoigatvuođaid atnet badjel 90 % ruovttuguovllus ja badjel 80 % ruovttuguovllu olggobealde.

Skovádat 16. Vástideddjiid viggamuš fidnet almmolaš bálvalusaid sámegillii.

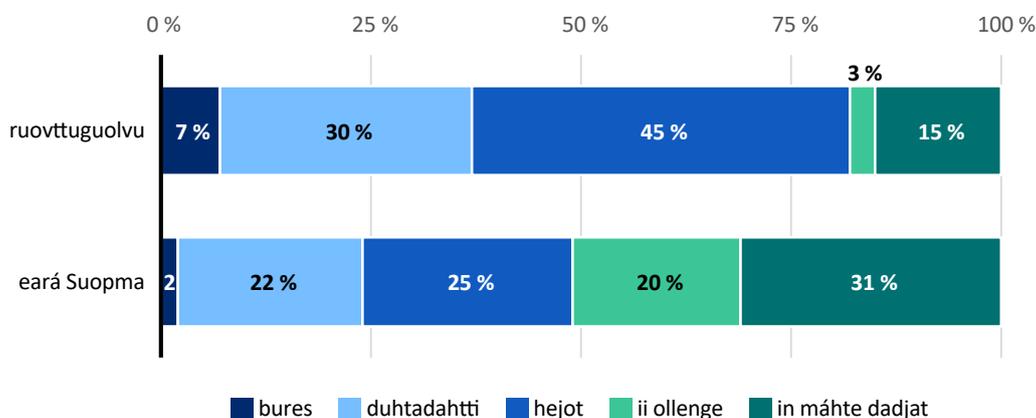
Ruovttuguovllus 15 % oččodit bálvalusaid sámegillii unnimusat dábálaččat, ruovttuguovllu olggobealde muhtin proseanta. Njealjádas ruovttuguovllu ja bealli eará Suoma vástideddjiin eai oččot sámegielat bálvalusaid goassige.

2.5 Bálvalusaid oažžašuvvan

Dán oasis vástideddjiin jerrojuvvoje vásáhusaid bálvalusaid oažžašuvvamis ja bures doaibmamis sin hállan sámegillii. Bálvalusain jerrojuvvui oppalaččat sihke sierra stáhta bálvalusain ja gieldda bálvalusain.

Gažaldagain, mat guske bálvalusaid oažžašuvvama, ruovttuguovllu gielddaid ja eará Suoma skovit earráne olu nuppiineaset, go ii vásihuvvon jierpmálažžan jearrat eará gielddaid ássiin bálvalusain, mat vuodđuduvvet dušše ruovttuguovllu gustojeaddji gielalaš vuoigatvuodaide.

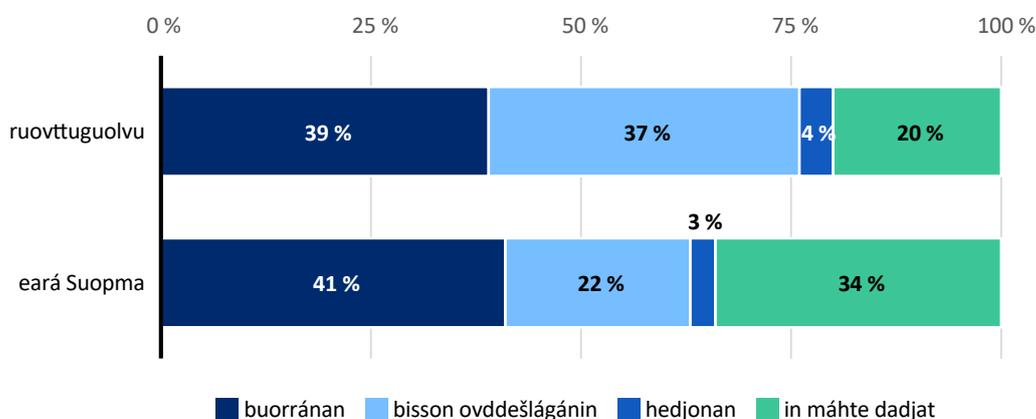
Skovádat 17. Vástideddjiid oaidnu bálvalusa oážžašuvvamis sin iežaset sámegillii.

Vástideddjiin jerrojuvvoje bálvalusaid oážžašuvvamis iežat hállan sámegillii. Oppalaččat bálvalusaid oážžun ii adnojuvvon buorrin: ruovttuguovllu gielddainnai dušše 7 % lea vástidan “bures”, ja measta bealli ii ane dili oppa duhtadahttinge. Eará sajes Suomas dušše juohke njealját atná dili juobe duhtadahttin.

Gažaldat lea identtalaš 2016 Sámebaromehteriin ja boađusge lea buore muddui seamma: 2016 boađus lei 5 % “bures” – 45 % “duhtadahtti láhkái” – 45 % “hejot” – 5 % “ii ollenge” (Pasanen 2016: 27). Muosáhus bálvalusdilis ii nappo oroše olus earáhuuvan seassanáigodagas.

Skovádat 18. Vástideddjiid oaidnu sámegielat bálvalusaid oážžašuvvama gárggiideamis mañemus áiggiid.

Vástideddjiin sulaid 40 % atnet sámegielaid bálvalusaid oažžašuvvama buorránan. Dánnai gažaldagas boadus lei seamma go 2016 baromehteris: dallenai bealli (49 %) gávnnahe dili buorránan, ja hárve (8 %) gehčče dan hedjonan. (Pasanen 2016: 29)

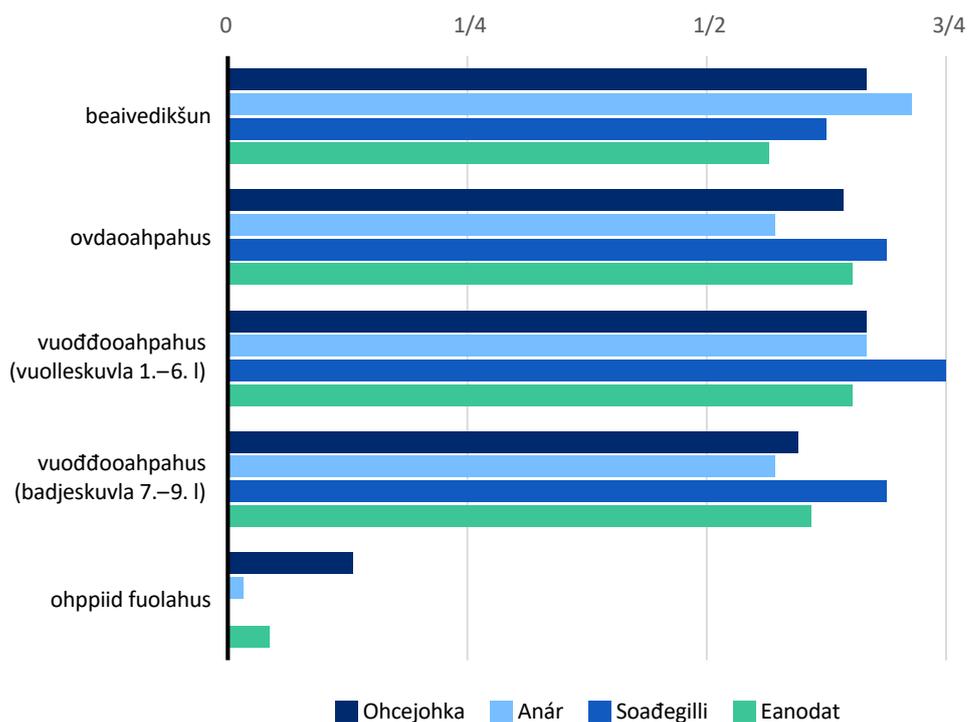
Vástádusain ii leat fuopmášahtti erohus ruovttuguovllu ja eará Suoma gaskkas. Lea goitge váttis dadjat, čujuhitgo ruovttuguovllu olggobeale vástideaddjit sámi guovllu bálvalusaide vai daidda bálvalusaide, maidda sis lea vuoigatvuohta. Gažaldat ii leat ollislaččatge beare informatiivvalaš: vástádusain ii sáhte árvoštallojuvvot, man olu dilli lea vástideddjiid oainnu mielde buorránan ja man láhkai. Mearkkašahhtinveara lea maid dat, ahte eanebut árvoštallet dili buorránan go geat atnet dálá dili oppa duhtadahttinge (áinnas eará sajes Suomas).

2.5.1 Gielddaid sámegiela bálvalusat

Dán oasis vástideddjiin jerrojuvvui bálvalusaid oažžumis ja mot bálvalusat doaibmet sin hupman sámegillii. Vuohččan dán oasis buktojuvvojit ovdan čuvgehusdoaimma bálvalusat, ja de muosáhusat gielddaid sámegiela dieđiheamis.

Gielddaid čuvgehusbálvalusat

Skovádat 19. Vástideddjiid muosáhus das, leatgo čuvgehusdoaimma bálvalusat oažžunsajes sin hállan sámegeilli gielddaid mielde.

Ruovttuguovllus vástideaddjit leat eanaš duhtavaččat, go árrabajásgeassin- ja oahpahušbálvalusat doibmet bures (beavedikšun, ovdaoahpahuš, vuolleskuvla, badjeskuvla), ja hejot doaibmin daid atne oalle hárvásat vástideddjiin. Badjeskuvlii lei goitge muhtin muddui eanet duhtameahttunvuohta go eará namuhuvvon bálvalusaide, ja oppalaččat Ohcejoga gielddas ledje eanet duhtavaččat vuodđooahpahušii go eará sajés. Erohusat gielddaid guovdu eai goitge leat beare stuorrát, ja dat sáhttet leat muhtin oassái deivvolaččatge, mii fas bohtá vástideddjiid unna mearážiis (earenoamážit Soađegilis ja Eanodagas). Čielga spiehkastaga oppalaš duhtavašvuhtii ráhkadit ohppiid fuolahusa bálvalusat: hárvévástideaddji dovddahii muosáhusaid daid bures doaibmamis (daningo dat eai olus lean oažžunsajes, dego ovdalis bođii ovdan), ja golbma njealjádasa atne, ahte bálvalusat doibmet hejot.

Rabas vástidangiettis kommenterejuvvoje sámegielat bálvalusat:

Gielda lea geatnegahtton ordnet ovda- ja vuođđooahpahusa nuortalašgillii, muhto dat lea vejolaš dušše eatnigielas ja vieris giela oahpahas. Ii giige oaččo dán lohkanbaji sámegielat ávnnasoahpahusa. Ádden ovda- ja vuođđooahpahusa nu, ahte das lea sihke giela ja ávdnasiid oahpahas. Danin bidjen, ahte dat bálvalus ii leat oažžumis sámegillii.

Bajábeale kommeanttas mearkkašaveara lea, ahte gažaldat lea ovttačilggolaččat lágas mearriduvvon bálvalusas: vuođđooahpahušlága mielde nuortalašgielat oahppi oahpahas galggašii leat eanaš sámegillii.

Dáppe gal lea vejolaš fidnet ohppiid fuolahusa bálvalusaid muhtin oassái sámegilliige. Dalle dat bálvalusat juogo ostojuvvojit Norggas dehe mánát fidnet doppe omd. psykologa ságain. Dán vuoru eai leat bargit, geat háláše sámegiela. Šállošan gal dán dili.

Oahpahusa mearri sámegillii lea geahppánan vuođđoskuvllas ja logahagas. Orru leame nu ahte dilli badjeskuvllas lea lágaeapme.

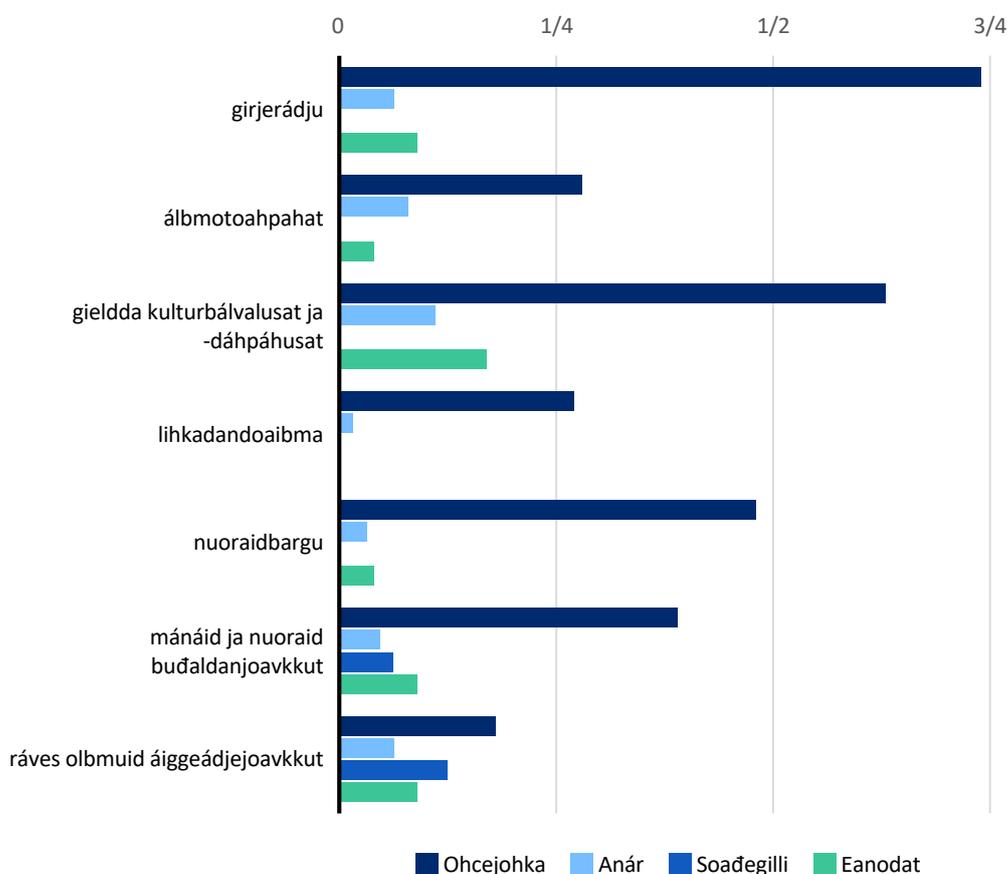
Mánáidrávvehagas lea vejolašvuohta fidnet telefondulkka. In leat goitge áibbas sihkar, mot dat lihkestuvvá uhca mánážiin, go váhnemat eai oaččo leat fárus.

Eanodaga suohkan viiddis, nuppi giliin eai leat dat bálvalusat, mat earáin.

Friddjaáigge bálvalusat gielddain

Ruovttuguovllu vástideddjiin jerrojuvvui, leatgo friddjaáigge bálvalusat oažžumis sin hupman sámegillii sin ruovttugielddas.

Skovádat 20. Vástideddjiid muosáhus friddjaáigge bálvalusaid oažžašuvvamis gielddaid mielde.

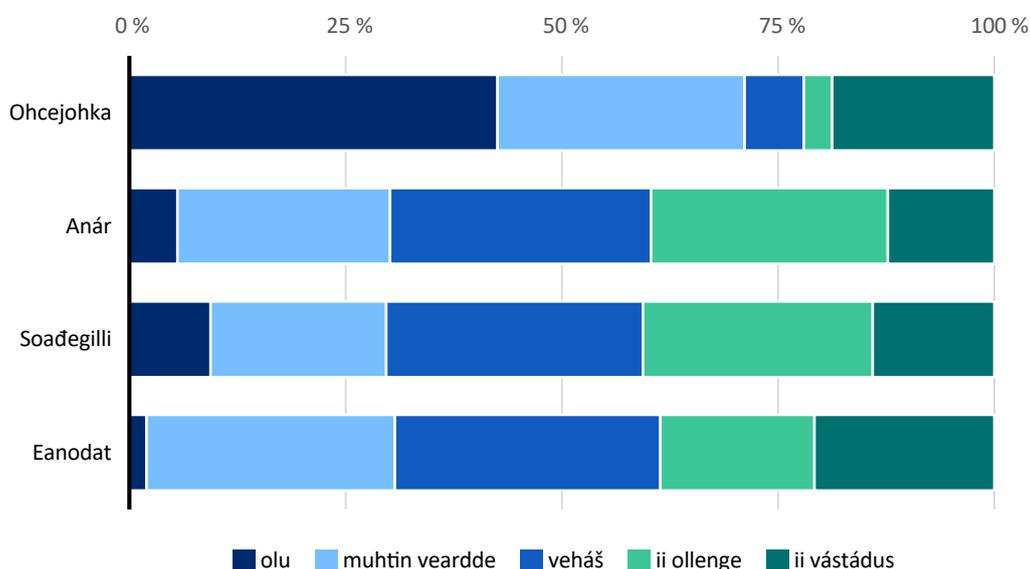

Friddjaáigge bálvalusaid doaibmivuhtii vástideaddjit ledje oalle duhtavaččat duššefal Ohcejogas. Doppe buot duhtavaččamusat ledje girjerádjobálvalusaide, ja oalle duhtavaččat maid kulturbálvalusaide, nuoraidbargui sihke mánáid ja nuoraid áiggeádjeduibmii. Anára ja Eanodaga gielddain dušše hárvásiin vástideddjiin ledje muosáhusat sámegielat friddjaáigge bálvalusain, ja oppalaččat dat adnojuvvoje hejot doaibmin. Anára gielddas earenoamážit nuortalašgielagat vásihe, ahte aiddo matge bálvalusaid eai lean oažžunsajis nuortalašgillii. Anára vástádusain vuhtto dat, ahte vaikko bálvalus livččii juoga sámegillii, dat ii vealttakeahtta leat vástideaddji sámegiella.

Soađegili gielddas vástádušat dáid bálvalusaid bures doaibmamis leat nu unnán, ahte dain ii sáhte dahkat jurddabohtosiid, navdimis danin go vástideaddjit raporterejit ahte dát bálvalusat eai leat oažžunsajis gielddas.

Eará doaibmasurggiid bálvalusat gielddain

Skovádat 21. Vástideddjiid muosáhus bálvalusaid oažžašuvvamis gieldda eará doaibmasurggiin.

Skovádagas 22 lea buktojuvvon ovdan dat oassi guđege gieldda vástideddjiin, geat almmuhit iežaset ožžon juoga namuhuvvon doaibmasuorggi bálvalusa sámegilli. Rehkenastimis leat guđđojuvvon eret dakkár deakstahápmásaš vástádušat, main boahtá ovdan, ahte olmmoš ii leat ožžon dahje bivdán bálvalusa (omd. “ii”, “ii diehtu”, “in leat jearran”), sihke vástádušaid, mat čielgasit eai gula namuhuvvon doaibmasuorgái (omd. vástáduš “gávppis” ealáhus- ja fitnodatdoaimmas gearadettiin).

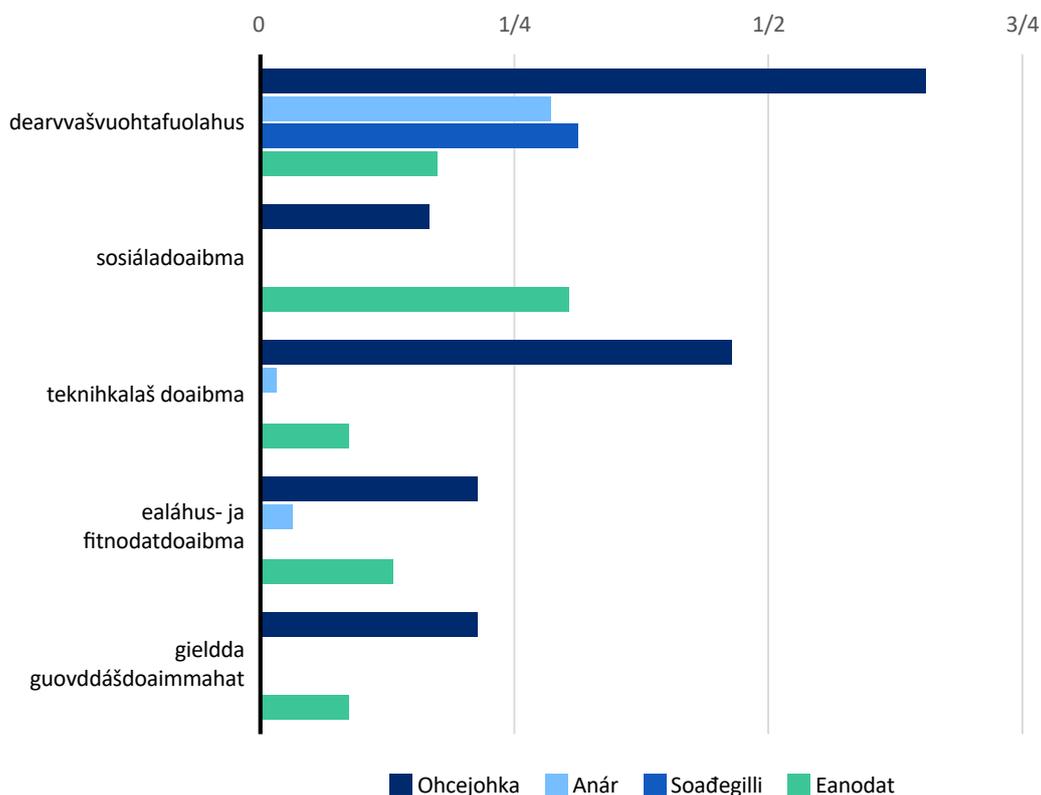
Sulaid 2/3 vástideddjiin lea nammadan muhtin bálvalusa deakstagiettis, ja dalle measta álot vástádušas lea namuhuvvon muhtin dihto ovttaskas bálvalus (ovdamearkka dihte “mánáidrávvehat”, “bátneovttir”, oktasaš bálvalančuokkis”, “huksenlobit”) dahje eará ovttaskas bargi (ovdamearkka dihte ruovttubuohccedivššar, doavttir, huksendárkkisteaddji, hoavda), nuppe vuoru nama mielde. Muhtimin lea máinnašuvvon juobe ovttaskas bálvalusdilli (ovdamearkka dihte go sámegielat doavttir nuppi gielddas lea fitnan).

Vástádusain sáhtá áicat, ahte sámegielaat bálvalusat leat hui guhkás ovttaskas bargiid duohken. Muhtin dáhpáhusain anáraš- dahje nuortalašgielat lea namuhan iežas fidnen bálvalusa nuppi sámegillii. Sámegielaat bálvalusat namuhuvvojit eanemusat Ohcejoga gieldda vástádusain. Badjel bealli lea namuhan dearvvašvuoda bálvalusaid ja vadjit bealli teknikalaš doaimma bálvalusaid. Váile njealjádas lea váldán ovdan guovddášhálddaha, sosiáladoaimma ja ealáhusdoaimma bálvalusaid. Anára gieldda vástádusain namuhuvvojit eanemusat dearvvašvuoda bálvalusat ja Soađegilis dat lea áidna namuhuvvon doaibmasuorgi. Anára gieldda ealáhusdoaimma fidnii muhtin namuheami. Eanodagas eanemus namuhuvvon lea sosiáladoaimma, mii leanai ipmirdahtti, go suohkana fierbmesiidduin mitaluvvo, ahte namalassii sosiáladoaimmas lea vejolaš oažžut sámegielaat bálvalusa. Eanodagas namuhemiid ožžo maid guovddášdoaimmahat, teknikalaš- ja ealáhusdoaimma.

Gielddaid sámegielaat dieđiheapmi

Vástideddjiin jerrojuvvoje vásáhusat gieldda dieđiheamis vástideaddji sámegillii. Mielčuovvu skovádahkii leat čohkkejuvvon sierra dieđihankanálaid gaskaárvvut, daningo daid gaskkas ii lean fuopmášahtti erohus. Goalmádas Ohcejoga vástideddjiin vásiha, ahte gieldda dieđiha sámegillii olu ja oktiibuot golbma njealjádasa oaivvildit, ahte sámegillii dieđiheapmi unnimusat muhtin veardde. Anáris, Soađegilis ja Eanodagas dušše muhtin vástideaddji muosáha, ahte dieđiheapmi sámegillii lea olu ja njealjádas muosáha ahte dat lea unnimusat muhtin veardde. Anára gielddas duhtavaččamusat ledje davvisámegiela hállit.

Skovádat 22. Vástideddjiid vásáhus gielddaid dieđiheamis iežas sámegillii (sierra dieđihankanáid gaskaárvu).

Rabas gieddái boahtán vástádusain kommenterejuvvui dat, ahte sámegielalaš kommunikašuvdna gávdno dálá áigge oppanassii ja dilli lea buorránan.

Fierbmesiiddut aiddo boahtán maid sámegillii. Ovdal eai leat leamaš.

Ohcejoga gielddas dát lea buorránan olu, mas lean hui ilus!

Lean oadjebas ođđa giellastrategiijabargi bidjosii nuortalašgiela oinnolašvuhtii somes.

Nuppe dáfus kommenttat heajos kommunikašuvnnas maid leat:

Munnje čálalaš oktavuođaváldimat leat moatte háve boahtán maid engelasgillii.

Reivelonohallan, mii boahtá gieldda čuvgehusdoaimmas, lea measta álohii suomagillii, earret beavedikšuma dieđáhusat.

Evttohusat dili buorideami várás ledje earret eará:

Sámi guovllu gielddaid neahttsiiddut galggaše boahit sámegillii go rabat siidduid.

Sámegielat dieđáhusat eai galgga leat dušše jorgalusat! Dasa lassin sámegielat veršuvdna álggos, easka dan maŋŋel suomagielat...

Kommeanttain váldojuvvui ovdan maid dat, ahte dehálepmosat leat konkrehtalaš bálvalusat:

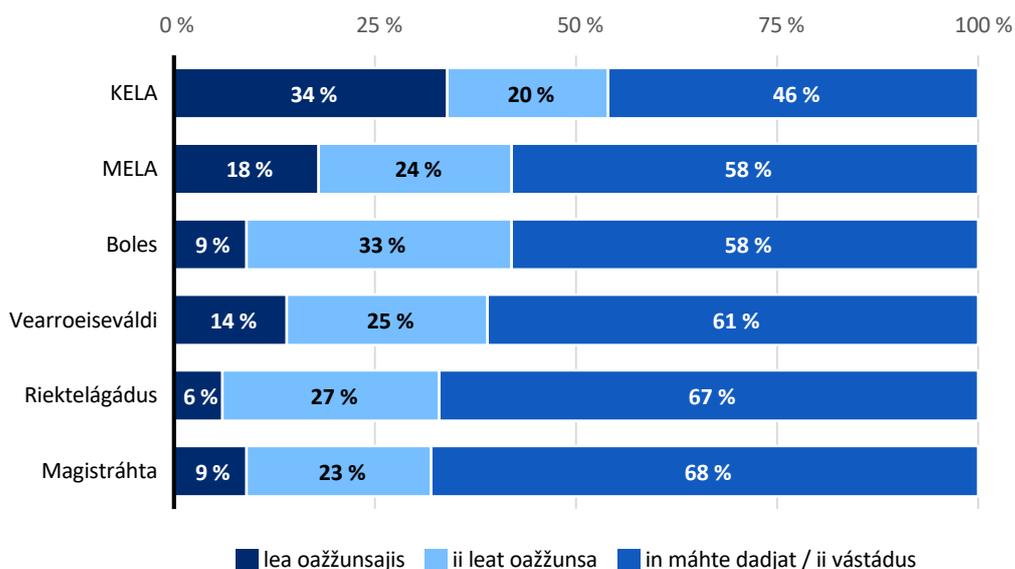
Duššefal dieđiheapmi ii leat doarvái go bálvalusaid ii oaččo sámegillii.

2.5.2 Stáhta sámegielat bálvalusat

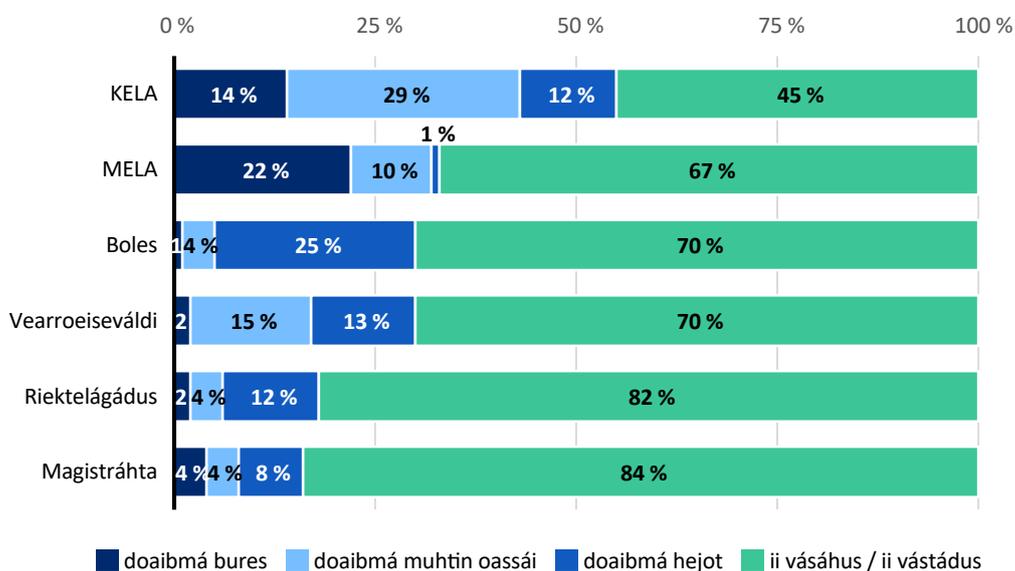
Vástideddjiin jerrojuvvui sin vásáhusain stahtalaš bálvalusaid oažžašuvvamis ja mot dat doibmet sin hupman sámegillii.

Dáin gažaldagain ruovttuguovllu vástideaddjit ja ruovttuguovllu olggobealde ássi vástideaddjit leat gieđahallojuvvon ovttas. Dát bohtá das, ahte riekti dáidda bálvalusaide sámegillii lea seamma ja dat ii sorjá ássanguovllus. Sáhtii maid fuobmát, ahte dán guovtti joavkku vástádusain ii lean fuopmášahtti erohus.

Skovádat 23. Vástideddjiid vásáhus stáhta bálvalusaid oažžašuvvamis sin iežaset sámegillii.

Skovádat 24. Vástideddjiid vásáhus stáhta bálvalusaid doaibmamis sin iežaset sámegillii.

20–30 % vástideddjiin oaivvilde, ahte matge dás ovdanbuktojuvvon stáhta bálvalusain eai leat oažžunsajis sin hállan sámegillii. Goalmmádas vástideddjiin oaivvilde, ahte Kela (Álbmotealáhtlágádusa) bálvalusat leat oažžunsajis sin hállan sámegillii. Measta bealli eai dieđe, leago bálvalus oažžumis. Sulaid 60 proseantta eai dieđe leatgo Mela (Eanandoallofitnodagaid ealáhtlágádus), Bolesa, Vearroeiseválddi, riektelágádusa dahje Magistráhta bálvalusat oažžunsajis sin hállan sámegillii. Viđadas vástideddjiin vástidit, ahte Mela bálvalusat leat oažžunsajis sámegillii. 6–14 % vástideddjiin vástidit, ahte Bolesa, Vearroeiseválddi, Riektelágádusa dahje Magistráhta bálvalusat leat oažžunsajis sin hállan sámegillii.

Eanaš vástideddjiin eai diehtán dahje eai vástidan gažaldahkii das, mot bálvalusat doibmet sin iežaset gillii. Eanemus vásáhusat ledje Kela bálvalusain. Bálvalusain doibme, juoga ládje Kela ja Mela. Vástideddjiin 14 % mielas Kela doaibmá bures sámegillii ja 22 % mielas Mela. Vearroeiseváldi vásihuvvui muhtin oassái doaibmin 15 % mielas. Boles, riektelágádus ja magistráhta doibmet bures dehe muhtin oassái sámegillii muhtin proseantta vástideddjiid mielas.

Vástádusain bohtá ovdan, ahte dieđut bálvalusa oažžašuvvamis leat biedgguid ja ruossalasat. Dat ii leat heahkastuhtti, daningo bálvalusaid oažžašuvvan sámegillii lea hejot dieđus ja bálvalusaid oažžu dušše muhtin oassái. Stuořit oassi vástida, ahte bálvalus lea leame, go ahte dat doaibmá. Muosáhus bálvalusa oažžumis sáhtá leat maid dan duohken, ahte ovttaskas áššemeannudeaddji virgeolmmoš soaitá máhttit sámegiela dahje siiddut

leat sámegillii (bálvalus lea), muhto šleađggalaš áššiid dikšun dáhpáhuvvá dušše suomagillii (bálvalus ii doaimma).

Sámebaromehter 2016:s vástádušat eai lean juogaduvvon eiseválddiid mielde, muhto stáhta hálddahusa sámegielat bálvalusat gieđahallojuvvoje ollisvuohtan. Ovttage vástideaddji mielas stáhta bálvalusat eai oppalohkáii leat ordnejuvvon sámegillii bures. Ovttaskas sámegiela máhtolaš eiseválddiin dahje sámegielat bálvalusain bohte oalle olu namuheamit. Namuheamit orro speadjalastime dalá dili, dahjege dasgo váikkobe Melas lei Anára doaibmačuoggás davvisámegielat bargi, de dat namuhuvvui (Pasanen 2016: 33–35).

Aiddo dán gažaldatoassái ledje čállojuvvon olu kommeanttat luomos kommeantagieddái. Measta buot luomos kommeantagieddái čállojuvvon kommeanttat ledje negatiivvalaččat. Dain kritihkka čuzii mángga áššái: bálvalusas dieđiheapmái, bálvalusa oažžumii ja njoahcivuhtii, bálvalusa gielladássái, dulkka geavahusa čuoibmáivuhtii sihke gielalaš dovdduide.

KELA sámegielat bálvalusat leat leamaš nu heittohat, ahte duođaid ii leat leamaš oppa vejolaš dikšut áššiid sámegillii. Leathan dat gal fállan muhtinlágán sámegielat “bálvalusa” go lean dan gáibidan, muhto bálvalus lea leamaš nu fuotni, ahte omd. ovtta ášši čoavdin ádjánii ollu badjel jagi.

KELA:s ja vearroiseválddiin lean fidnen sámegielat bálvalusaid. Muhto vuos lea hirbmat ohcan, vai gávdná telefonnummára dahje šleađgaboastačujuhusa, ja de ii sáhte ringet go moadde diimmu vahkus. Dat fáallet sámegielat bálvalusaid, muhto leat dahkan dan nu váigadin go vejolaš geavahit daid bálvalusaid.

Kela lea álo bivdán mu ieš jorgalit áššebáhpriid.

Maid dárkkuha “buresdoaimbi”? galhan dat sihkkarit “doibmet” dain eiseválddiid olis, geaid sámi giellaláhka geatnegahtta, muhto eanaš dat dárkkuha dulkka geavaheami. Ja dat ii leat mu mielas duhtadahtti dilli gielalaš vuoigatvuođaid ollašuvvamii.

Duohtaáššis lea nu, ahte don it oppa vikka geavahit sámegiela, go dieđát, ahte virgeolmmoš dahje eiseváldi ii máhte giela ja oaččut váigadis olbmo steampila.

Boles ii bargga sámegillii. Livččii dehálaš sámi guovllus, ahte hearkkes áššiid dihte boles máhtta sámegiela. Boles (Sápmi) maid gilvalahtta dulkka, jorgaleaddji, ja dalle jorgalanbargu ii mana riehta, juos eatnigielat olmmoš lea dutkkalmasain gullojuvvome.

Go vearroiseváldi lea váldán oktavuođa – son lea sáhttán omd. telefavnain váldit oktavuođa suomagillii, ja de bargi ii leat dádjadan, ahte mus lea vuoigatvuohta sámegielaat bálvalussii. Anjke oktii lea vearuheaddji suomagielaat bargi láhtten eahpeustitlaččat danin go lean gáibidan sámegielaat bálvalusa.

Jorgaluvvon skoviid lea lossat lohkat, buorebut bálvala, juos lea vejolaš geavahit giela njálmmálaččat.

Mun in duostta hállat sámegiela, juos ringen gosa nu. Galggašii diehtit, ahte telefavnii vástida sámegielaat olmmoš, mun eanemusat balan, ahte olbmot čaibmet, juos iskkan doaimmahit áššiid sámegillii.

Negatiivvalaš kommenttaid lassin ledje mánnga kommentta, main vástideaddji muitala, ahte ii geavat dahje vikka geavahit stáhta bálvalusaid sámegillii (muitalkeahhtá dárkilut siva dasa). Ovttačilggolaš positiivvalaš vástádusat ii stáhta sámegielaat bálvalusain leat čállán oktage vástideaddji, muhto muhtin kommenttat ledje neutrálalágánat.

Kela, Mela, Vearroiseválddi ja Riektelágádusa neahttasiiddut leat sámegillii.

Lea somá, ahte stáhta bálvalusas leat sámegielaat, vai ii dárbbas dušše dulkka bokte dikšut áššiid.

2.6 Sámegielat bálvalusaid gárgelandárbbut

Bálvalusaid šládja ja mearkašupmi

Dán oasis buktojuvvot ovdan gažaldagaid bohtosat, mat gusket sápmelaččaid bálvalusaid gárgelandárbuid. Skovi oasis jerrojuvvui vástideddjiin, gos sámegielaat bálvalus lea doaimman buoremusat, man suorggis sámegielaat bálvalus galggaše earenoamážit lasihuvvot, maid vástideaddji jurddaša sámegielaat elektrovnnalaš áššiid dikšumis, mot bálvalus galggaše gárgeluvvot ja mot vástideaddji vásiha iežas vejolašvuođaide váikkuhit gielalaš vuoigatvuođaidasas.

Gažaldahkii *Man suorggis dahje man eiseválddeoktavuođas don leat fidnen dávjjimusat dahje buoremusat sámegielaat bálvalusa* bohte viehka uhccán vástádusat ja dat juohkašuvve mánngga suorgái. Ruovttuguovllu suohkaniin vástitkeahhtá ledje guođđán 94/187 vástideaddji, eará sajes 44/104.

Ruovttuguovllus eanemus namuheamit sámegielaat bálvalusas fidneje dearvvašvuođa bálvalusat (17 namuheami), Kela ja skuvla (9–10 namuheami, beaivedikšun, boles,

girjerádjju ja Mela (s. 4–6 namuheami). Ovttaskas namuheamit (1–3) fidneje reasta molssaeavttuin. Fuomášanevara lea, ahte kommeanttain lea dávjá negatiivvalaš ivdni, vaikko gažaldatásaheamis jerrojuvvoje namalassii positiivvalaš bálvalusmuosáhusat. 10 vástideaddji namuhe, ahte eai leat fidnen oppanassiige sámegielat bálvalusa.

Vástádusat leat hui seammasullasaččat go 2016 Sámebaromehteris. Mánnggas eai máhttán namuhit ovttaga positiivvalaš ovdamearka. Vástideddjiin 34/80 nammade ovttá dahje mánnga bálvalusa. Eandalii dávjimusat skuvla ja beaivedikšun. Dávjá vástádusat maid ledje hui dárkkat, omd. soames dihto bargi. (Pasanen 2016: 35.)

Sápmelaččat, geat ássat ruovttuguovllu olggobealde, namuhe sámegielat bálvalusaid hui unnán. Muhtin namuhemiid fidneje skuvla (sámegiela oahpahus dahje gáiddusoahpahus), beaivedikšun, sámediggi, dearvvašvuoda bálvalusat ja bálvalusat ruovttuguovllus.

Ruovttuguovllu vástideaddjit vástide eanet gažaldahkii: Man suorggis dahje man eiseváldektavuodain sámegielat bálvalusa lasiheapmi livččii du mielas deháleamos? Eandalii dábálaččamusat namuhuvvoje dearvvašvuoda bálvalusat (62 namuheami). Čuovvovaš dehálaččamussan vásihuvvoje sosiáladoaimma, čuvgehusdoaimma ja bolesa bálvalusat (15–17 namuheami). Unnimusat vihtta namuheami fidneje maid Kela, friddjaáigge bálvalusat ja riektelágádus).

Dearvvašvuotabálvalusaid dehálašvuoda govvida čuovvovaš kommeanta:

Dearvvašvuoda suorggis dilli lea katastrofalaš. Balan aivve duođas, ahte gii nu vel jápmá duohko Ohcejoga dearvvašvuotaguovddáži, go bargoveahka ii máhte sámegiela.

Sámebaromehter 2016-čielggadeamis (Pasanen 2016: 35) vástádusat leat seammasullasaččat: eanemus namuhuvvoje boarrásiiddikšun ja dearvvašvuoda bálvalusat. 2016 baromehtera dáhpáhusas dát sáhtáši vel čilget jearahallama ráhkadusain – jearahallan vuojui sode-bálvalusaide, ja dain lei ovdal jearahallamis jerrojuvvon eanemus, muhto dálá dáhta nanne, ahte dát duođaid muosáhuvojit deháleamos bálvalussan. Čuvgehusbálvalusaid unna oasáža sáhtta čilget dat, ahte vástideaddjit dihtet, ahte riekti sámegielat árrabajásgeassimii ja oahpussii lea ja dat ollašuvvá váldooasis.

Vástideddjiid dárbbut, geat ássat sápmelaččaid ruovttuguovllu olggobealde, leat earálágánat. Vaikko sisnai eanemus namuheamit ožžo dearvvašvuoda bálvalusat (23 namuheami), de čuovvovaččat deháleamosin loktanit čuvgehusbálvalusat (12 namuheami). Dát lea čilgemis dainna, ahte riekti sámegielat árrabajásgeassimii ii lahkage álot ollašuva sámi guovllu olggobealde ja riekti sámegielat oahpussii ii oppa leat.

Vástideddjiin jerrojuvvoje *makkár doaimmaide gielda dahje stáhta galggašii du mielas riepmat, vai sámegielat bálvalusat sáhtáše boahtteáiggis ollašuhthtojuvvot dáláža buorebut?* Ruovttuguovllu vástideddjiin 30 bukte ovdan, ahte galggašii bidjat návccaid bargoveaga skuvlemii. Čuovvovaččat eanemus namuhemiid (s. 10) ožžo sámegielat bálvalusaid oinnolašvuođa buorideapmi, rekryteren ja lasit sámegielat bargiide ja ruhtadeapmi. Vástádusain namuhuvvui eanet gerddiid maid dulkomiid ja jorgalusaid buorideapmi, bargu jurddašanvuogi ovddideapmái ja dat, ahte sámegielat bálvalusain galggašii leat čohkkejuvvon bálvalusstivren.

Sámebaromehter 2016 (Pasanen 2016: 37–38) čielggadeamis vástádusat ledje veaháš nuppelágánat. Bargiid rekryteren lei 2016 vástádusainnai njunušsaji evttohusain, muhto dasa lassin máinnašuvvoje konkrehtalaš áššit, dego sámegielat rávesolbmuidskuvlema lasiheapmi ja mánáid ja nuoraid buorin dahkkojuvvon doaimmat. Vástideddjiin mánggas namuhe, ahte juos giellaláhka doahhtaluvvošii, eará doaimmat eai dárbbášuvvoše.

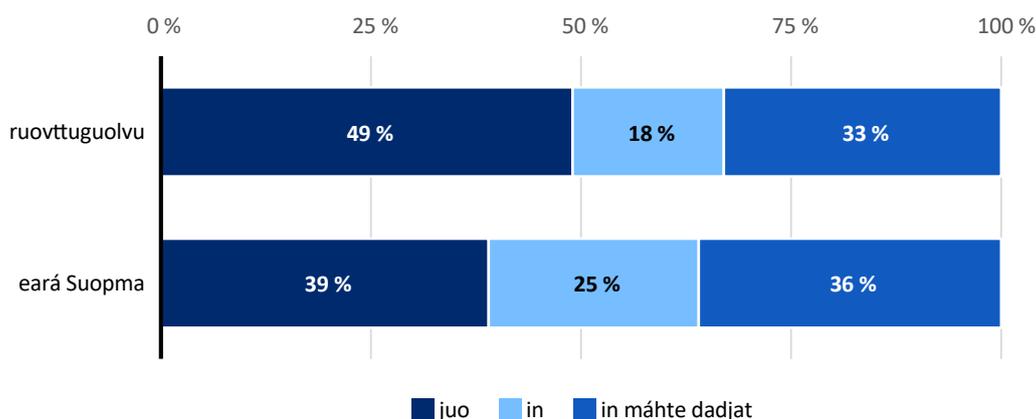
Sámi guovllu olggobeale vástideddjiid evttohusat earránit dán gažaldagas ruovttuguovllu vástádusain. Rekryteren, jurddašanvuohkebargu, skuvlen ja ruhtadeapmi fidneje muhtin máinnašumiid, muhto birgetmeahttumit eanemus namuhuvvoje sámegiela/sámegielat oahpahusa dahje beaivedikšuma ordnen mánáide.

Guktuin dán gažaldahkii vástidan vástideaddjiavkkuin eanebuš evttohe giellalága čavgema. Okta vástideaddji juobe evttohii, ahte galggašii ásahuvvot “láhka”, man mielde lea bággu oažžut sámegielat bálvalusaid”.

Šleađgabálvalusat

Sámegiela šleađgabálvalusat leat vel hui unnán fállun. Vástideddjiin jerrojuvvui, livččiigo sis hállu geavahit eanet šleađgabálvalusaid sámegillii.

Skovádat 25. Sámegeala geavahus šleađgabálvalusain.

Bealli vástideddjiin ja sulaid 40 % ruovttuguovllu olggobealde geavahivččii šleađgabálvalusaid eanet, juos dat livččii vejolaš. Dán gažaldagas ii – beroštahtti gal – boahtán jur mihkkege korrelašuvnnaid agiin, go materiála sessojuvvui riegádanlogijagiid mielde: ovdan boahtán molsašuddan orui ollásit deivvolaš, ja bođeš sierraahkásaš vástideaddji-oavkkuid unnodagas. Duššefal 1930-l. riegádan olbmui hui hárvvis vástidii leat miedis geavahit šleađggalaš áššiid dikšuma sámegillii.

Dán gažaldagas lea dáhpáhuvván čielga earáhuvván Sámebaromehter 2016 čielggadeami materiála ektui: **miedisvuohhta geavahit sámegiela šleađgabálvalusaid lea lassánan mearkkašahtti láhkái**. Dalle 51/80 vástideaddji almmuhe, ahte **eai** geavahivčče sámegiela šleađggalaš áššiid dikšumis. Dušše 24/80 almmuhe, ahte geavahivčče (Pasanen 2016: 36.) Ferte váldit vuhtii, ahte 2016 vástideddjiin ledje gorálaččat eanet agáiduvvan olbmot go dán materiálas. Maiddá buotlágán šleađgabálvalusaid geavahus lea lassánan njealji jagi áigge. Dattege gánnáha suokkardit, manin dánnai materiálas dušše bealli livčče gárvásat atnit sámegiela bálvalusaid eanet. Mearkkašahttimus ágga leaš sámegiela čálalaš giela hálddašeami váili, mii bohtá ovdan logus 2.3.1. Eandalii agáiduvvan vástideaddjit eai leat beassan oahppat sámegiela čállima skuvlemis áigge. Maiddá negatiivvalaš muosáhusat viggamušain atnit sámegiela ja sámi mearkaráju fierbmebálvalusain sáhttet váikkuhit ášši.

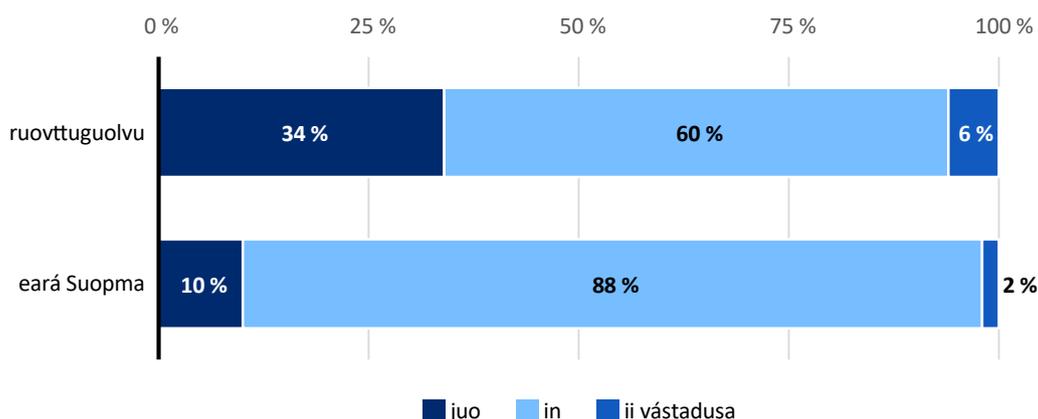
2.6.1 Gielalaš vuoigatvuođaide váikkuheapmi

Dán oasis vástideddjiin jerrojuvvoje čuovvovaš gažaldagat:

1. Leatgo don mañemus jagiid váldán oktavuođa virgeolbmui dahje luohttámušolbmui gažaldagain, mat gusket sámeielat bálvalusaid dahje du gielalaš vuoigatvuođaid?
2. Dieđátgo, gean sáhtát lahkonit iežat gielddas, juos dus leat gažaldagat sámeielat bálvalusas?
3. Makkárin vásihat vejolašvuođaidat váikkuhit **riikkaviidosas** **dási** mearrádusaide gažaldagain, mat laktásit gielalaš vuoigatvuođaide?
4. Makkárin vásihat vejolašvuođaidat váikkuhit **iežat ruovttugieldda** mearrádusaide gažaldagain, mat laktásit gielalaš vuoigatvuođaide?

Heahkastuhtti mánga 37 (/291) vástideaddji dahjege 13 % vástideddjiin leat váldán oktavuođa mañemus jagiid virgeolbmui dahje luohttámušolbmui gažaldagain, mat laktásit gielalaš vuoigatvuođaide. Mearri sáhtá adnojuvvot stuorisin dan ektui, man galle vástideaddji almmuhe, ahte sii eai olus geavat sámeielat bálvalusaid. Kommeantagiettis čielgasit eanemus namuhuvvoje sivvan rievttit/áššit (19 vástideaddji), mat laktásit máná árrabajásgeassimii dahje skuvlaoahpahussii. Dáid lassin namuhuvvoje dearvvašvuođa fuolahusa bálvalusat.

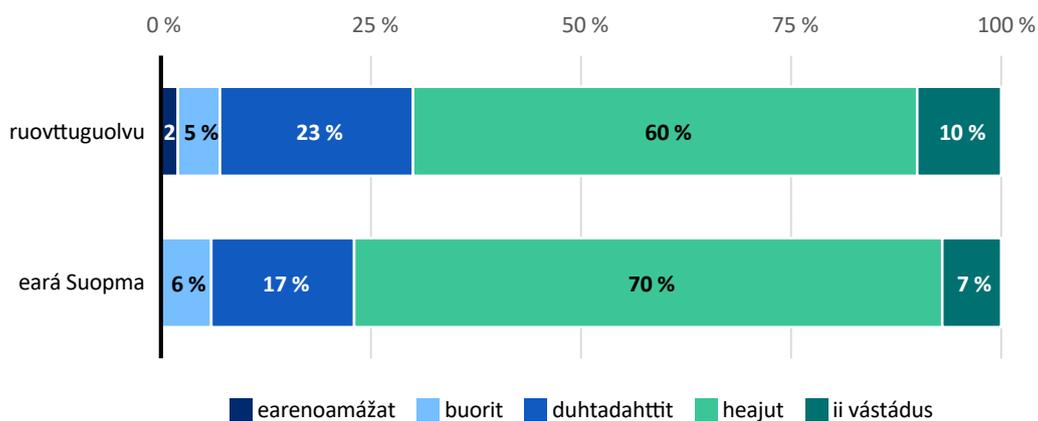
Skovádat 26. Oktavuođaváldin gažaldagain, mat gusket sámeielat bálvalusaid.

Hárvves vástideddjiin dihtet geasa sii sáhttet váldit oktavuođa gažaldagain, mat gusket sámeielat bálvalusaid. Sámi guovllus goalmmádas ja eará sajes Suomas logádas dihtet, geasa sáhtá leat oktavuođas dáin áššiin. Eatnašat sámi guovllus (60 %) ja mearkašahtti

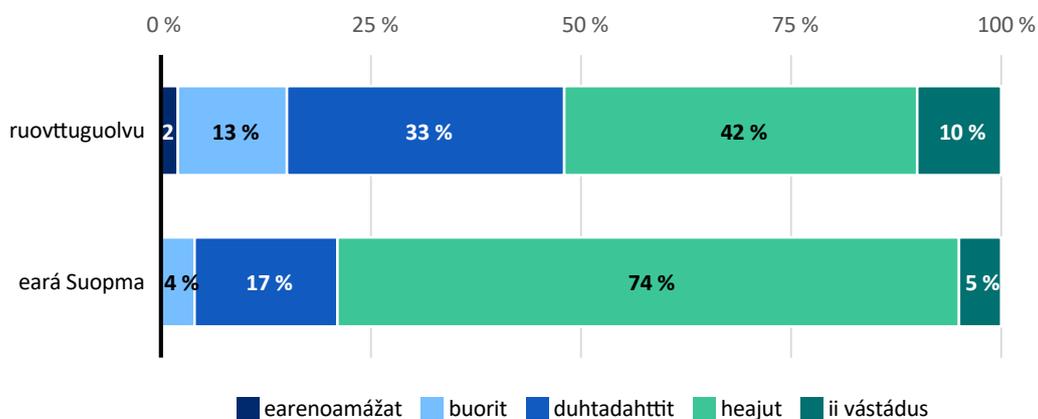
eanas oassi (measta 90 %) sámi guovllu olggobealde eai dieđe, geasa sii sáhtáše leat oktavuodas sámegeilat bálvalusain.

Skovádat 27. Váikkuhanvejolašvuodát riikkaviidosaš dási mearrádusaide gažaldagain, mat laktásit gielalaš vuoigatvuođaide.

Váldooassi dahjege sulaid guokte golmma vástideaddjis muosáhit, ahte sis eai leat olus vejolašvuodát váikkuhit váldegotti dásis mearrádusaide, mat gusket gielalaš rivttiid. Vástádusain ii leat mearkkašahtti erohus ruovttuguovllu ja eará Suoma gaskkas.

Skovádat 28. Váikkuhanvejolašvuodát ruovttugieldda mearrádusaide gažaldagain, mat laktásit gielalaš vuoigatvuođaide.

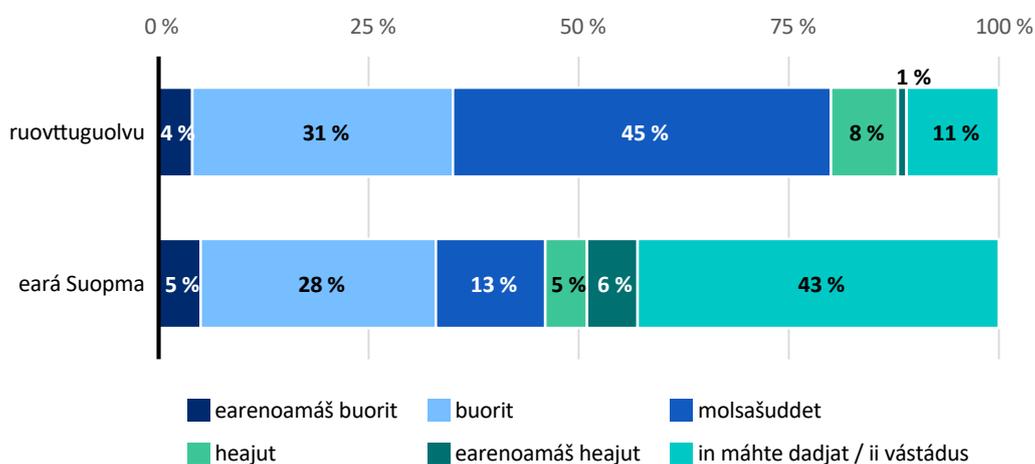

Ruovttuguovllus vástideaddjit vásihit vejolašvuodaset váikkuhit gielalaš vuoigatvuodaid mearrádusaide stuoribun gieladásis go váldegotti dásis. Vádjit bealli vásihe, ahte sii sáhttet váikkuhit gielddasteaset mearrádusaide unnimusat duhtadahtti láhkái. Dáin vástádusain lea čielga earru ruovttuguovllu ja eará Suoma gaskkas. Eará Suoma vástideddjiid gaskkas váikkuhanvejolašvuodát ruovttuguovllu áššiide ja riikkaviidosaš dási áššiide leat liikká heajut. Dáin vástádusain maiddá ruovttuguovllu gielddaid gaskkas ledje erohusat. Buoremus váikkuhanvejolašvuodát vásihuvvoje Ohcejogas, gos buorrái goalmmásas vásihe váikkuhanvejolašvuodaideaset unnimusat buorrin ja dasa lassin measta 50 % oalle buorrin. Heajumussan vejolašvuodát vásihuvvoje Soađegilis, gos muhtin vástideaddji vásihe vejolašvuodaideaset buorrin ja buorrái guokte goalmmásasa heittohin. Vástádusain leat hui seammassullasaččat Anáris ja dušše veháš buorebut Eanodagas.

2.6.2 Gielalaš dovddut

Dán vuollelogus gieđahallojuvvo, mot vástideaddjit vásihe gielalaš dovdduid ja jurddašuvuogi sámegeilli ja sámegeilagiidda.

Skovádat 29. Suoma- ja sámegeilagiid gaskavuodát vástideaddji ruovttugielddas.

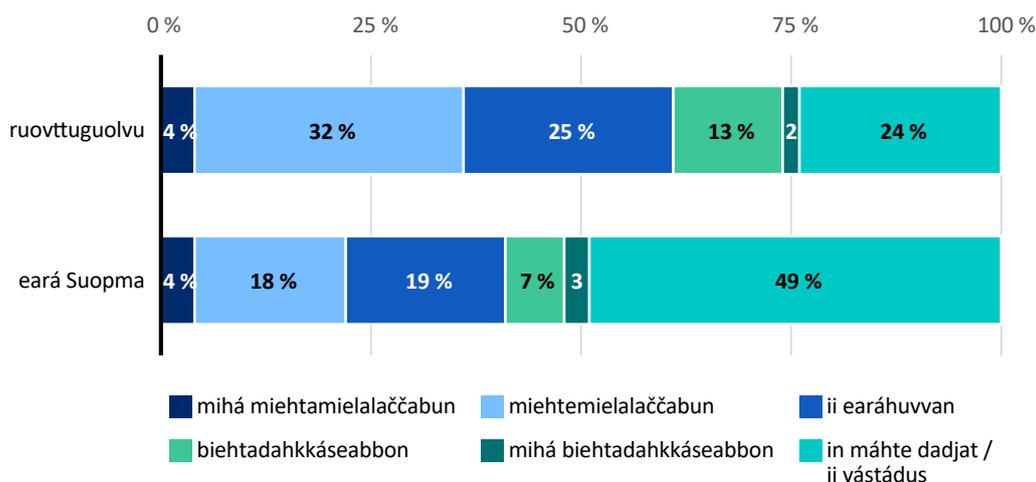

Ruovttuguovllus goalmmásas vásihit suoma- ja sámegeilagiid gaskavuodaid iežaset gielddas unnimusat buorrin. Fuopmášahtti oassi (45 %) vásihit daid molsašuddin ja logádas heittohin. Eará sajés Suomas measta bealli eai máhte dadjat, makkár gaskavuodát leat dahje eai leat vástidan gažaldahkii. Lea goitge mearkašuvveara, ahte logenáre vástideaddji vásihit gaskavuodaid heittohin dahje hui heittohin maid sámi guovllu olggobealde.

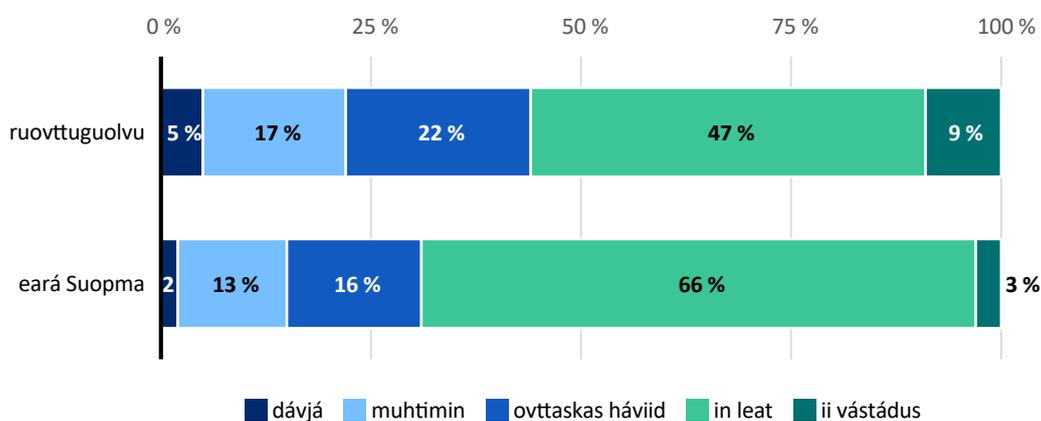
Ruovttuguovllu logut leat gaskaárvvut, ja eai vealttakeahtta iešalddes govvit dili mange ovttaskas gielddas. Gielldaguovdasaš veardádallan ii sáhte dahkkojuvvot beare dárkket, daningo vástideddjiid mearri ovttaskas gielddain lea oalle uhcci. Guvllolaš erohus materiálas goitge hápmašuvvá Ohcejoga ja eará ruovttuguovllu gielddaid gaskii: Ohcejogas bealli vástideddjiin (40/84) atnet gaskavuodaid “buorrin” dahje “earenoamáš buorrin”, muhto eará gielddain dušše njealjádas (25/103).

Vástideddjiin jerrojuvvui maid giellaajoavkkuid gaskavuodaid earáhuvvamiin maŋemus jagiid. Goalmmádas ruovttuguovllus vásihit gaskavuodaid earáhuvvan miehtemielaččabun ja 15 % biehtadahkesin. Ruovttuguovllu olggobealde viđadas vásihit gaskavuodaid earáhuvvan miehtemielaččabun ja bealli eai máhte dadjat dahje eai vástidan gažaldahkii.

Skovádat 30. Earáhuvvan suoma- ja sámegielagiid gaskavuodain.

Vástideddjiin jerrojuvvui maid vásáhus maid giela vuodul muosáhuvvon vealaheamis, ovdagáttuin ja headušteamis.

Skovádat 31. Sámegeilat vealaheami, ovdagáttuid ja heađušteami vásáhusat

Bealli vástideddjiin ruovttuguovllus ja guokte goalmádasa eará sajes Suomas eai leat muosáhan vealaheami, ovdagáttuid dahje heađušteami, daningo leat hupman sámegeiela. Viđadas ruovttuguovllus ja guđadas eará sajes Suomas leat muosáhan ovdal namuhuvvon áššiid unnimusat muhtimin ja seamma veardde ovttaskas háviid.

Dán gažaldahkii addojuvvon rabas vástádusain bohtá ovdan, ahte muhtimat muosáhit, ahte vealaheapmi lea čuohcán giela sajes dahje lassin sápmelaš etnikkalašvuhtii.

“Ii dušše giela dihte, buorebutge dan dihte, ahte lean sápmelaš.

*“Bargosajes lean doallan vuollegis profiilla sápmelašvuođas, daningo oasis hoavda-
dási olbmui leat leamaš negatiivlaš jurdagat sápmelašvuođas ja dán lági mielde
in leat háliidan buktit dan ovdan, go lean ballan dan váikkuhit mu bargamii.”*

Vealaheapmi lea muosáhuvvon maid bargoeallimis. Sámi giellalága guovllus sámegeiela máhttu gehččojuvvon earenoamáš ánsun bargoohcciid árvoštallamis.

*“Leathan dat bohtán váivves geažideamit bargosaji ozadettiin dahje go lea váll-
jejuvnon man nu bargui, ahte lea beassan sámegeielagin. Vaikko válljen ii leat oppa
leamaš dan vuođu.”*

Ovdagáttut leat muosáhuvvon diliin, main leat fárus suomagielagat, geat leat gáibidan giela molsuma suomagillii.

“Dávjá gullo: manne hupmat sámegiela, go buohkat ipmirdit suomagiela? ligo sáhte hupmat suomagiela?”

“Suomagielagat (suopmelaččat) muosáhit ahte juos son humai sámegiela soapmásiin, nu dain hubmojuvvo bahuid, ja dadjet ahte “Lea olmmošmeahttun hupmat sámegiela, go báikki nalde leat suomagielagat”. Dát jurddašanvuohki lea eanemus báikkálaš suopmelaččain.”

Muhtin vástideaddji muitalii garvit sámegiela hupmama almmolaččat. Njuolgoheadušteamis eai lean ovdamearkkat.

“Mun in sámás Heahtás almmolaš báikkiin.”

Maiddá neutrála ja positiivvalaš ja juobe čovdosiid ohcci muosáhusat ledje muhtin vástádusain.

“Dat lea álot leamaš, muhto in mun gille daid guldalit ja lohkat. Attán eambo áiggi daidda olbmuid, geat háliidit diehtit eambo sápmelaččain.”

“Mun lean riegádeami rájes hupman sihke suomagiela ja sámegiela inge leat goasige muosáhan vealaheami.”

“Mun lean dan sadjái vásihan, ahte olbmot liikojit dasa ja atnet dan árvvus, go gullet mu sámástit. Juos in sámás almmolaš báikkiin eará sámegielagiiguin, nu earát eai oppa dieđe, ahte gielddas leat ain sámegielagat.”

3 Čoahkkáigeassu

Dán raporttas dahkkojuvvui geahčastat sámegielat bálvalusaid dillái sihke sámegielat gielalaš vuoigatvuodaid ollašuvvamii sápmelaččaid ruovttuguovllus ja dan olggobealde. Mávssolaš raportta oassi lea sámegielagiidda sáddejuvvon jearahallan bálvalusain ja gielalaš dovdduin. Sámebaromehter 2020 -jearahallamii vástide viđadas dain 1430 rávisagi olbmuin, geaid álbmotregistardieđuide lea merkejuvvon eatnigiellan sámegiella.

Eanetlohku vástideddjiin vástide jearahallamii sámegillii, man sáhhtá atnit fuopmášahtti áššin. Okta guovddášdiehtu lea, ahte sámegielat álbmotregistara eatnigielladieđut eai leat áiggi dásis ja vástideaddjit eai dieđe, mii gielaid sidjiide lea merkejuvvon álbmotregistarii. Earenoamážit juogadeapmi davvisáme-, anáraš- ja nuortalašgillii lea ollásit váilevaš, ja eatnašiin lohká dieđuin “sámegiella” – nuppe ládje go mánggas jáhkket.

90 % vástideddjiin máhttet sámegiela njálmmálaččat unnimusat duhtadahtti láhkái: davvisámegiela máhttet vástideddjiin golbma njealjis, anárašgiela 15 % ja nuortalašgiela vuollái 8 %. Ruovttuguovllu vástideaddjit geavahit eanemusat sámegiela árggasteaset. Ruovttuguovllu olggobealde vejolašvuodat geavahit sámegiela leat heajubut.

Sámegielaid bálvalusaid oažžumis leat ain čuolmmat. Oppalaččat bálvalusaid oažžašuvvan ii adnojuvvu buorrin ja ruovttuguovllu gielddainnai dušše 7 % atnet bálvalusaid oažžašuvvama buorrin. Measta bealli atnet dili heittohin. Eará sajes Suomas dušše sulaid juohke njealját atná dili oppa duhtadahttin. Njealjádas ruovttuguovllus ja beali ruovttuguovllu olggobealde eai vikka oppanassiige geavahit sámegiela áššiid doaimmahettiineaset eiseválddiid olis.

Fuopmášahtti buncarakkis sámegielat rivttiid ollašuvvamii lea váilevaš diehtu bálvalusa oažžašuvvamis. Vástádusain boahťá ovdan, ahte dieđut bálvalusa oažžašuvvamis leat hui biedgguid ja ruossalasat. Badjel bealli eai dieđe, leatgo stáhta bálvalusat oažžumis sin hupman sámegillii ja 20–30 % vástideddjiin oaivvilde, ahte matge stáhta bálvalusaid eai leat oažžunsajis sin hupman sámegillii – ja dál hupmat bálvalusain, mat sámi giellalága mielde galggaše leat oažžumis sámegillii. Sulaid logádas vástideddjiin vástidit, ahte Bolesa, Vearroeiseválddi, Riektelágádusa dahje Magistráhta bálvalusat leat oažžunsajis sin hupman sámegillii. Buoremusat dovdojuvvoje Kela sámegielat bálvalusat.

Gieldda sámegielat bálvalusain ja dieđiheamis Ohcejoga bálvalusat loktane fuopmášahtti láhkái eará dássái go eará sámi guovllu gielddaid bálvalusat. Lea váigat dadjat, mii čilge ná

stuora erohusa bálvalusaid oažžašuvvama vásiheamis. Gieldda viidodagas álbmotregistarii sámeielagin merkejuvvon olbmuid mearri ii Ohcejogas leat fuopmášahtti lánhkái stuorit go Anáris ja Eanodagas fas sámeielagat leat sulaid 40 % Ohcejoga mearis. Sámeielat bálvalusat eai goitge raporterejuvvo leat gorálaččat oppanassiige seamma lánhkai. Čilgejeaddji dagaldat Anára gieldda dáhpáhusas lea muhtin oassái dat, ahte gažaldagas jerrojuvvui vástideaddji hupman sámeielas ja gielat leat golbma. Soađegilis bálvalusat vásihuvvoje heajumussan. Anára gielddas earenoamážit nuortalašgielagat vásihe, ahte iežasgielat bálvalusat eai gávdno. Maiddái Ohcejoga gieldda sámeielat bálvalusat vásihuvvoje muhtin oassesurggiin bistteheapmin.

Bálvalusaid doaibmivuohta lei maid heittot. Dego jagi 2016, de maid dál vástideddjiin lei váttis nammadit bálvalusaid, main sámeielat áššiid dikšun manná njuovžilit. Eatnašat eai vástidan dán gažaldahkii. Eanemusat máinnašumiid fidneje dearvvašvuođa bálvalusat, Kela, skuvla ja beavedikšun. Kommeantagieltis loktejuvvoje ovdan mánggalágán sivat heajos árvoštallamii. Bálvalusaid lei váttis gávdnat dahje geavahit, virgeolbmot eai dovdan sámi giellalága ja jurddašanvuohti sámeielas bálvalusaid guovdu vásihuvvui eahpeiddolažžan. Bálvalusat eai fidnejuvvo, vaikko daidda livččii vuoigatvuohta.

Hállu geavahit sámeielat šleađgabálvalusaid lea lassánan fuopmášahtti lánhkai jagi 2016 baromehtera ektui. Sámeielat šleađgabálvalusaid gárgheheapmi lea hui dehálaš, daningo eanaš áššiid dikšumis váldogielaidenai dáhpáhuvvá dálá áigge elektrovnnalaččat.

Ferte fuopmášit, ahte seamma lánhkai go 2016 baromehteris, vástideddjiin sulaid 40 % atnet sámeielat bálvalusaid oažžašuvvama buorránan. Mearkkašanveara lea maid dat, ahte eanebut árvoštallet dili buorránan veardidettiin dasa, geat atnet dáláš dili oppa duhtadahttinge (áinnas eará sajés Suomas). Boađus ii galgga iige sáhte dulkojuvvot mearkan das, ahte dilli livččii “buorre” dahje oppa beare duhtadahtti, muhto dan sadjái sáhtta gehččojuvvot, ahte go bálvalusdilli lea leamaš hui heittot, de unna buorádusatge váikkuhit vástádusaide.

Vástideaddjit vásihit deháleamos sámeielat bálvalussan dearvvašvuođa bálvalusaid. Ruovttuguovllus čuovvovažžan deháleamosin vásihuvvoje sosiáladoaimma, čuvgehusdoaimma ja bolesa bálvalusat. Čuvgehusdoaimma lágas mearriduvvon geatnegasvuođaide ledje eatnašat duhtavaččat. Ruovttuguovllus measta buot vástideaddjit ledje válljen mánáidasaset sámeielat árrabjásgeassima ja eanetlohku sámeielat vuodđooahpahusa. Fridnjaáigge bálvalusat eai fidnejuvvon sámeigillii eará sajés go Ohcejogas, eaige doppege doarvá. Árrabjásgeassimii ledje oppalaččat earenoamáš duhtavaččat ja oahpahussiige duhtavaččat, muhto fuola bohciidahtii badjeskuvlla ávnnasoahpahas ja dat, mot skuvla doarju mánáid sámeielatvuođa.

Sámi ruovttuguovllu olggobealde nubbin deháleamosin loktane čuvgehusbálvalusat. Sámegielat árrabajásgeassin bođii ovdan mángga sajes sámi guovllu olggobeale vástideddjiid vástádusain. Danin ferte árvvoštallojuvvot, ahte vástideddjiin lea duohta heahti giela sirdáseamis mánáide ja nuoraide sámi guovllu olggobealde. Dát heahti gánnáha válđojuvvot duođalaččat, daningo maiddái sámi guovllu olggobealde ássi sápmelaččaid dutkan SÁRA-dutkamušas (Heikkilä et al. 2019: 126) loktanii oidnosii, ahte sámi guovllu olggobeale sámegiela máhtohisvuolta dagaha olggobealálašvuoda ja heahpada dovddu. Go oktavuolta ealáhusaide váilu, de giela mearkkašupmi šaddá. Earenoamážit bođii ovdan fuolla das, mot máná šaddá sápmelažžan sámi guovllu olggobealde, juos son ii oahpa sámegiela.

Sámebaromehter 2020 vástideaddjit buktet ovdan, ahte **sámegielat bálvalusaid dilli sáhtášii buoriduvvot vuosttažettiin nu ahte biddjojuvvot návccat sámegielat bargoveaga skuvlemii**. Vástideaddjit namuhe maid sámegielat bálvalusaid **oinnolašvuoda buorideami, návccaid bidjama rekryteremii ja bálvalusaid ruhtadeami**. Fuopmášahtti jurdda lea maid dat, ahte sámegielat bálvalusain galggašii leat **čohkkejuvvon bálvalusstivren**. Sámi guovllu olggobeale vástideddjiid evttohusain hui čielgasit eanemus namuhuvvui sámegiela dahje sámegielat oahpahusa dahje beavedikšuma ordnen mánáide. Goappašiin dán gažaldahkii vástidan vástideaddjiioavkkuin eanebut evttohe giellalága čavgema. Okta vástideaddji juobe evttohii, ahte galggašii ásahuvvot “láhka, man mielde lea bággu oazžut sámegielat bálvalusaid”. Daningo dákkár láchka lea juo leame ja aiddo dát láchka giedahallamis giedahallojuvvo, kommeanta muitala das, man hejot láchka muosáhuvvo doaibmat.

Mearkkašahhti boađus lea, ahte vástideaddjit eai muosát sáhttit váikkuhit mearrádusaide, mat gusket gielalaš vuoigatvuodaid. Válđooassi dahjege 2/3 vástideddjiin muosáhit, ahte sis eai leat olus vejolašvuodát váikkuhit váldegotti dási mearrádusaide, mat gusket gielalaš vuoigatvuodaid. Vástádusain ii leat fuopmášahtti erohus ruovttuguovllu ja eará Suoma gaskkas. Ruovttuguovllus vástideaddjit muosáhit iežaset vejolašvuodaid váikkuhit mearrádusaide, mat gusket gielalaš vuoigatvuodaid, stuoribun gieladadásis go váldegotti dásis. Buoremussan váikkuhanvejolašvuodát vásihuvvoje Ohcejogas ja heajumussan Soađegilis.

Čoahkkáigeassun vástádusain, mat guske gielalaš vuoigatvuodaid, sáhtta gávnnavuvvot, ahte gielalaš vuoigatvuodát ja giellaláhka dovdojuvvo veaháš molsašuddi láchkái, muhto gielalaš vuoigatvuodát adnojuvvot earenoamáš dehálažžan. Dát vástádusat leat maid hui seammalágánat ruovttuguovllu gielddain ja daid olggobealde; vaikko ruovttuguovllu vástideaddjit atnet vuoigatvuodaid/giellalága deháleabbon go eará vástideaddjit gaskamearálaččat, erohus lea unni. Geavadis vástideaddjit vigget goitge oazžut oalle unnán almmolaš bálvalusaid sámegillii. Dás lea maid erohus ruovttuguovllu gielddaid ja eará Suoma gaskkas, dan áddehahtti sivas, ahte fuopmášahtti oassi gielalaš vuoigatvuodain gusket dušše ruovttuguovllu ja eará sajes sámegielat bálvalusat leat mihá gáržžibut oazžunsajis. Oppalašgovva lea maid guovddášosiin seamma go 2016 Sámebaromehteris.

Gielalaš vuoigatvuođaid oasi vástádusain orru leame ruossalasvuohta: juos gielalaš vuoigatvuođat ja giellaláhka leat vástideddjiid mielas dehálaččat, manin sii de unnánaš meari mielde vigget oažžut sámegielaat bálvalusaid? Viggamuš oažžut nu uhccán sámegielaat bálvalusaid dávista maid 2016 baromehtera bohtosiidda, main badjel bealli lei gávnahan, ahte ii vikka goassige daid fidnet (Pasanen 2016: 26). Okta čilgehus áššái lea dat, ahte sámegielaat bálvalusat leat nu hejot oažžumis dahje daid geavaheapmi lea váttis. Maiddái mánggat dán jearahallama vástideaddjit muitale kommeantagittiin, mat guske bálvalusaid, vásáhusaineaset sámegielaat bálvalusaid heajos oažžašuvvamis ja geavahanvásáhusain, mat eai olde sámegielaat bálvalusaid geavaheapmái.

Gielladovddut lei ođđa ollisvuohtan mielde jearahallamis. Muosáhus gielladovdduin lei molsašuddi. Ruovttuguovllus goalmmásas muosáhit suoma- ja sámegielaagiid gaskavuodaid iežaset gielddas unnimusat buorin ja logádas heittohin. Measta bealli vástideddjiin muosáhit gaskavuodaid molsašuddin. Eará sajes Suomas measta bealli eai máhte dadjat, makkár gaskavuodaid leat dahje eai leat vástidan gažaldahkii. Dát lea diehttelas vuorddehahtti, daningo sápmelaččaid ruovttuguovllu olggobealde suomagielaagiin ii vealtakeahtta leat dahkamuš sámegielaagiiguin. Vástideddjiin jerrojuvvui maid giellajoavkkuid gaskavuodaid earáhuvvamiin manemus jagiid. Goalmmásas ruovttuguovllus vásihit gaskavuodaid earáhuvvan miehtemielalaččabun ja 15 % biehtadahkkáseabbon. Ruovttuguovllu olggobealde viđadas vásihit gaskavuodaid earáhuvvan miehtemielalaččabun ja bealli eai máhte dadjat dahje eai vástidan gažaldahkii. Bealli vástideddjiin ruovttuguovllus ja guokte goalmmásasa eará sajes Suomas eai leat vásihan vealaheami, ovdagáttuid dahje headušteami, daningo leat hállan sámegiela. Bealli ruovttuguovllus ja goalmmásas eará sajes Suomas leat vásihan ovddabealde namuhuvvon áššiid unnimusat ovttaskas háviid.

4 Loahpas

Sámebaromehter 2020 lea nubbi sámegielaigiidda čuozihuvvon baromehterjearahallan. Ovddit sámebaromehter dahkkojuvvui telefonjearahallamin 80 vástideaddjái. Sámebaromehter 2020 lei skovvejearahallan buohkaide daidda obmuide dievas agis, geaid eatnigiellan lei álbmotregistarii merkejuvvon sámegiella. Galgá fuobmát, ahte dát joavku gokčá dušše oasi Suoma sámegielaigiin ja vuoigatvuohta sámegielaat bálvalusaide lea buohkain sápmelaččain das fuolakeahhtá, mii gielaidd sis lea merkejuvvon eatnigiellan álbmotregistarii. Dán lági mielde dutkamušša čoakkusjoavku govččai dušši oasi čuozáhatjoavkkus. Dutkamuššii vástide 291 vástideaddji, 19 % dain, geaidda jearahallan sáddejuvvui.

Sámebaromehter 2020 spiehkasa jagi 2016 baromehteris á: 2020 baromehteris leat mielde maid sápmelaččat, geat ássat olggobealde sápmelaččaid ruovttuguovllu ja fárus lea oassi, mas jerrojuvvo vástideaddji muosáhus ássanguovllus giellalaš dovdduin ja suoma- ja sámegielaigiid gaskavuodain.

Sámebaromehtera guovddášboadus lea dat, ahte sámi giellaláhka ii ollašuva. Giellalaš vuoigatvuođat muosáhuvvot mannan veaháš ovddos, muhto sámegielaat bálvalusaid oážžašuvvan ja dain dieđiheapmi sihke sámi giellalága dovdamuš leat ain heajos dásis. Sápmelaččaid ruovttuguovllu gielddain lea dál jođus bargu sámegielaigiid bálvalusaid buorideami várás. Bargu lea goitge álggahuvvon gieskat, eaige dan bohtosat vel olus vuhtto dán raportta materiálas. Giellastrategiijas juohke giella lea mearridan daid deaddočuoggáid, maid bokte sámegielaat bálvalusaid gárgheapmi ovdána.

Bohtosiid vuođul sáhttet addojuvvot ávžžuhusat, mot sámegielaigiid bálvalusaid dilli ja sámegielaigiid vásihan gielladovddut sáhttet buoriduvvot. Ávžžuhusat leat hui seammasullasaččat, go dat leat leamaš Sámebaromehter 2016 -raporttas ja eatnatlohkosaš eará čielggademiin, dutkamušain ja almmustahttimiin jagiid mielde. Muitalus sámi giellalága ollašuvvamis 2004–2006-raporttas addojuvvot gokčevaččat 41 ákkastallon doaibmabidjoávžžuhusa sámi giellalága ja sámegielaigiid giellalaš vuoigatvuođaid ollašuvvama buorideami várás (Näkkäljärvi 2007: 370–375). Eanaš ávžžuhusain leat ain ollásit áigequodilat. Sámebaromehter 2016 -čielggadeamis ávžžuhuvvui dieđiheami lasiheapmi sihke virgeolbmuide ja sámegielaigiidda, sámegielaat bargoveaga rekryterema beavttálmahttin ja giellalága geatnegahttivuođa lasiheapmi.

1) Čielggademiin daguide

Dát lea deháleamos ávžžuhus. Suomas lea dárbaheami diehtu sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuođaid ollašuvvamis, sámegeielat bálvalusain ja áššiin, mat daidda váikkuhit. Riekteministeriija, Sámediggi ja sámegeielat gieldda ja stáhta bálvalusaid fálli bealit galget ovttas ráhkadit áigedávvalastojuvvon doaibmaplána das, mot sámegeielagiid gielalaš vuoigatvuođat ja sámi giellaláhka fidnejuvvo ollašuvvat. Sosiála media ságastallamiin, mat gusket Sámebaromehtera, ja oktavuodaváldimiin dutkiin buktuvvui mángga sajies ovdan dat, ahte lea duššástuhtti, ahte bálvalusdilli čielggaduvvo nu olu, muhto geavada dilis ii dáhpáhuva mihkkege. Čuovvovaš ávžžuhusat gullet oassin plániin das, mot geavada dillái sáhtášii buoremusat váikkuhit.

2) Dieđiheapmi

Dieđiheami ja sámi giellalága dovdama dárba lea lohtanan ovdan buot raporttain ja muitalusain vuosttaš giellaláhkačielggadeami (Näkkäljärvi 2007) rájes. Dángo dutkamuša materiála goitge čájeha, ahte dieđiheapmi lea ain váilevaš, ja danin dan várás ferte dahkkojuvvot konkrehtalaš plána.

Livččii dárbašlaš gullat stáhta ja gieldda sámegeielat bálvalusaid fálliid das, mot dát sihkkarastet, ahte

- a. bargit dovdet sámi giellalága ja máhttet bargat dan mielde. Dát guoská sihke bargiid, geat juo leat barggus ja ođđa bargiid. Bargoveahka ferte diehtit, ahte sámegeielat bálvalus galgá fálojuvvot almmá dan haga, ahte dan galgá gáibidit ja ahte olbmo suomagiela máhttu ii váikkut riektái oažžut sámegeielat bálvalusa.
- b. bargoveagas lea gárvves doaibmaplána sámegeielat bálvalusa fállamis.
- c. sámegeielat áššehas dovdá vuoigatvuođas fidnet sámegeielat bálvalusa.
- d. sámegeielat áššehas gávdná dahje fidne jođánit, álkít ja *sámegillii* dieđu, mainna lágiin gažaldatvuloš eiseváldiid olis sáhtá dikšut áššiid sámegillii.

Áššáigullevaš beliiguin máhccojuvvo áššái eanemusat guovtti jagi geahčen gullamis ja sihkkarastojuvvo, ahte dilli lea čovdojuvvon.

3) Sámegeielat bálvalusaid ollisvuođat

Galgaše smihttojuvvot kreatiivalaš ja holisttalaš čovdosat sámegeielat

bálvalusaid dorvvasteami várás. Dálá dilli ii oro daid fállame, daningo dál

juohke bálvalusa fálli bealli dahje ovttat dat fuolaha iežas bálvalusain. Sámegeielat

bálvalusat juohkásit guvllolaččat eahpedássedit. Mángga bálvalusa fálli ovttagas

sámegielaat bálvalusa dárbu lea hárve ja dát unnida vejolašvuođa fállat bálvalusa. **Doppe gos bálvalusat leat, sámegielaat hárvebargit geavahit fuopmášahtti oasi bargoaíggisteaset suomagielaat bálvalusaid dikšumii, vaikko váili sámegielaat bálvalusain lea nuppe sajes.** Gánnáhivččii guorahallat, sáhtášiigo sámegielaat bálvalusain ráhkadit muhtinlágán gielda- ja virgedoaimmahatrájiid rasttildeaddji ollisvuođaid, mat dáhkidivčče dan, ahte unnánaš sámegielaat bargoveaga resurssat adnojuvvot nu áhpsat go vejolaš aiddo sámi giellalága ollašuttimii ja sámegielaagiid buoret giellalaš ja guvllolaš ovtaveardásašvuođa dorvvasteapmái. Sosiála- ja dearvvašvuohtabálvalusain eanangoddeodastus fállá dása vejolašvuođa, ja dat galggašii smihttojuvvot earánai bálvalanollisvuođaid buohta. Galggašii maid guorahalloyuvvot, mot ruovttuguovllu olggobealde ássi sámegielaagiid resurssat sáhtáše buorebut adnojuvvot ávkin sámegielaat bálvalusaid resursan olles riikkas.

4) Sámegielaat bargoveaga rekryteren- ja skuvlenstrategiija

Dás ja mánggain eará čilgehusain leat loktanán ovdan, ahte stuorimus árru sámegielaat bálvalusaid fállamii lea sámegielaat skuvlejuvvon bargoveaga vátni. Dát lea buncarakkis, man bálvalusa fállit eai sáhte okto čoavdit, daningo gielddat ja stáhta hálddahuseiseválddit eai leat skuvlema fállit. Sámegielaat árrabajásgeassiid, oahpaheddjiid ja sosiála- ja dearvvašvuohtasuorggi skuvlenstrategiija lea ráhkaduvvome Oahpahas- ja kulturministeriija bargojoavkkus (OKM 2019). Seamma lánkai skuvlenstrategiija ferte ráhkaduvvot eará guovddáš bálvalussurggiide. Go sámegielaat bargoveahka váilu, de ferte sihkarastojuvvot, ahte earágielaat bargoveagas lea vejolašvuohta stuđeret sámegiela nu, ahte funktionála giellageavahandássi oazžašuvvá. Earenoamážit gielddain leat váttisvuođat ruhtadit guhkesáigge sámegiela oahpuid bargovehkii ja dát ruhtadančuolbma galggašii čovdojuvvot.

Muittuhuvvo Ruhtaministeriija, mii lea ovddasvástádusbeallin, sámegiela ealáskahttin doaimbidjoprográmma doaimbábijus 15:

“Čielggaduvvojit ovttasbarggus sápmelaččaid ruovttuguovllu gielddaiguin ja bargomárkanoassebeliiguin vejolašvuođat movttiidahttin vuogádaga duddjoma várás skuvlejuvvon sámegielaat oahpahasdoaimma ja árrabajásgeassima bargovehkii dan sihkarastima várás, ahte dohkálaš bargoveagas lea doarvái hállu bargat skuvlemis dávisteaddji bargguin sápmelaččaid ruovttuguovllus.”

Ávžžuhus gerdojuvvo maid sámegielaat bálvalusaid čielggadeamis (Sámegielaat bálvalusaid dálá dili gárten 2017: 22). Doaimbábijdu ii čielggadanolbmo dieđuid mielde leat ollašutttojuvvon. Gánnáha goit namuhuvvot, ahte jagi 2016 raportta ávžžuhusain okta fuopmášahtti, dahjege sámegielaat bargoveaga fuopmášahtti

giellalasi bajádus gielddain, lea ollašuvvan Ohcejogas ja Eanodagas ja lea giedáhallamis Anáris ja Soađegilis.

5) Anáraš- ja nuortalašgielagiid bálvalusat

Čielggadeamis nubbái lohká, ahte anáraš- ja nuortalašgielagiid gielalaš vuoigatvuođaid ollašuvvan lea earenoamáš heittot, eaige dáidda gielaide leat bálvalusat. Livččii ágga čoahkkanit guorahallat sierra anáraš- ja nuortalašgielagiid bálvalusaid dárbbuid ja vejolašvuođaid ovttasráđiid bálvalusa fálliiguin, sámedikkiin ja giellaservošiid ovddasteddjiiguin. Deháleamosin vásihuvvon bálvalusat leat sosiála- ja dearvvašvuohta- sihke čuvgehusbálvalusat. Galggašii bidjat návccaid earenoamážit dáid bálvalusaid gárgeheapmái anáraš- ja nuortalašgillii.

6) Sámegielagiid bálvalusat geat ellet ruovttuguovllu olggobealde

Sápmelaččaid ruovttuguovllu sámegielagat ja sápmelaččat dárbbušit iežaset strategiija, mii doarju sámegiela bajásdoallama ja gielalaš rivttiid, ja mas mánáid ja nuoraid bálvalusat leat guovddážiis. Maiddái dán strategiija ráhkadeamis lea mávssolaš gullat giellaservoša osolaččaid. Sámegielagiid dillái ruovttuguovllu olggobealde lea gidden fuomášumi maid Eurohpa ráđi olis doaibmi áššedovdikomitea, mii bearráigeahččá guvllolaš (giellavuodđogirji) ollašuttima lahttoriikkain (Ministarkomitea 2018).

7) Álbmotregistara eatnigielladieđuid áigeovdilatist

Okta raportta guovddášboađus lea, ahte sámegielagiid álbmotregistara eatnigielladieđut eai leat áigeovdilis dásis ja vástideaddjit eai dieđe, mii gielaid sis lea merkejuvvon álbmotregistarii. Earenoamážit juogadeapmi davvisáme-, anáraš- ja nuortalašgillii lea ollásit váilevaš, ja eanaš oasis lohká dieđuin 'sámegiella' – nuppe ládje go mánggas jáhkket.

Galggašii ordnejuvvot diehtajuohkinkampánna, mas olbmot oldejuvvojit dárkkistit dieđuideaset álbmotregistaris ja rievdatit boasttodieđuid. Ulbmilin livččii, ahte dieđut ožžojuvvojit áigeovdilin maiddái boahhtevaš statistihkkema, giellapolitihka ja dutkamuša várás. Maiddái mángga eatnigiela merkema vejolašvuođa sáhtáše čielggasmahttit dili.

8) Sámi giellalága geatnegahttivuohta

Ávžžuhus lea ollásii seamma go jagi 2016 baromehteris:

”Sámi giellaláhka galgá nuppástahttot dálážis eanet geatnegahttin ja dan ollašuhhtima garvimis galget čuovvut gielddaide dahje lágádussii čielga sankšuvnnat.” (Pasanen 2016: 51)

GÁLDUT

- Arola, Laura 2014: *Selvitys kielipesätoiminnan laajentamisesta saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella*. Saamelaiskäräjät.
- Arola, Laura 2020: *Selvitys saamenkielisen opetus- ja varhaiskasvatushenkilöstön saatavuudesta ja koulutuspoluista*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu 2020:30.
- EAO 18.12.2013, dnro 410/4/12. Veahkkeriekttekánslera cealkámuš *Väestökisterin mukainen äidinkieli ei yksin ratkaise oikeutta saamenkieliseen päivähöitoon*. <https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/410/2012>
- Feist 2015: *A Grammar of Skolt Saami*. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki.
- HE 40/2018 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle varhaiskasvatuslaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.
- Heikkilä, Lydia - Laiti-Hedemäki, Elsa - Miettunen, Tuuli 2019: *Buorre eallin gávpogis. Saamelaisten hyvä elämä ja hyvinvointi kaupungissa* (toim. Lydia Heikkilä, Elsa Laiti - Hedemäki, Tuulia Miettunen). Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä.
- Niska, Leena 2017: *Saamen kielilain toteutuminen vuosina 2012–2015: Raportti saamen kielilain toteutumisesta*. Saamen kielineuvosto/Saamen kielen toimisto. Inari.
- Näkkäläjärv, Klemetti 2007: *Saamen kielilain toteutuminen vuosina 2004–2006. Kertomus saamen kielilain toteutumisesta*. Saamen kielineuvosto / saamen kielen toimisto. Saamelaiskäräjät. Inari.
- Miettunen, Tuuli 2020: *Saamelaisalueen kuntien yhteinen saamen kielten kielistrategia*. Fierpmis Anára gieldda siidduin Anára gieldda giellastrategiija oassin: <https://www.inari.fi/media/tiedostot-2020/hallinto-2020/saamen-kielistrategia-2020.pdf>
- Ministertarkomitea ávžžuhus CM/RecChL(2018) 5 lahttoriikkaide guvllolaš gielaide dahje veahádatgielaid eurohpalaš vuodđogirjji guoskadeamis Suomas. https://um.fi/documents/35732/0/Recommendation%20CM_Sámi.pdf/ca0bc1aa-f309-1e45-1f72-6dd02993de7d?t=1545217024075
- OKM 2020: *Bargojoavku ovddidit sámi oahpahusa*. Oahpahus- ja kulturministeriija diedáhus 6.2.2020. <https://minedu.fi/-/tyoryhma-kehittamaan-saamelaisopetusta>. Lohkkojuvvon 15.6.2020
- Pasanen Annika 2015: *Kuávsui já peeivičuovâ. 'Sarastus ja päivänvalo' : Inarinsaamen kielen revitalisaatio*. Uralica Helsingensia. Suomalais-ugrilainen seura ja Helsingin yliopisto.
- Pasanen, Annika 2016: *Saamebarometri 2016. Selvitys saamenkielisistä palveluista saamelaisalueella - Sámi giellabaromehter 2016*. Čielggadus sámegielat bálvalusain sámeaguovllus. Oikeusministeriön julkaisu 39/2016. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-530-0>
- Oikeusministeriö 2020: *Usean kielen merkitseminen väestötietojärjestelmään -selvitys*. Oikeusministeriön julkaisu, Selvityksiä ja ohjeita 2020:8. Helsinki.
- Olthuis, Marja-Liisa, Kivelä Suvi & Tove Skutnabb-Kangas 2013: *Revitalising Indigenous Languages. How to Recreate a Lost Generation*. Multilingual Matters. Series: Linguistic Diversity and Language Rights
- Olthuis, Marja-Liisa & Trosterud Trond 2015: *Inarinsaamen lingvistinen suunnittelu kieliteknologian valossa*. Agon 1-2/2015. Doaimm. Annika Pasanen ja Sanna Valkonen. <http://agon.fi/article/inarinsaamen-lingvistinen-suunnittelu-kieliteknologian-valossa/>
- Saamelaiskäräjät 2013: *Suomenkielisten lasten sijoittaminen saamenkieliseen päivähöitoon*. Cealkámuš 14.8.2013.

Saamenkielisten palveluiden nykytilakartoitus. (2017) Saamelaisten lasten-, nuorten ja perheiden palvelut. Saamelaiskäräjät, Posken saamelaisyksikkö, Riitta Lehtola, Pia Ruotsala.

Lehtola, Riitta & Ruotsala, Pia 2017: Saamenkielisten palveluiden nykytilakartoitus: Saamelaisten lasten, nuorten ja perheiden palvelut. Saamelaiskäräjät, Posken saamelaisyksikkö. http://www.sosiaalikallega.fi/uutiset/hankkeet/lape/saam_nykytila_lanupe_110117. Lohkojuvvon 26.8.2020.

Saamelaiskäräjät 2020: Kertomus saamen kielilain toteutumisesta 2016–2019. Saamen kielilain 29 §:n mukainen kertomus Saamelaiskäräjille.

Toimenpideohjelma saamen kielen elvyttämiseksi. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2012:7. Opetus- ja kulttuuriministeriö: Korkeakoulu- ja tiedepolitiikan osasto.

Valtioneuvoston periaatepäätös toimenpideohjelmaksi saamen kielen elvyttämiseksi. Opetus- ja kulttuuriministeriö 3.7.2014. Liite 2.

LÁGAT

Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 785/1992. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1992/19920785?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=potilas%20>

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2000/20000812>

Láhka sámegiela geavaheamis eisseváldiin 516/1991. <https://www.finlex.fi/data/saame/19910516.pdf>

Láhka sámédikkis 974/1995 <https://www.finlex.fi/data/saame/19950974.pdf>

Laki Yleisradio Oy:stä 1380/1993 <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931380>

Perusopetuslaki 628/1998 <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=perusopetuslaki>

Sámi giellaláhka 1086/2003 <https://www.finlex.fi/data/saame/20031086a.pdf>

Suomen perustuslaki <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>

Varhaiskasvatuslaki 540/2018 <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2018/20180540?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=varhaiskasvatuslaki>

Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014 <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141325>

Oikeusministeriö
PL 25
00023 Valtioneuvosto
www.oikeusministerio.fi

Justitieministeriet
PB 25
00023 Statsrådet
www.justitieministeriet.fi

ISSN 2490-0990 (PDF)
ISBN 978-952-259-873-8 (PDF)

VUOIGATVUODAMINISTERIJA
RIEHTIMINISTERIÖ
VUÖIGGÄDVUÖTTMINISTERIA
